

EIGEN **SCHOON**

EN

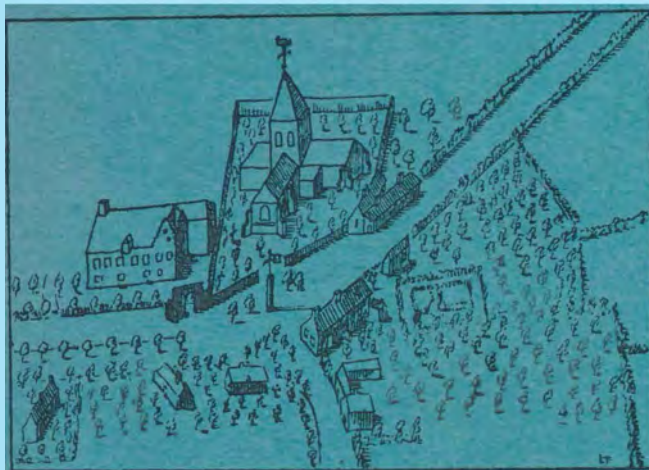
DE **BRABANDER**

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Brabantse dorpskom, 17e eeuw.

IIe Jg. Nr. 9-10

BRUSSEL

SEPT.-OKT. 1960

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)

Stichter: Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: Dr. J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.

Hoofdredakteur: Dr. L. de Man, de Limburg-Stirumlaan 310, Wemmel.

UITGAVEN

Te bestellen, indien niet anders aangeduid, mits voorafbetaling van het bedrag + verzendingskosten op

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs van het jaarabonnement: Voor de leden: 130 fr. — In de boekhandel: 180 fr. De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945), XXIX (1946), XXX (1947); elk 70 fr.; XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950), XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX (1956), XXXX (1957), XXXXI (1958), XXXXII (1959); elk 130 F. Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dubbele afleveringen: 40 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

- Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 bl., ill. (1937-39), 240 fr. (voor de leden: 180 fr.).
- Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wever*, 130 bl., ih. (1947), 60 fr. (voor de leden: 40 fr.).
- C. THEYS, *Geschiedenis van Dworp*, 404 bl. ill. (1948), ing. 165 fr., gebonden 195 fr. (voor de leden: 110 en 130 fr.).
- Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*, 276 bl., ill. (1949), ing. 135 fr. (voor de leden: 90 fr.).
- C. THEYS, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 bl., ill. (1954), 180 fr. (voor de leden: 120 fr.).
- Fr. MAES, *Wезembeek-Oppem vroeger en nu*, 60 fr. (voor de leden: 40 fr.).
- Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijse*. (1955). 144 bl., 120 fr. (voor de leden: 80 fr.).
- Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij Nijvel in West-Brabant* (1957), 240 bl., ill., 280 fr. (voor de leden: 210 fr.).
- C. THEYS en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 bl., ill., 300 fr. (voor de leden: 200 fr.).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

- Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw. Deel I* 200 fr. (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p. rek. nr. 420.475, J. Verbesselt, Neder-over-Heembeek).
- A. SUYKENS, *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant*, 248 bl., ill. — 150 fr. (voor de leden: 100 fr.).
- J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 bl., — 30 fr. (ledenprijs: 20 fr.).
- Prof. Dr. C. LEURS, *De voorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 bl., ill. — 60 fr., voor de leden 40 fr.
- Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Vilvoorde*. — 40 fr., voor de leden: 30 fr.
- J. VERBESSELT, *Het Ontstaan en de Ontwikkeling van de parochie Tervuren*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
- J. MERTENS, *St. Verone's graf te Leeftaal*. — 40 fr., voor de leden 30 fr.
- P. LINDEMANS, *De pachthoven van St.-Mertens-Lennik*. — 20 fr.
- Jan VERBESSELT, *Oude cijzen, munten en maten*. — 40 fr., voor de leden 30 fr.
- Mr. dr. A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*. — 60 fr., voor de leden 40 fr.
- A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten: 1. De Hoveniers, Fruiteniers en Mandenmakers; 2. De Barbiërs en Chirurgen; 3. De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 fr., voor de leden 40 fr.
- Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 fr., voor de leden 60 fr.
- Merchtem: Bijdrage*. — 40 fr., voor de leden 30 fr.

Aardrijkskundige straatnamen

1. In het artikel (1) onder deze titel (een goedgevonden benaming voor straatnamen van het type *Brusselsestraat*) haalt de schrijver uit een geschrift van mij aan (blz. 43): «Samenstellingen met *op*, *naar* (en zeker met *van*) dienen als onnederlands te worden afgewezen», en vindt dat «voor velen een moeilijker te slikken pil». Dat kan zo lijken als men die zinsnede los van het verband waarin ze voorkomt leest. Daar het in dat geschrift alleen over straatnaamgeving ging, werd met die woorden bedoeld dat dergelijke samenstellingen (omschrijvingen, zou ik thans zeggen) *als namen, straatnamen, gebruikt* onnederlands, niet in overeenstemming met het Nederlands gebruik zijn. Over hun waarde en bruikbaarheid op zichzelf, ter onderscheiding van een weg die geen eigenlijke naam heeft, wordt geen uitspraak gedaan. Dat mag dan misschien wel hier en thans gebeuren.

Wil men de richting van een weg aangeven dan gebruikte men van de drie genoemde voorzetsels alleen *naar*, terwijl *van* alleen op de herkomst kan slaan:

Op de weg van Sas naar Sluis

Een soldaat die ging naar huis,

zo begon de geschiedenis van de soldaat, lang geleden opgevoerd door het Vlaamse Volkstoneel.

Op duidt in dit verband alleen een plaats aan die met een andere door een regelmatige verkeersdienst verbonden is (of was); *de boot, de schuit, de beurt, de (post)wagen, de bode op Mechelen*, ook: *zaken doen op Spanje*.

Wil men op de vertrekplaats verschillende vaar- of voertuigen die daar te gelijk te zien zouden zijn van elkander onderscheiden, dan zal men spreken van *de boot* enz., evenals van *de trein, tram, bus* enz. *voor Mechelen*. Dit *voor* wordt soms uit overdreven gallicismenvrees ten onrechte afgekeurd.

Van, dat men bij mijn weten alleen hier of daar te Brussel in straatnamen tegenkomt (of -kwam), is natuurlijk een onvergeeflijk gallicisme en als in strijd met het allerelementairste Nederlands taalgevoel onvoorwaardelijk te verwerpen.

2. Nog een vraagje in verband waarmee op dezelfde bladzijde mijn naam aangehaald wordt: *Bergse- of Bergensesteenweg?* Is de zaak twijfelachtig, dan gaan wij te rade bij hen die van huis uit de naam kennen en gebruiken, bij de mensen van de streek. Als ik de vorm *Bergse* voorgesteld heb, dan is dat geweest op grond van inlichtingen destijds door mij van die zijde bekomen. Dit lijkt mij een bekrachtiging te vinden in het verderop vermelde artikel uit *Ons Zondagsblad*.

De opsomming *Leuvens, Kempens, Lakens* is in zoverre limitatief, dat mij persoonlijk geen andere dergelijke gevallen (in

---

(1) V. Walravens, in *ESB XLIII* (1960), blz. 42-48.

België althans) voor de geest staan.

3. Tenslotte iets over een vraagpunt waarin ik niet betrokken word, maar dat ik toch niet onaangeroerd wil laten: *Halleweg* of *Halseweg* of *Hallerweg*? Systeemshalve zou men hier ook het bijvoeglijk naamwoord verwachten en zelfs wenslen. De keuze tussen de uitgangen *-se* en *er* zal dan weer door het plaatselijk gebruik bepaald worden. Alleen de tweede (*-er*) schijnt, volgens de opgave in de tekst, archivaal voor te komen. Toch is wellicht de eerste (*-se*) meer in overeenstemming met het moderne gebruik, behalve in het O. en N. van ons taalgebied, o.a. Limburg, waar de ene zich naast de andere gehandhaafd heeft.

Dr. J. LEENEN

UIT OUDE PAPIEREN

OUDE MIDDELEN OM HAAR EN BAARD TE DOEN GROEIEN

In een bijenboek, hij het einde van de 16de eeuw uitgegeven door Theodorus Clutius, komen allerhande geneesmiddelen voor ten behoeve van mens en dier. Men vindt er ook middelen in, om haar en haard te doen groeien en om te beletten dat het zou groeien

Misschien kunnen sommigen onder ons ze eens proberen... de moderne middelen helpen toch ook niet.

Om dus «uytgevallen hayr wederom te doen wassen» hoeft men slechts een van de volgende middelen toe te passen:

«Neemt genever-oly, noot-oly elcx 1 once, witten honich, 't sap van pardik of lapathy, elcx een half once, jonkvroumerk-saet kleyn gestoten, hasel-wortel kleyn gestoten elcx twee oncen. Dit mengt men onder mal-kanderen en bestreyckt de plaetse daer 't hayr uyt valt.»

Een ander: Neemt gebrande byen kleyn gewreven met honich vermengt, in een manier van een salfken. Dit selfde legt ofte smeert op 't hooft.

Een ander om den baert te doen wassen: Neemt oly van soete amandelen, myrrhae elx een once, wortelen van gebrant riet, capilli veneris gebrant, politrichi gebrant elcx ij Dragmen. Vliegenhoofden gebrant, hyen gestoten met sijn huysken, elcx een half dragma, laudani ij dragmen, honich i once. Die materien stoot kleyn. met weynigh was. maekt een liniment.

Een ander tot het selfde: Neemt asche van mollen in een pot gedrooght ij dragmen; asschen van byen anderhalf dragma, asche van haselnoten gebrant anderhalf dragma, muyse-drek ij dragma, laudani anderhalf dragma. fijnen honigh 1 once. olei nardini, was elcx dat 't genoegh sij, hiervan maekt een liniment. Men sal des anderen daechs 't aengesicht met dese decoctie af wasschen. Neemt polytrichi, averkruyt manneken, rosemaryjn, bladeren van myrrus, wortelen van riet, camille-hloemen, roode rosen, perdie-bladeren elcks een hant vol, pock-hout een half pont. Hier af maekt een decoctie en gehrnycket gelijk ick geseyt hebbe.»

Maar ook om «te beletten 't hayr tz doen wassen» was er een middel: Neemt beverswijn, honich gesuyvert elcks so veel dat het genoegh sij (?). hier af maekt een salfken.

Een ander: Neemt witte wijnsteen, kleyn gebroken, honigh gesuyvert elcks so veel dat het genoegh sij. mengt en suyvert de plaetse daer ghij wilt dat geen hayr groeye.

Ĉ. T.

Een preekstoel voor de Abdijkerk van Averbode in 1532

In de nacht van 25 op 26 oktober 1499 werd de abdijkerk van Averbode door de bliksem getroffen en door de brand vernield, zodat ook de aanpalende gebouwen grote schade leden. Nagenoeg alle kerkmeubels gingen in de vlammen op (1). Deze ramp was een zware beproeving voor de oude prelaat Bartholomeus Vanden Valgaet. Hij overleed op 20 augustus 1501 (2) en werd opgevolgd door Gerard Vander Scaeft, die drie dagen nadien door het konvent tot abt werd gekozen (3). De jonge prelaat was een voorzichtige en bekwame administrator en nam met ernst zijn verantwoordelijkheid op. De heropbouw van de vernielde abdijkerk vormde de hoofdbekommernis tijdens de eerste jaren van zijn abbatiaat. Met vaste hand ondernam hij de restauratie en drie jaren na zijn prelaatsverkiezing was de abdijkerk volledig heropgebouwd. Op 14 februari 1504 werd ze gekonsakreerd door Gillis Van der Heyden, suffragaan van Kamerijk, daartoe gemandateerd door Jan van Horne, Prinsbisschop van Luik (4).

Deze gotische kerk is ons voldoende bekend uit enkele miniatuurschilderingen en sterkwatertekeningen van de XVIe en XVIIe eeuw (5). Ze had het karakter van een romaanse basilica. De absis telde twee traveeën, het transept had er vijf, terwijl het schip en de twee zijbeuken uit zes traveeën bestonden. De

-
- (1) Nota van Gerard Vander Scaeft in: *AAA* (= *Archief der Abdij van Averbode*), Sektie I, Reg. 42, fol. 296v°.
  - (2) Zijn overlijden wordt herdacht op 20 augustus in de *necrologia* van Averbode (*AAA*, I, Reg. 107). Park (*Le Nécrologe de l'Abbaye du Parc*, uitg. R. VAN WAEFELGEM, blz. 339, Brussel, z.d.), en Tongerlo (*Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, uitg. W. VAN SPILBEECK, blz. 163-164, Tongerlo, 1902).
  - (3) *AAA*, I, Reg. 105, fol. 87 v°. Over zijn abbatiaat (1501-1532), zie: E. VALVEKENS, *Een Premonstratenzerabdij in het begin der zestiende eeuw*, blz. 7-43, Brussel-Den Haag, 1936. Abt Vander Scaeft overleed op 20 juli 1532. Zie: *AAA*, I, Reg. 44, fol. 10r°-10v°. In verscheidene kloosterkerken werden voor hem *anniversaria* gesticht, sommige reeds tijdens zijn leven. T. GERITS, *Un Anniversaire d'Averbode fondé chez les Croisiers de Maaseik*, in: *Analecta Praemonstratensia*, XXXVI, 1960, 113-119, vooral: blz. 116, nota 17.
  - (4) Abt Dionys Vander Scaeft noteert over zijn voorganger: «...ecclesiam cum choro, turres, campanas, altaria, ijmagine, libros, ornamenta et singula eiusmodi que fulgoris tempestate exusta erant, magnifice restauravit; vetera refecit; nova construxit; res auxit...». *AAA*, I, Reg. 44, fol. 10r°. Het feit van de konsekratie der nieuwe abdijkerk werd beschreven in: *AAA*, I, Reg. 4, fol. 160r°, uitg. PL. LEFEVRE, *Textes concernant l'histoire artistique de l'abbaye d'Averbode*, in: *Revue belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art* (= *RRAHA*), V, 1935, blz. 58.
  - (5) A. VERBOUWE, *Iconografie van Vlaamsch-Brabant. Kanton Diest*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, XXIII, 1940, n° 229-232, blz. 269-270.

kruisbeuk had een normale viering, even hoog als de middenbeuk. In de westelijke gevel werden drie roosvensters aangebracht en onder de dakgoot prijkte een decoratief fries van arkadenbogen. Waarschijnlijk was het ganse kerkgebouw opgetrokken in Diestiaanse ijzerzandsteen, het typisch bouw materiaal van de Demergotiek. De nieuwe abdijkerk had twee dakruiters: een toren met uurwerk, klokken en melodisch voorspel op de rechterarm van het transept, en een tweede, van geringere afmetingen, op de narthex (6).

De aandacht van Abt Vander Scaeft ging intussen naar de meubilering en de stoffering van de kerkruimte. Hiervoor werden kontrakten gesloten met vooraanstaande Antwerpse en Mechelse kunstenaars. Geleidelijk aan werd de meubilering vervolledigd. Het laatste meubelstuk, dat onder het abbatiaat van Vander Scaeft besteld werd, was de preekstoel.

Alvorens over de XVIe eeuwse kansel te handelen, geven we nog even een overzicht van de overige kerkmeubilering, die het interieur versierde.

In de kerk stonden minstens veertien altaren, waarvan er twee in het priesterkoor, *ante et retro posita*, acht in de kruisbeuk en vier in de zijbeuken waren opgericht. Nagenoeg alle altaren kregen als versiering een gotische retabel.

Willem van Norenborch kapte, volgens kontrakt van 10 oktober 1505 een retabel in Zichemse steen voor het altaar van St. Jan de Doper, patroon van de kerk (7). In 1511 kocht men te Antwerpen, bij Laurens Keldermans, een retabel *cum figuris passionis Christi*, voor het hoofdaltaar (8). Drie steekaltaren werden besteld in het atelier van Jakob van Cothem, te Antwerpen: een retabel, voorstellend het Lijden van Christus en de Boom van Jesse, voor het altaar der Martelaren in 1513 (9),

-
- (6) Voor de heropbouw van deze kerk, zie: PL. LEFEVRE, *art. cit.*, in: *RBAHA*, IV, 1934, blz. 342 e.v.
- (7) *AAA*, I, Reg. 4, fol. 138r^o, uitg. PL. LEFEVRE, *art. cit.*, in: *RBAHA* V, 1935, blz. 50. Willem van Norenborch was de zoon van Willem, die rond dezelfde tijd een koordoksaal maakte voor Averhode. Over deze Maaslandse steenhouwersfamilie, zie: M.F. COURTOY, *Les «de Nuremberg» architectes des XVIe et XVIIe siècles*, in: *Walloonia*, XX, 1912, blz. 508-512.
- (8) Dit altaarstuk wordt thans bewaard in de St-Trudokerk van Opitter in Limburg. Averhode kocht het aan op 9 juli 1511. Zie: PL. LEFEVRE, *art. cit.*, in: *RBAHA*, V, 1935, blz. 51. Over deze laatgotische retabel handelen: J. VAN DER LINDEN, *Le retable d'Opitter*, in: *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles*, VIII, 1894, blz. 125-127; J. CASIER, *Deux retables: Opitter et Givry*, in: *Bulletin des métiers d'art*, I, 1902, blz. 358-363; L. VAN PUYVELDE, *Retables sculptés flamands*, in: *RBAHA*, VII, 1937, blz. 50-51; J. de BORCHGRAVE d'ALTENA, *Het Kerkelijk Meubilair*, in: *De Limburgsche Kempen*, blz. 223-228, Hasselt, 1936.
- (9) Aangekocht op 24 okt. 1513. Zie: PL. LEFEVRE, *RBAHA*, V, 1935, blz. 51.

een ander voor het altaar der Maagden in 1513 (10) en een derde altaarstuk, uitbeeldend de Nood Gods, voor het altaar der Belijders in 1514 (11). Volgens akkoord van 25 oktober 1513, werd aan de Antwerpse houtsnijder Jan de Molder de uitvoering van een retabel met Eucharistische tafereelen opgedragen, voor het altaar van het H. Sakrament (12).

Op 16 maart 1504 werden kontrakt en voorwaarden ondertekend, waardoor meester Matheus II Keldermans van Mechelen gemachtigd werd, tot het maken van een sakramentstoren voor de nieuwe abdijkerk van Averbode (13). Aan Jan Borchmans van Eindhoven, werd op 30 oktober 1510 opdracht gegeven een gotisch koorgestoelte te vervaardigen, dat in 1511 begonnen en in 1517 afgewerkt werd (14). In het midden van het koor prijkte, als lezenaar, een koperen pelikaan, werk van de Brusselse kopergieter, Renier van Thienen, na de kerkbrand gerestaureerd door Arnold, «luchtemaker» te Maastricht ($\pm$ 1520) (15). Ook de paaskanalelaar, werk van Renier van Thienen, werd na de herstelling in het atelier van de Leuvense koperdrijver, J. van Velderden, in 1507-1508, in de kerk teruggeplaatst (16).

Koor en transept waren, volgens gewoonte der kapittelkerken, gescheiden door een laatgotisch stenen doksaal of jubee, versierd met apostelbeelden. Het werd uitgevoerd door Koenraad van Norenborch, stadsbouwmeester te Maastricht, volgens kon-

-
- (10) Aangekocht op 20 nov. 1513. Zie: PL. LEFEVRE, *ibidem*.
- (11) Aangekocht op 4 dec. 1514. Zie: PL. LEFEVRE, *ibid.*, blz. 51-52. Deze mooie retabel wordt thans bewaard te Antwerpen, Museum van Oudheden (Vleeshuis). Zie: PL. LEFEVRE, *L'identification du retable d'Averbode conservé au musée du Steen à Anvers*, in: *Bulletin de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, 1922, blz. 227-236. De auteur publiceert er de tekst van de passieretabel van Opitter. Zie hierover zijn nota in: *RBAHA*, V, 1935, blz. 51-52. Over dit altaarstuk handelen nog: J. DE BOSSCHERE, *La Sculpture Anversoise aux XVe et XVIe siècles*, blz. 91-91, Brussel, 1909; A. JANSEN - CH. VAN HERCK, *Kerkelijke Kunstschaten*, blz. 61, n° 83, Antwerpen, 1949.
- (12) Thans bewaard in het Museum van Cluny te Parijs. J. LAVAL-LEYE, *Le retable d'Averbode au Musée de Cluny, à Paris*, in: *La Revue d'Art*, XXVIII, 1926, blz. 141-148. Jan de Molder maakte nog een tweede steekaltaar voor Averbode in 1517-1518. Zie: PL. LEFEVRE, *art. cit.*, in: *RBAHA*, V, 1935, blz. 52-53. Deze retabel werd later geplaatst op het altaar van St.-Jan-Baptist, in vervanging van de stenen retabel van Willem van Norenborch. Op 6 okt. 1524 kocht de abdij bij Laurens Keldermans een okkazie-retabel, «die tot Antwerpen in Onser Vrouwen pandt stond», voor het altaar van alle Maagden. Zie: PL. LEFEVRE, *ibidem*, blz. 53.
- (13) PL. LEFEVRE, *Travaux d'artistes malinois pour l'abbaye norbertine d'Averbode*, in: *Mechlinia*, VI, 1927, blz. 19-26.
- (14) M. FRANSOLET, *L'auteur des stalles exécutées au XVIe siècle pour l'église abbatiale à Averbode*, in: *Analecta Praemonstratensia*, VI, 1930, blz. 155-160.
- (15) PL. LEFEVRE, *Les relations d'un fondateur bruxellois avec l'abbaye d'Averbode au XVme siècle*, in: *Bulletin de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, 1913, blz. 233-241.
- (16) PL. LEFEVRE, *ibidem*.

trakten van 10 nov. 1502 en 9 sept. 1504 (17). Op 23 februari 1530 werd een akkoord gesloten met Antoon Toers, orgelbouwer te Tienen, voor het maken van een nieuw orgel, ter vervanging van het oude instrument, waarvoor G. Boets, orgelbouwer te 's-Hertogenbos, in 1517, het bestek had opgemaakt (18).

Een der laatste meubelen, die het interieur der abdijkerk kwamen versieren, was de preekstoel. Over een kansel, die waarschijnlijk tot dan toe als voorlopig in de kerk opgesteld was, hebben we geen historische bescheiden. Op 27 mei 1532, werd te Averbode, «inde poort», een kontrakt ondertekend door Wouter van Kermt, schrijnwerker, en vertegenwoordigers van de abdij, waarbij eerstgenoemde opdracht kreeg een nieuwe preekstoel te maken «vanden besten drogen waghenscot» (19).

De kansel van Averbode, zoals hij ons bekend is uit de kontraktuele overeenkomst, was een sober meubel, geheel volgens de trant van het begin der XVIe eeuw. Het was een vaste preekstoel, bestaande uit een zeshoekige kuip, gedragen door een voetstuk of pilaar. Hij had een eenvoudige lineaire versiering en bestond voor de rest uit «plat weerck». Het type van de kelkvormige kansel, met veelhoekige kuipen, kwam in gebruik vanaf de XVe eeuw. De preekstoel was bereikbaar langs een vaste houten trap en een deurtje. Het klankbord bezat de vorm van een zeskantige pyramide (huve), een procédé, dat pas vanaf het einde der XVIe eeuw toegepast werd.

Tegen vastenavond of uiterlijk vóór halfvasten 1533 moet Wouter van Kermt de kansel te Averbode afleveren en in de abdijkerk plaatsen. Voor zijn werk zal hij ontvangen de som van twee en dertig Keizersgulden, zoniet, zal het werk gekeurd en geschat worden door Tilman van Beringen, schrijnwerker te Tongerlo en Wouter vander Elst, wonende te Diest, ofwel, bij hun afwezigheid, door een plaatsvervanger, door hen in overeenkomst

---

(17) PL. LEFEVRE, *A propos de l'identification du jubé de Tessenderloo*, in: *Analecta Praemonstratensia*, III, 1927, blz. 423-429; J. STEPPE, *Het Koordoksmaal in de Nederlanden*, blz. 167-168, Brussel, 1952. Tot dan toe was tussen koor en transept een trabes aangebracht, met triomfkruis, tussen de beelden van St.-Jan Evangelist en O.-L.-Vrouw, uitgevoerd in 1515. Zie: PL. LEFEVRE, *art. cit.*, in: *RBAHA*, V, 1935, blz. 53.

(18) De teksten van het XVIe eeuwse orgel van Averbode werden uitgegeven door: F. VAN DER MUIJER, *Het Orgel in de Nederlanden*, blz. 249-261, Brussel-Amsterdam, 1931; M.A. VENTE, *Bouwstoffen tot de Geschiedenis van het Nederlandse Orgel in de 16e eeuw*, blz. 104-105 en passim, Amsterdam, 1942. Kontrakten en rekeningen aangaande de orgelfronten vindt men in: *AAA.*, I, Reg. 15, fol. 23r^o, 30v^o-31v^o.

(19) De tekst van het kontrakt staat genoteerd in: *AAA.*, I, Reg., 15, fol. 32r^o-32v^o, onder de rubriek: «De Ambone formandos». We publiceren dit dokument in bijlage.
«waghenscot» = rechtdradig en gladde dunne eiken planken, gezaagd uit over de volle lengte gekloofde stukken. J. VERDAM, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, blz. 762, Den Haag, 1949.

met de abt aan te duiden. Is de bestelling niet gereed voor die datum, dan zal de schrijnwerker vier gulden verbeuren, tenzij hij door ziekte of andere tegenslag in zijn werk verhinderd werd. Wanneer hij echter de preekstoel levert vóór de overeengekomen datum, dan zal de abt gehouden zijn, «boven de taxatie van elcken daghe», een stuiver te betalen.

De overeenkomst werd gesloten in aanwezigheid van Broeder Pancratius van Riel, brouwer van de abdij (20), Broeder Jan Breems, korenmeester (21), Thomas Smeets, schrijnwerker en Jan Heelen, openbaar notaris (22).

Op 30 mei 1532 ontving Wouter de som van 12 gulden voor de aankoop van geschikt timmerhout. De eindafrekening gebeurde op 31 juli 1533 (23). Wouter van Kermt was officieel schrijnwerker van de abdij van Averbode. In de dokumenten van die jaren komt hij voor als «meester wouter screynmaker van

-
- (20) *De Catalogus Fratrum Averbodiensium* deelt ons mede: «Pancratius filius Henrici de Riele et Johanne Ghysels de Poppel, legitimum coniugum, laicus braxator et pistor, vestitus est a^o 1510 12 maji in conversum 24 annorum, antea bogardus in Lovanio tum vocatus Henricus. Iste frater Pancratius utilis et fidelis repertus et a magistro suo commendatus anno revoluto 1°. die junij a^o 1511 fecit professionem, obyt vero a^o 1553 penultima die maji ante horam primam sub prandio». *AAA.*, I, Reg. 105, fol. 96^r. Broeder Pancratius was brouwer in de abdij van Averbode. In het *Cartarius Abbatis quartus AAA.*, I, Reg. 15, fol. 147^r-148^v), vindt men een *Instructie voer bruer Panraes van Caem. convers. bucker ende brouwer tot Everbode*. Zie: E. VALVEKENS, *op. cit.*, blz. 93.
- (21) *De Catalogus Fratrum Averbodiensium* noteert over deze lekebroeder «Joannes filius Joannis Breems molitoris in Testelt et Margarete Goetknechts de Arschot. etatis 32 annorum vestitus est a^o 1523 la marcij, fuit in coquina deinde solatium hospitarij factus a^o 1527 11 novembris, deinde granarius». *AAA.*, I, Reg. 105, fol. 103^v. Die Voecht, archivaris van Averbode (+ 1653), geeft als datum van overlijden: «Obyit octavo idus decembris 1529». Dit is blijkbaar onjuist. In *Cart. Abbatis Quartus (AAA.*, I, Reg. 15, fol. 195^r lezen we: «(15) 39 Novembris 14 fratre Joane Breems granario. Trouwens op 29 augustus 1539 doet Jan van Beemen, molenaar te Testelt, een betaling, «per fratrem Joannem Breems granarium nostrum». *AAA.*, I, Reg. 15, fol. 127^r. Over de functie van korenmeester (granarius), zie: E. VALVEKENS, *op. cit.*, blz. 89-90.
- (22) Afkomstig van Tienen. Op 19 dec. 1531 treedt hij op als getuige bij een wolverkoop te Averbode: «Johannes de heelen de thenis monte». *AAA.*, I, Reg. 15, fol. 26^r. Van 1552 tot 1564 was Jan Heelen deken van zijn geboortestad. Als dusdanig schonk hij aan de abdij van Averbode de werken van St.-Jan Chrysostomus. Zie: PL. LEFEVRE, *L'ancienne bibliothèque de l'abbaye d'Averbode d'après les sources d'archives*, in: *Analecta Praemonstratensia*, XXXVI, 1960, blz. 66.
- (23) Anno xxxijdo xxxma maji dedimus waltero prefato super opere per eum foruando ad emenda ligna ad ambonem - 12 flor. carol. Deinde anno xxxiiij^o xxxia julij ambone in ecclesia positó solvimus prenominato waltero per johannem van heelen pro plena solutione pariter adhuc 25 carol. et de ferreis ad ambonem videlicet leen et clausura pariter 12 stuf. Et sic plene solutus. *AAA.*, I, Reg. 15, fol. 32^v.

Everbode» (24). Geregeld treedt hij op als getuige of expert bij kontrakten en aanbestedingen van werken. In 1530 ontwerpt hij een plan voor twee gotische portieken, die te Averbode dienden uitgevoerd door twee steenhouwers van Gobbertingen (25). Hij maakt in 1534 een wenteltrap in een zaal van de prelatuur (26) en in 1539 vinden we hem werkzaam aan de pastorie van Messelbroek (27).

De preekstoel van Averbode bestaat thans niet meer. Wanneer verdween hij uit de kerk en wat is er verder mee gebeurd? Aanvaardbaar is de volgende hypotese. Op 24 augustus 1578 werd de abdijkerk leeggeplunderd en geprofaneerd, door een vijftigtal soldaten der troepen van paltsgraaf Casimir, gelegerd bij Rijmenam. Vele kostbaarheden werden toen gestolen of eenvoudig vernield (28). Wat overbleef werd in de XVIIe eeuw verkocht, toen de gotische kunstwerken vervangen werden door Barokmeubilering. Mogelijk werd toen ook de kansel van de hand gedaan.

Bijlage.

DE AMBONE FORMANDO

Anno xxx secundo vicesimaseptima maij [27 mei 1532] tot Everboede heeft wouter van kermpt scrijnmaker aengenoemen te maken thuys op zynen cost ende van zyns selfs haute, vanden besten drogen waghenscot, eenen preekstoel, ende dijen tot Everboede inde kerck te stellen ende te setten, daer mijnen heeren gelieven sal, beheltelijck dat mijn heer dijen sal doen halen tot testelt oft zichenen, opt water vuytten scepe ende als wouter dijen tot Everboede inde kerck stellen, dan sal hij die gewoenlijke porcie ende slapen hebben, met eenen knecht.

Item dese stoel sal sesscantich zijn, booven met eenen weelfsel 8 voeten hooghe, booven de bort oft bost lijste ende de stoell vander eerden sal hooge zijn 8 voeten, onder met eenen basament ende all plat weerck.

Item de borst lyste, oft boert lyste, sal dyck zijn 12 duymen ende de panneelen al slecht eenen duym dick ende vanden voet zijle sal de bort lyste liggen 3 1/2 voeten hooghe.

Item trecht staen vanden weelfsel booven de bort lyste, sal hooge zijn 6 voeten, ende dweelfsel sal spannen 3 voeten.

Item de drie zijen oft hoeken, sullen beschut zijn vanden weelfsell naeden eijssch vanden werck ende de huve vanden weelfsel sal zijn met eenen hangende slootel, nae de ordonantie

(24) AAA., I, Reg. 15, fol. 30v^o en 117 v°.

(25) *Ibidem*, fol. 24r^o.

(26) *Ibidem*, fol. 98r^o.

(27) *Ibidem*, fol. 117r^o-117v^o.

(28) AAA., I, Reg. 136, fol. 292r^o en Reg. 415, fol. 24v^o en 86r^o. Zie E. VALVEKENS, *Arnold van Leeftael. Prelaat der Abdij van Averbode (+ 1584)*, blz. 98-99, Brugge, 1943.

vanden sess canten, ende met slootsteen, ende onder met eenen basament van alle canten eeven schoen nae proportie vanden weerck.

Item inde buijck lijste een laije ende den graet naeden eyssch vanden weerck metter leenen, mer de abdt sal doen maken ende betaelen twee oft drie carnieren, zoe wouter dit doen maken sal.

Item dese stoel sal wouter maken ende tot Everboede setten voer vastelavondt oft onbegrepen voer halff vasten anni xxxiiiⁱⁱ stilo leodiensi tot meesters prijze, voer welck weerck wouter hebben sal twee ende dertich keijzers gulden oft men sal dijen doen visiteren bij meesters te weetenen met thielman van beeringhen scrijnmaker tot tongerloe ende wauteren vander elst tot diest, ende oft die afflyvich oft absent waeren, soe salmen alltijt in hon plaetze ander nemen, hon des verstaende, ende den abdt believen sullen. Ende wat de voers. is sal de Abdt den voerge-noemden wauteren voer dit werck betalen sonder enighen argelist oft bedroch. Ende oft dese stoel den abdt niet en beliefde oft aen en stoent, zoe sal de abdt mogen gestaan met eenen philippus gulden, dijen wauteren te betaelen. Insgelycx zoe verre dese stoel niet volmaect tot Everboede inde kerck ten dage voers. gemaect en waere, soe sal wouter verbueren 4 keijzers gulden, ten waere dat wouteren ennige groote siectten oft andere gebreke oeverquammen, zoe dat voers. werck aen hem niet en stonde, om voldaan te worddenen. Ende oft wouter eer compt metten werck dan voers. is soe sal de abdt op leggen, ende betalen, booven de taxatie van elcken daghe eenen stuiver. Dits geschiet tot Everboede inde poort daer by ende aen waeren broer panraes brouwer, broer jan coeremeester, thomas smeets scrijnerker, claeus baudewijns ende ick johan van heelen als getuigen hier toe geroepen. Actum ut supra (29).

Trudo GERITS O. Praem.

---

(29) *AAA.* f. Reg. 15. fol. 32r^o-32v^o.

UIT OUDE PAPIEREN

PASTOORS EN WIJN

In oude inboedels van pastoors wordt zelden gewag gemaakt van wijn. Naar het schijnt werd de wijn op het sterfhuis van een pastoor nooit verkocht, maar was hij dan al overgelaten aan de familie en liefst nog aan confraters van de overleden herder. Eén uitzondering vonden wij daarop in de inboedel van pastoor Gillis de Coninc, geboren te Duffel en pastoor te Beersel van 1744 tot 1775. Op het sterfhuis werden de volgende wijnen verkocht: «In den wijnkelder: twee volle backen met witten wijn, 2 half backen met witten wijn, een back in den welcken bevonden eenigen Spaenschen wijn. In den selven back eenighen Renschen, ende Moesetwijn, 1 cuype met een deel flesschen wijn». Er waren ook «twee tonnen met bruyen bier» (KA 2396). Pastoor de Coninc was een zeer bemiddeld man.

C. T.

De voorouders van Jan III, hertog van Brabant, en van Willem III, graaf van Holland

(Vervolg van blz. 103)

Tak van Hoogboergondië

- IIIbis. KONRAD II. Hertog van Hoogboergondië. Graaf van Auxerre.
+ ca. 876. - × Waldrada. - Van wie:
1° RUDOLF, volgt onder IV.
2° ADELHEID, + 929. - × Richard, graaf van Autun. Hertog
van Boergondië, + 929 (zie nr. 50).
- IV. RUDOLF I, Koning van Hoogboergondië, + 911. - × Willa, + ca.
928. - Van wie:
1° RUDOLF, volgt onder V.
2° WILLA, × Boso II graaf van Arles en Avignon, + ca. 940
(zie nr. 52).
- V. RUDOLF II, Koning van Hoogboergondië, + 937. - × 921 Bertha,
dochter van Eurekhard, hertog van Allemanië, en van Raglinda van
Nellenburg, kleindochter van Burekhard, markgraaf van Rhetië. -
Van wie:
1° KONRAD, volgt onder VI.
2° ADELHEID, × 951 Otto I, Hertog van Saksen, Duits Ko-
ning en Rooms Keizer, ° 912, + 973 (zie nr. 73).
- VI. KONRAD III, Koning van Hoogboergondië, + 993. - × Mathilde
van Frankrijk (zie nr. 68). - Van wie:
1° GISELA, + 1006. - × Heinrich II hertog van Beieren,
° 951, + 995 (zie nr. 73).
2° BERTHA, × Odon I, graaf van Blois en Chartres (zie nr.
27).
3° GEREERGA, × Herman II, hertog van Zwaben, + 1003
(zie nr. 82).

78. PALTS van BEIEREN

- I. OTAKAR I, Graaf in Beieren 904. - Vader van:
II. ARIBO I, Graaf van Leoben 904. - Vader van:
III. ARIBO II, Graaf van Leoben 955-973. - Vader van:
IV. ARIBO III, Paltsgraaf in Beieren 979, + ca. 1015. - × Adala.
Van wie:
V. HARTWICH II, Paltsgraaf in Beieren, + ca. 1026. - × Frideruna.
Van wie:
VI. BOTHÖ, Graaf van Bothenstein, ° ca. 1026, + 1104. - × Juditta,
van Zwaben, + ca. 1100. (zie nr. 79). - Van wie:
VII. ADELHEID, + ca. 1107. - × Hendrik I graaf van Limburg, + 119
(zie nr. 5).

79. HUIS WITTELSBACH (LUITPOLDINGERS)

- I. ENGILDEO, Halfbroer van Keizer Arnulf. - Vader van:
II. LUITPOLD, Markgraaf van Karinthië en Oost-Beieren, + 907. - ×
Kunegund, dochter van Berchthold, paltsgraaf van Zwaben. - Van
wie:
III. ARNULF I, Hertog van Beieren 907, + 937. - × Judith van Sü-
lichgau (zie nr. 58). - Van wie:
1° BERCHTOLD, volgt onder IV.
2° JUDITTA, + 987. - × Heinrich I van Saksen, Hertog van
Beieren 945, + 955 (zie nr. 73).
IV. BERCHTOLD, Markgraaf van Zuid-Beieren tot Schweinfurt, + 980.
- × Eileswitha van Walbeck, + 1015 (zie nr. 70). - Van wie:

- V. HEINRICH. Markgraaf van Schweinfurt, ° 950, + 1017. - × Gerberga van Gleiberg (zie nr. 82). - Van wie:
1° OTTO III, Hertog van Zwaben 1048. Markgraaf van Schweinfurt, + 1057. - × 1036 Irmgard, dochter van Meginfred, graaf van Susa, + 1078. - Van wie:
a. JUDITTA, × Botho graaf van Bothenstein, + 1104 (zie nr. 78).
2° HEINRICH, volgt onder VI.
3° EILIKA, ° ca. 1000, + 1055. - × Bernhart II hertog van Saksen, + 1059 (zie nr. 74).
4° JUDITTA, × Bretislav I, hertog van Bohemen, + 1055 (zie nr. 88).
- VI. HEINRICH, Graaf aan de Pegnitz 1021-1043. - × Kunegund Welf (zie nr. 77). - Van wie:
- VII. OTTO, Graaf van de Paar 1045, en van Scheuern 1070, + 1072. - × Hadegund, dochter van Friedrich, graaf van Diessen, en van Hadamut van Eppenstein (zie nr. 85). × ca. 1104. - Van wie:
- VIII. OTTO, Graaf van Scheuern en Dachau, × ca. 1106. - × Richardis van Krain (zie nr. 85). - Van wie:
- IX. OTTO IV, Paltsgraaf van Beieren, × 1156. - × Eilika, dochter van Friedrich, graaf van Lengenfeld, + 1170. - Van wie:
- X. OTTO I van Wittelsbach, Paltsgraaf 1156 en Hertog 1180 van Beieren, ° 1117, + 1183. - × Agnes van Loon, ° ca. 1150, + 1192 (zie nr. 4). - Van wie:
- XI. RICHARDIS, + 1231. - × Otto I graaf van Gelder, + ca. 1206 (zie nr. 7).

80. FRANKEN

- I. KONRAD van Fritslar, Graaf van Franken. ? Glimund van Duitsland (zie nr. 68). - Van wie:
- II. WERNER, Graaf van Franken - Vader van:
- III. KONRAD I «der Rote», Hertog van Franken en Lotharingen, + 955. - Liutgard van Saksen, ° 931, + 953 (zie nr. 73). - Van wie:
- IV. OTTO, Hertog van Franken en Karinthië 978, + 1004. - × Juditta, Van wie:
1° HEINRICH, volgt onder V.
2° KONRAD, volgt onder Vbis, *Tak van Karinthië*.
- V. HEINRICH «Hetzcl» van Franken, Graaf van Speyer, Hertog van Karinthië, ° 970, + 1003. - × Adelheid van Geisheim, + ca. 1040. - Van wie:
- VI. KONRAD II, Hertog van Franken, Duits Keizer 1024, ° 990, + 1039. - × 1016 Gisela van Zwaben + 1043 (zie nr. 82). - Van wie:
- VII. HEINRICH III, Hertog van Franken, Duits Keizer, ° 1017, + 1056. - × Agnes van Aquitanië, + 1077 (zie nr. 53). - Van wie:
- VIII. HEINRICH IV, Hertog van Franken, Duits Keizer, ° 1050, + 1106. - × 1066 Bertha van Savoie, ° 1051, + 1087 (zie nr. 55). - Van wie:
- IX. AGNES, ° 1074, + 1143. - × 1089 Friedrich I hertog van Zwaben, ° ca. 1050, + 1105 (zie nr. 81). - × 1106 Leopold III markgraaf van Oostenrijk, + 1136 (zie nr. 83).

Tak van Karinthië

- Vbis. KONRAD I, Hertog van Karinthië 1004, + 1011. - × Mechtild van Zwaben (zie nr. 82). - Van wie:
- VI. KONRAD II, Hertog van Karinthië 1036, + 1039. - Vader van:
- VII. RICHWARA, × Berchtold I van Zähringen, Hertog van Karinthië en Markgraaf van Verona 1061, + 1078, zoon van Berchtold van Zähringen, graaf van Ortenau. - Van wie:
- VIII. ADELHEID, × Ladislav I, koning van Hongarije, + 1095 (zie nr. 87).

81. HOHENSTAUFEN (ZWABEN)

- I. FRIEDRICH van Buren, + ca. 1090. - × Hildegard. - Van wie:

- II. FRIEDRICH I, Hertog van Zwaben 1080, ° ca. 1050, + 1105, - × 1089 Agnes van Franken, ° 1074, + 1143 (zie nr. 89), - Van wie:
- III. FRIEDRICH II, Hertog van Zwaben, ° 1090, + 1147, - × ca. 1120 Juditta Welf van Beieren, + ca. 1130 (zie nr. 77), - Van wie:
  - 1° FRIEDRICH, volgt onder IV.
  - 2° BERTHA-JUDITTA, + 1195, - × Matthias, graaf van Elzas, + 1176 (zie nr. 21).
- IV. FRIEDRICH I «Barbarossa», Hertog van Zwaben 1147, Duits Keizer 1152, ° 1122, + 1190, - × 1156 Béatrice gravin van Franche-Comté, + 1184 (zie nr. 56), - Van wie:
- V. PHILIP I, Hertog van Zwaben en Duits Keizer, ° 1177, + 1208, - × 1197 Irene van Konstantinopel, + 1208 (Zie nr. 93), - Van wie:
- VI. MARIE, + 1235, - × ca. 1215 Hendrik II hertog van Brabant en Lotharingen, + 1248 (zie nr. 1).

82. WETTERAU-ZWABEN

- I. GEBHART, Graaf in Lahngau 879, - Vader van:
- II. UDO, Graaf in Lahngau, - Vader van:
- III. GEEHART, Graaf in Wetterau en Oberlahngau, Hertog van Lotharingen 901, + 910, - Vader van:
- IV. UDO I, Graaf in Wetterau, + 949, - × N. van Vermandois, + ca. 905 (zie nr. 46), - Van wie:
  - 1° UDO, volgt onder V.
  - 2° HERIBERT, volgt onder Abis. *Tak van Gleiberg*.
- V. UDO II, Graaf in Wetterau, + 982, - Vader van:
- VI. HERMAN II, Hertog van Zwaben 997, + 1003, - × 1001 Gerberga van Hoogboergondië (zie nr. 77), - Van wie:
  - 1° GISELA, + 1043, - × 1016 Konrad II, Hertog van Franken, Keizer, ° ca. 990, + 1039 (zie nr. 80).
  - 2° MECHTILD, × Konrad I, Hertog van Karinthië, + 1011 (zie nr. 80), - × ca. 1015 Friedtich II hertog van Opperlotharingen, + ca. 1027 (zie nr. 19).
  - 3° BEATRIX, × Adalbero I van Eppenstein, hertog van Karinthië, + 1039 (zie nr. 85).

Tak van Gleiberg

- Vbis. HERIBERT, Graaf van Gleiberg en in Kinziggau, ° 925, + 992, - × Ermentrud, dochter van Megingoz, graaf in Avalgau, en van Gerberga van Ardennen (zie nr. 19), - Van wie:
  - 1° N., volgt onder VI.
  - 2° ERMENTRUD, × 995 Friedrich graaf van Luxemburg, + 1019 (zie nr. 20).
  - 3° GERBERGA, × Heinrich markgraaf van Schweinfurt, + 1017 (zie nr. 79).
- VI. N., Graaf van Gleiberg, - Vader van:
- VII. CLEMENTIA, × Geeraard III, Graaf van Gelder (zie nr. 7).

83. BABENBERG-OOSTENRIJK

- I. ADALEERT van Babenberg, + 906, - Vader van:
- II. HEINRICH van Babenberg, - × ? Baba van Saksen (zie nr. 73), - Van wie:
- III. LEOPOLD I van Babenberg, Markgraaf van Oostenrijk 976, + 994, - × Richeza, - Van wie:
- IV. ADALBERT van Babenberg, Markgraaf van Oostenrijk 1018, + 1055, - × Frowila, - Van wie:
- V. ERNST, Markgraaf van Oostenrijk 1055, + 1075, - × Adelheid van Niederlausitz, + 1071 (zie nr. 75), - Van wie:
- VI. LEOPOLD II, Markgraaf van Oostenrijk 1075, + 1095, - × Ida, - Van wie:
- VII. LEOPOLD III, Markgraaf van Oostenrijk 1095, + 1136, - × Agnes van Franken, + 1143 (zie nr. 80), - Van wie:
- VIII. AGNES, + 1157, - × ca. 1125 Vladislav II, koning van Polen.

+ 1159 (zie nr. 89).

84. SPONHEIM-KARINTHIE

- I. SIEGFRIED. Graaf van Sponheim. + 1065. - × Richardis. gravin in het Lavantthal. + ca. 1064. - Van wie:
- II. ENGELBERT van Sponheim. Graaf in het Lavantthal. + 1096. - × Hedwig van Eppenstein. + ca. 1112 (zie nr. 85). - Van wie:
- III. ENGELBERT II. Markgraaf van Istrië 1107, Hertog van Karinthië 1124. - × ca. 1105. Uta. dochter van Ulrich. graaf van Pütten. - Van wie:
- IV. MECHTILD. × Thiébaud IV. graaf van Champagne. + 1152 (zie nr. 27).

85. EPPENSTEIN-KARINTHIE

- I. MARKWART I van Eppenstein. Graaf in Mürztal. Markgraaf van Opper-Karinthië. + ca. 1000. - × Hadamnt van Ebersberg (zie nr. 86). - Van wie:
  - 1° ADALBERO, volgt onder II.
  - 2° HADAMUT, × Friedrich graaf van Diessen (zie nr. 79).
- II. ADALBERO I van Eppenstein, Hertog van Karinthië 1012. + 1039. - × Beatrix van Zwaben (zie nr. 82). - Van wie:
- III. MARKWART II. Hertog van Karinthië 1072. + 1076. - × Lintbirg. + ca. 1102. - Van wie:
- IV. HEDWIG. + ca. 1112. - × Engelbert van Sponheim. + 1096 (zie nr. 84).

86. EBERSBERG-KRAIN

- I. ADALBERO I. Graaf van Ebersberg. + ca. 970. - × Liutgard. - Van wie:
  - 1° HADAMUT. Markwart I van Eppenstein. + ca. 1000 (zie nr. 85).
  - 2° ULRICH, volgt onder II.
- II. ULRICH I van Ebersberg. Graaf van Krain. + 1029. - × Richardis van Eppenstein. + 1031. - Van wie:
- III. WILLIBIRG van Krain. abdis van Geisenfeld. + 1064. - × Weriant. graaf in Istrië en Friuli. + ca. 1051. - Van wie:
- IV. HADAMUT van Istrië. × ca. 1040 Poppo II graaf van Weimar. Markgraaf in Krain. - Van wie:
- V. ULRICH II. Markgraaf van Krain 1045 en Istrië 1060. + 1070. - × Sofia van Hongarije. + 1095 (zie nr. 87). - Van wie:
- VI. RICHARDIS. × Otto. Graaf van Scheyern en Dachau. + ca. 1107 (zie nr. 79).

87. HONGARIJE

- I. ARPAD. Vorst van Hongarije 886. + 907. - Vader van:
- II. ZOLTAN. Vorst van Hongarije 907. + 949. - × N.. dochter van Maroth. Vorst van Bihar. - Van wie:
- III. TAKSONY. Vorst van Hongarije 947. " 931. + 972. - × 947. N. van Koemanië. - Van wie:
  - 1° GEISA, volgt onder IV.
  - 2° MICHAEL, volgt onder IVbis.
- IV. GEISA. Vorst van Hongarije 972. + 997. - × Sarolta. dochter van Gyula. Vorst van Zevenburgen. - ×× 973 Adelheid van Polen (zie nr. 89.) -
  - Uit het eerste huwelijk:
    - 1° STEPAN, volgt onder V.
  - Uit het tweede huwelijk:
    - 2° JUDITTA, × 988 Eoieslav I. koning van Polen. " 967. + 1025 (zie nr. 89).
- V. STEPAN I. Vorst 997 en Koning 1000 van Hongarije. Heilige. " 969. + 1038. - × 995 Gisela van Beieren + 1033 (zie nr. 78). - Van wie:

- VI. ? AGATHA. × Edward van Engeland (zie nr. 64).
IVbis. MICHAEL van Hongarije. - Vader van:
V. VAZUL van Hongarije. - Vader van:
1° ANDREAS I, Koning van Hongarije 1046. + 1061. - ×
Anastasia van Kiev, + ca. 1075 (zie nr. 90). - Van wie:
a. ADELHEID. + 1062. - × ca. 1058 Vratislav II.
Koning van Bohemen. + 1092 (zie nr. 88).
2° BELA, volgt onder VI.
VI. BELA I, Koning van Hongarije 1061, + 1063. - × Richeza van
Polen, + 1052 (zie nr. 89). - Van wie:
1° LADISLAS, volgt onder VII.
2° SOFIA, + 1095. - × Ulrich II markgraaf van Krain. +
1070 (zie nr. 86). - ×× Magnus hertog van Saksen. ° 1045.
+ 1106 (zie nr. 74).
VII. LADISLAS I, Koning van Hongarije 1077. Heilige. + 1095. - Adel-
heid van Karinthië (zie nr. 80). - Van wie:
VIII. PRISCA-IRENE, + 1133. - × 1104 Johannes II Komnenos. Kei-
zer van Konstantinopel. ° 1087. + 1143 (zie nr. 92).

88. BOHEMEN

- I. BORZIWOY I, Hertog van Bohemen, + ca. 894. - × Ludmilla. +
927. - Van wie:
II. VRATISLAV I, Hertog van Bohemen 895, + 921. - × Drahomira,
+ ca. 935. - Van wie:
III. BOLESLAV I, Hertog van Bohemen 916. + 967. - Van wie:
1° BOLESLAV, volgt onder IV.
2° DOMBROWSKA. + 977. - × Miecislav I hertog van Polen.
+ 992 (zie nr. 89).
IV. BOLESLAV II «de Vrome», Hertog van Bohemen 967, + 999. -
× Emma. - Van wie:
V. ODALRICH, Hertog van Bohemen 1012. + 1034. - Had bij zijn
bijzit. Bozena (+ 1052):
VI. BRETISLAV I, Hertog van Bohemen 1037. en Moravië 1028, + 1055.
- × Juditta van Schweinfurt. + 1058 (zie nr. 79). - Van wie:
VII. VRATISLAV II, Hertog 1061. en Koning 1086 van Bohemen. +
1092. - × Adelheid van Hongarije. + 1062 (zie nr. 87). - Van
wie:
VIII. JUDITTA, + 1085. × ca. 1080 Vladislav I koning van Polen.
+ 1102 (zie nr. 89).

89. POLEN

- I. PIAST, Hertog van Polen 842, + 861. - Vader van:
II. ZIEMOVIT, Hertog van Polen 861, + 892. - Vader van:
III. LESZEK IV, Hertog van Polen 892, + 913. - Vader van:
IV. ZIEMOMISLAV, Hertog van Polen 913. + 964. - × Gorka. - Van
wie:
1° ADELHEID. × 973 Geisa hertog van Hongarije. + 997 (zie
nr. 87).
2° MIECZYSLAV, volgt onder V.
V. MIECZYSLAV I, Hertog van Polen 964, ° 931, + 992. - × Dom-
hrowska van Bohemen, + 977 (zie nr. 88). - Van wie:
VI. BOLESLAV I, Hertog 992 en Koning 1025 van Polen. + 1025. -
× Juditta van Hongarije (zie nr. 87). - Van wie:
VII. MIECZYSLAV II, Koning van Polen 1025, ° 990. + 1034. - ×
Richeza van Lotharingen, + 1063 (zie nr. 71). - Van wie:
1° CASIMIR, volgt onder VIII.
2° RICHEZA, + 1052. - × Bela I koning van Hongarije. +
1063 (zie nr. 87).
3° GERTRUD, + 1107. - × ca. 1043 Isjaslav I grootvorst van
Kiev, + 1078 (zie nr. 90).
VIII. CASIMIR I, Koning van Polen 1040, + 1058. - × 1043 Dobronega
van Kiev. + 1087 (zie nr. 90). - Van wie:

- IX. VLADISLAV I, Koning van Polen 1079. ° 1043. + 1102. - × ca. 1080 Juditta van Bohemen, + 1085 (zie nr. 88). - Van wie:
- X. BOLESLAV III, Koning van Polen 1102. ° 1084. + 1138. - × ca. 1103 Sbislava van Kiev, + 1110 (zie nr. 90). - Van wie:
- XI. VLADISLAV II, Koning van Polen 1139. ° 1104. + 1159. - × 1125 Agnes van Oostenrijk, + 1157 (zie nr. 83). - Van wie:
- XII. RICHILDIS, + 1167. - × ca. 1150 Alfonso VII koning van Castilië en Leon, + 1157 (zie nr. 56).

90. KIEV

- I. RURIK, Vorst van Novgorod 862, + 879. - Vader van:
- II. IGOR I, Grootvorst van Kiev 912. ° 875. + 945. - × Olga Helena, Heilige, + 968. - Van wie:
- III. SVIATOSLAV I, Grootvorst van Kiev 980, + 1015. - × 980 Rogneda, dochter van Rogwald, Vorst van Polotzk, + 1002. - Van wie:
- IV. Vladimir I, Grootvorst van Kiev 980, + 1015. - × 980 Rogneda, dochter van Rogwald, Vorst van Polotzk, + 1002. Van wie:
- V. JAROSLAV I, Grootvorst van Kiev, 1019. ° 978. + 1054. - × 1019 Ingrid van Zweden, + 1050 (zie nr. 67). - Van wie:
  - 1° ISJASLAV, volgt onder VI.
  - 2° DOBRONEGA, + 1087. - × 1043 Casimir I koning van Polen, + 1058 (zie nr. 89.)
  - 3° ANASTASIA, + ca. 1074. - × ca. 1046 Andreas I koning van Hongarije, + 1061 (zie nr. 87).
  - 4° ANNA, + ca. 1075. - × 1044 Henri I koning van Frankrijk, + 1060 (zie nr. 45).
- VI. ISJASLAV I, Grootvorst van Kiev 1054. ° 1025. + 1078. - × ca. 1043 Gertrud van Polen, + 1107 (zie nr. 89). - Van wie:
- VII. SVIATOPOLK II, Grootvorst van Kiev 1093. ° 1050. + 1113. - Vader van:
- VIII. SBISLAVA, + 1110. - × 1103 Boleslav III koning van Polen, + 1138 (zie nr. 89)

91. HUIS DER MACEDONIERS

- I. BASILEUS I «de Macedoniër», Keizer van Konstantinopel 867. + 886. - × Eudokia Ingeria. - Van wie:
- II. LEO VI «de Wijze», Keizer van Konstantinopel 886. + 911. - Had bij zijn bijzit, Zoë Karbunopsina:
- III. KONSTANTINOS VII «Porphyrogenetos», Keizer van Konstantinopel 911-919 en 945-959. ° 901, + 959. - × Helena, dochter van Romanos I Lekapenos, Keizer van Konstantinopel 919-944. + 961. Van wie:
- IV. ROMANOS II «de Jonge», Keizer van Konstantinopel 959. ° ca. 937. + 963. - × 949. Theophano, dochter van de berbergier Krateros. - Van wie:
- V. THEOPHANO, ° 960, + 991. - × 962 Otto II, Duits Koning en Rooms Keizer, + 983 (zie nr. 73).

92. HUIS DER KOMNENOI

- I. MANUEL Komnenos. - Vader van:
- II. JOHANNES Komnenos, Keizerlijke Hofdignitaris te Konstantinopel, + 1067. - × Anna Delassena. - Van wie:
- III. ALEXIS I Komnenos, Keizer van Konstantinopel 1081. ° 1048, + 1118. - × 1077 Irene, dochter van Andronikos Dnkas (neef van keizer Konstantinos X) en van Maria, nicht van Samuel, Koning van de Bulgaren, kleindochter van Johannes Dnkas. Van wie:
  - 1° JOHANNES, volgt onder IV.
  - 2° ISAAK, volgt onder IVhis.
  - 3° THEODORA, × Konstantinos Angelos (zie nr. 93).
- IV. JOHANNES II, Keizer van Konstantinopel 1118, ° 1087. + 1143. : × 1104 Prisca-Irena van Hongarije, + 1133 (zie nr. 87). - Van wie:
- V. JOHANNES-ISAAK Komnenos, + 1174. - Vader van:

- VI. THEODORA Komnena. ° 1114, bijzit van Andronikos I Komnenos, Keizer van Konstantinopel + 1185 (zie heneden).
IVhis. ISAAK Komnenos. - Vader van:
V. ANDRONIKOS I Komnenos, Keizer van Konstantinopel 1183, ° 1110, + 1185. - Had hij zijn bijzit, Theodora Komnena (zie boven):
VI. IRENE. × Isaak II Angelos, Keizer van Konstantinopel, + 1203 (zie nr. 93).

93. HUIS DER ANGELOI

- I. KONSTANTINOS Angelos, uit Philadelphia (Lydië). - × Theodora Komnena (zie nr. 92). - Van wie:
II. ANDRONIKOS Angelos, Veldheer van de Keizer van Konstantinopel. - × Euphrosyna Kastamonites, dochter van Theodoros, privaatsekretaris van Manuel I, Keizer van Konstantinopel. - Van wie:
III. ISAAK II Angelos, Keizer van Konstantinopel 1185, + 1203. - × Irene Komnena (zie nr. 92). - Van wie:
IV. IRENE, ° 1172, + 1208. - × 1197 Philip I, Hertog van Zwaben, Duits Keizer, + 1208 (zie nr. 81).

Mr. Leo LINDEMANS

UIT OUDE PAPIEREN

ZIJ VERSTOND ZICH NIET GOED MET HAAR MAN

Op 21.8.1782 arresteerden de mannen van de drossaard te Vilvoorde een genaamde Elisabeth van Put, 53 jaar oud, geboren te «Der Haghe», van de «gereformeerde religie geweest» maar op 8-jarige leeftijd te Brussel gedoopt in de «finisterrae prochie», waar ze steeds had gewoond en getrouwd was. Ze werd aangehouden «om dieswille, dat sij hij dranek sijnde, gegaen was in een huys tot Vilvoorden» om een aalmoes te vragen. Er was niemand in dat huis en daarvan had ze gebruik gemaakt om er een rok op te pakken, die ze voor 8 stuiver trachtte te verkopen, maar ze werd achtervolgd door de inmiddels thuis gekomen vrouw van dat huis. Op de Hallepoort te Brussel verklaarde ze dat ze sedert 30 juli van de «Brusselsche kermisse gepasseert met sekeren Sognie, kleermaker wonende omtrent Pacheco, uit Brussel vertrokken was en haar brood op het platteland ging vragen «omdat zij haer niet wel en verstont met haeren man. Ze was «nievrans» anders geweest dan tot Vilvoorde» en Peutie «logerende in de boere schuieren om godtswille».

(RAB. Dross, 195).

C. T.

Bijdrage tot de geschiedenis van de Leuvense universiteitsbibliotheek

Men verwachtte in deze bijdrage geen volledige geschiedenis van de Leuvense Universiteitsbibliotheek! Wij verwijzen hiervoor naar de talrijke gespecialiseerde monografieën. Wij hebben deze studies ingestudeerd, vergeleken, soms verbeterd of aangevuld en tenslotte, tot 1959, bijgewerkt. De herhaalde brand in 1914 en in 1940 heeft jammer genoeg, belangrijke archiefstukken vernield. Bleven nog de gedrukte bronnen waarvan wij dankbaar gebruik hebben gemaakt.

Men zal ons wellicht verwijten, dat wij naar geen voetnota's verwijzen. Wie zich verder in de stof wil inwerken, zal aan het einde van deze bijdrage een bibliografie vinden van de uitgaven, die door ons werden geraadpleegd en waarmee een chronologisch bilan van de gebeurtenissen kan worden opgemaakt.

Voor wie niet vertrouwd is met de inrichting van de middeleeuwse «*Studia Generalia*», komt het wel eigenaardig voor, dat deze inrichtingen in onze gewesten pas in de loop van de 17-de eeuw over een centrale openbare bibliotheek gingen beschikken. Centralisatie van de studies was in die tijd een onbekend begrip. Het onderwijs stond wel onder toezicht van een centraal beheer, maar dat was dan ook alles. De bibliotheken volgden dezelfde strekking.

De Leuvense Universiteit, opgericht in 1425, bezat na korte tijd een aanzienlijk aantal colleges waar de studenten ofwel onderricht kregen, bv. in de vier pedagogieën (Het Verken, De Lelie, De Valk en Het Castrum), ofwel eenvoudig logies en voeding genoten. Het spreekt vanzelf, dat de onderwijzende instellingen over de nodige boeken beschikten voor professoren en studenten. Ook de vier Faculteiten, de Artes, de Theologie, de Rechten en de Geneeskunde, bezaten in hun lokalen de onontbeerlijke werken. Het belang van deze boekerijen mag nochtans niet overschat worden. Vóór de uitvinding van de drukkunst waren de boeken immers zeldzaam en er werden zelfs maatregelen getroffen om te beletten, dat ze bij de oudkleerkopers zouden terecht komen. De rijkdom van deze verzamelingen hing af van de vrijgevigheid van de weldoeners en van de professoren zelf.

Naast de colleges en de faculteiten dient er nog melding gemaakt van de talrijke Leuvense kloosterbibliotheeken, waarvan sommige rijk voorzien waren, bv. de Augustijnen, de Reguliere Kanunniken van Sint-Maarten (Sanderus vermeldt 544 handschriften, naast werken over geneeskunde en geschiedenis), de Kartuziers, de Parkabdij, enz.

ONTSTAAN

De smaak van de publieke bibliotheken kwam in onze gewesten tot uiting in het begin van de 17de eeuw, dank zij vooral de activiteit van Erycius Puteanus, die te Milaan getuige was geweest van de oprichting van de beroemde Ambrosiaanse Bibliotheek. Naar Leuven overgekomen om Justus Lipsius op te volgen, stelde hij alles in het werk om ook hier dergelijke initiatieven in het leven te roepen.

Een eerste poging waagde hij bij de hertog van Aarschot, Charles de Croij, oudleerling der Alma Mater. Deze bezat een van de beroemdste bibliotheken van de Nederlanden en Puteanus trachtte hem te overhalen deze schat aan de Universiteit te schenken. De hertog stemde toe, bibliothecarissen werden benoemd en een verbouwing van de Halle werd in het vooruitzicht gesteld. Het nodige geld voor onderhoud en uitbreiding werd bepaald. Toen kwam er een kink in de kabel. Op aanstichting van een raadgever veranderde de hertog plots van mening en kwam er van de hele zaak niets meer terecht.

Antwerpen en Brussel staken van wal, maar Leuven moest, bij gebrek aan fondsen, lijdelijk toezien. Niet voor lang nochtans, want de vrijgevigheid van een paar oudstudenten zou in de leemte voorzien. De bekende polygraaf, Laurens Beverlinck, kanunnik en aarts priester te Antwerpen, schonk in 1627, nog vóór zijn dood, zijn ganse bibliotheek aan de Leuvense universiteit. Deze verzameling bestond uit 852 banden, vooral over theologie. Jaak Romain, professor in de geneeskunde, volgde dit voorbeeld en liet bij zijn dood, in 1635, 906 werken over genees- en wiskunde na, om het eerste fonds aan te vullen. De werken over wiskunde waren afkomstig van zijn vader Adriaan.

Pas na het beleg van Leuven door de legers van Frankrijk en van de Verenigde Provinciën in 1635, kon deze eerste boekerijkern ingericht worden. Deze taak kwam in handen van Cornelius Jansenius, later bisschop van Ieper, en van de jurist Pieter Stockmans. Het auditorium van de geneeskunde in de Halle diende tot lokaal. De aartsbisschop van Mechelen, Jaak Boonen, begiftigde de nieuwe instelling met een jaarrente voor haar uitbreiding en onderhoud. De opening had plaats op 22 augustus 1636.

Wouter Driesen (Valerius Andreas), professor in de Hebreeuwse taal in het College van de Drie Talen werd tot bibliothecaris aangesteld. Op 1 oktober 1636 sprak hij in zijn nieuwe hoedanigheid de openingsrede uit. Zijn eerste zorg ging naar de catalogus: deze werd in 1639 uitgegeven en vormt een boek van 120 bladzijden in 4°. De werken van L. Beyerlinck dragen, naast de titel, de letter «B» en deze van J. Romain de letter «R», dit alles als publieke hulde aan de mildheid van de eerste donateurs. Het nieuwe ambt bracht Andreas jaarlijks 100 Brabantse florijnen op.

De eerste bibliothecaris stond onder toezicht van een curatoren-commissie waarvan de leden gekozen werden uit de verschillende faculteiten: L. Fromond voor de theologie, P. Stockmans en A. Perez voor de rechten, M. Ophemius voor de geneeskunde en N. Vernulaeus voor de filosofie. Ze vormden een soort van raad, die advies moest uitbrengen inzake aankoop en keuze der boeken, goede werking van de bibliotheek, enz. H. Haultmann werd schatmeester.

DE BIBLIOTHEEK ONDER HET OUD REGIEM

Het valt te betreuren, dat na het afsterven van Wouter Driesen, in 1655, en van Puteanus, reeds negen jaar vroeger, de jonge inrichting ernstig verwaarloosd werd. Geschiedschrijvers beweren, dat sommige boeken, en de meest waardevolle vooral, terecht kwamen in de klauwen der oudkleerkopers. En tussen haakjes, de Leuvense Grote Markt, (nu Oude Markt) krioelde van deze sjacheraars!

Intussen was Gaspard Magermans aan het hoofd van de bibliotheek gekomen en dank zij zijn bemoeiingen ging een nieuwe, belangrijke gift een einde stellen aan deze pijnlijke toestand. Ruim een halve eeuw had de bibliotheek geteerd op hetgeen er, nu en dan, door een of ander geleerde geschonken was. De fout van de verwaarlozing lag niet hoofdzakelijk bij de bibliothecaris, maar was veeleer te wijten aan een gebrek aan medewerking van de omgeving en zelfs aan gebrek aan belangstelling.

De nieuwe gift was afkomstig van Domien Snellaerts, kannik te Antwerpen. Na herhaald aandringen, had Snellaerts ten slotte beloofd zijn private boekerij aan Leuven te schenken, maar op de uitdrukkelijke voorwaarde, dat er een nieuw lokaal zou beschikbaar gesteld worden. Magermans moet hem wel ernstige waarborgen geschonken hebben, want de gift gebeurde reeds in 1720, bij zijn afsterven, toen er van het nieuwe lokaal nog geen steen gelegd was. De aanwinst bestond uit ongeveer 3.600 banden, met zorg uitgekozen door de overledene. De meeste onder hen hadden een Jansenistische strekking.

Dit geschenk kreeg navolging: Magermans schonk zijn persoonlijke boekenschat, weldra gevolgd door de historicus Van Loon en door de president van het college van 's-Hertogenbos, Mayolez (1754).

Het gebrek aan een degelijk lokaal werd nu akuit en de eer van de oplossing komt toe aan de beroemde medicus, professor Hendrik J. Rega (1690-1754). Hij begon met de zaken terug in orde te brengen en op 17 januari 1720 stelde hij aan de Academische Senaat voor, de administratie van de bibliotheek opnieuw toe te vertrouwen aan vier leden van de faculteiten, wier mandaat om de drie maanden terug zou vernieuwd worden. Ieder voorstel tot aankoop zou slechts na volledig, onderling akkoord, mogen uitgevoerd worden. Op 29 februari kwam Rega nogmaals

op deze regeling terug alvorens als Rector af te treden en de Senaat schonk zijn goedkeuring.

Toen Rega in 1722 opnieuw tot Rector was aangesteld, begon hij zijn plannen praktisch uit te werken. Zijn eerste zorg was de boekerij een vast inkomen te bezorgen. Door keizerlijk besluit (4 juli 1722) werd de Universiteit gemachtigd, dank zij Rega, een rente te heffen op een kapitaal van 50.000 florijnen. Hijzelf schonk 2.000 florijnen en gaf toelating om, na zijn afsterven, een keuze uit zijn eigen bibliotheek te verrichten.

Bleef nu nog de kwestie van het lokaal. Door een dekreet van 20 november 1721, ondertekend door Karel van Lorreinen, kreeg de Universiteit toelating tot het oprichten van een nieuw gebouw op de plaats waar zich, op de Oude Markt, het gebouw «De Artillerie» bevond. Dit oude arsenaal werd met de twee aanpalende huizen afgebroken en op het aldus verkregen terrein ging weldra een rechthoekig gebouw opgetrokken worden waarvan de achterzijde bij de Halle zou aansluiten. Gaspard Larchier tekende de plannen en de plechtige eerste-steenlegging gebeurde op 22 april 1723 door Jaak Hache, Abt van Villers, Jan de Cotereau, markies van Asse en Pieter Herckenrode, burgemeester der stad Leuven. De ruime zaal van de bovenste verdieping bleef speciaal voorbehouden voor de bibliotheek en kreeg, tussen 1730 en 1733, een prachtige versiering: vloeren door H. Bonnet, beeldhouwwerk door D.G. Bajar en kunstsmeedwerk door J.A. Corbeaux.

De Leuvense Universiteit bezat nu haar museum-bibliotheek, zo karakteristiek voor de 18de eeuw. Of de uitrusting erg praktisch was, is een andere zaak!

De boekerij beschikte over ongeveer 8.000 banden en het opstellen van een catalogus werd een zeer dringende behoefte. De Rector en de bibliothecaris deden hiervoor beroep op de bevoegdheid van pater Bouvart van de Sint-Bernardusabdij op de Schelde, oudstudent van de Valk, die zijn abdijbibliotheek had op punt gezet. Bouvart weigerde, doch zond een schema van het door hem uitgedachte systeem. Het werk liep opnieuw vast en het bleef bij een gebrekkige poging.

Magermans stierf op 25 maart 1752 en kreeg als opvolger: M. Zegers. Om misbruiken te voorkomen stelde de Universiteit een nieuw reglement op van 22 artikelen, waarin de functie van de bibliothecaris en al wat daarbij behoorde nauw omschreven werden. Hierin staat dat de boekerij gans het jaar door toegankelijk was, uitgenomen tijdens de maand september, alle dinsdagen, donderdagen en zaterdag van 10 tot 12 u. (art. 4). Tijdens de maanden maart, april, mei, juni, juli, augustus en oktober zou ze bovendien open zijn alle maandagen, woensdagen en vrijdag van 15 tot 17 u. (art. 5). De openingsuren waren dus aangepast aan de seizoenen.

De functie van bibliothecaris werd vanaf 6 mei 1755 voorlopig waargenomen door C.-F. de Nelis, de toekomstige bisschop van Antwerpen, wiens definitieve benoeming volgde op 1 februari 1758.

De Nelis verzocht de Regering alle drukkers de verplichting op te leggen minstens één exemplaar van elke nieuwe uitgave aan de bibliotheek te schenken alvorens het uitgave-octrooi te verlenen. Hierin handelde hij volkomen in de geest van Rega. Het verzoek leidde tot een positief resultaat en Karel van Loreinen zond instructies in die zin naar de Raad van Brabant (3 februari 1759).

Op dat ogenblik bedroeg het vaste inkomen van de instelling amper 140 florijnen, in hoofdzaak afkomstig van vroegere stichtingen. Als losse inkomsten vermelden wij het «tapijtrecht» en het «doctoraatsrecht». De bibliotheek bezat nl. tapijten, die ze bij gelegenheid van licenties en bij gelegenheid van het «groot dispuut» in de rechten door een edelman, verhuurde. In het eerste geval ontving zij daarvoor 2 florijnen en 8 sollen en in het tweede 3 schellingen. Trek hiervan de penning van de ontvanger en de onderhoudskosten van de tapijten af, en er blijft niet veel meer over.... Verder ontving de bibliotheek voor ieder «doctoraat in de theologie» 150 florijnen en voor ieder «doctoraat in de rechten en in de geneeskunde» 300 gulden. Maar deze plechtigheden waren niet zo talrijk om de doorslag te geven en Maria-Theresia had reeds sedert enkele tijd de luister, waarmede de doctoraatspromoties gepaard gingen, fel besnoeid. Nelis diende dus naar andere middelen uit te kijken en hij wist het zo handig aan boord te leggen bij de Overheden, dat hij er in slaagde! Door keizerlijk decreet van 3 februari 1759 werden de licentiaten in de theologie, de rechten en de geneeskunde en zelfs de gevormde baccalareaten in de theologie een taks van 6 florijnen opgelegd. Deze maatregel was gerechtvaardigd door het feit, dat deze studenten gebruik hadden gemaakt van de bibliotheek en de som bleek niet overdreven wanneer men nagaat, dat sedert het reglement van 13 februari 1755 op het toekennen van de academische graden, grotere eenvoud ook minder uitgaven meebracht. Het nieuwe dekreet legde de bibliothecaris de verplichting op een boekhouding bij te houden die, ieder jaar en via de Rector, aan een speciaal koninklijk commissaris moest overgemaakt worden voor nazicht.

Deze schikking werd door de Rector en de studenten slecht onthaald en het regende klachten! Gevolg daarvan: nieuwe regeling, d.d. 11 augustus 1759. De bibliothecaris werd minder onafhankelijk en de taksen herleid tot 2 florijnen (10 sols voor de baccalareaten in de theologie).

Hierbij moet terloops nog een andere bron van inkomsten vermeld worden, minder belangrijk, maar hoogst origineel: de bier- en wijnkelder! Sedert meer dan twee eeuwen bezat de

universiteit, inderdaad, haar eigen bier- en wijnkelder waat professoren en.... vooral studenten drank konden bekomen vrij van rechten en taks. Een deel van de aldus bekomen winst kwam ten goede aan onderhoudskosten van het gebouw, waaronder zich de kelder bevond, d.i. de bibliotheek. Kelder en bibliotheek bevonden zich onder één dak!

De openingsuren van de boekerij werden in 1759 terug aangepast en door dekreet van 11 augustus goedgekeurd. Voortaan zou ze toegankelijk zijn alle dinsdagen, donderdagen en zaterdag van 8 tot 10 u. en alle maandagen, woensdagen en vrijdagen van 15 tot 17 u., vanaf 1 maart tot 1 november. Tevens bekwam de bibliothecaris een assistent, die hem bij zijn afwezigheid zou vervangen mits een vergoeding van 150 florijnen per jaar; te nemen op de inkomsten der boekerij. Deze helper zou bovendien een handje moeten toesteken bij het opstellen van de catalogus. Een zekere Bogaerts of Vanden Bogaerde werd die eerste helper.

Wij geven hier, als inlichting, een paar uittreksels uit de boekhouding van die tijd:

1758-1759	6.029 fl. 1 s. 1 d.	6.780 fl. 3 s. 3 d.
1760	1.468 fl. 8 s. 2 d.	1.420 fl. 18 s. 3 d.
1761	4.306 fl. 9 s. 9 d.	3.903 fl. 5 s. 2 d.

Hieruit kan men duidelijk opmaken, dat de inkomsten hoogst onregelmatig waren.

In 1765 tot kanunnik te Doornik benoemd, ging de Nelis zich aldaar vestigen met het onvermijdelijke gevolg, dat de bibliotheek opnieuw verwaarloosd werd en een nieuwe vloed van klachten kwam opzetten. Bogaerts en de later toegevoegde Courtin, wegens onbekwaamheid afgezet en vervangen door de Behaigne in 1768, deden wat ze konden, maar konden de afwezigheid van de Nelis niet goedmaken. De rekeningen werden niet overgemaakt zodat de Akademische Overheid totaal onwetend bleef inzake de geldelijke toestand. Het uitblijven van een catalogus maakte de boekerij praktisch onbruikbaar. Aankopen werden onmogelijk want hoe kon men weten of de bibliotheek het werk reeds bezat? De banden werden niet altijd op hun juiste plaats teruggezet met het gevolg dat er een hopeloze warboel ontstond. De onduldbaarheid van deze toestand komt nog scherper aan het licht wanneer men nagaat, dat de Nelis voor het opstellen van de catalogus een bijzondere vergoeding ontving van 200 florijnen per jaar (zijn totaal jaarlijks inkomen als bibliothecaris bedroeg hierdoor 402 florijnen) en zijn helper 150 florinen. Moet het ons dan verwonderen, dat de Akademische Overheid na negen jaar haar geduld verloor? De Nelis verontschuldigde zich door aan te voeren, dat hem de nodige tijd en hulp ontbraken en dat hij niet regelmatig te Leuven kon aanwezig zijn.

Na herhaald aandringen van de Regering en van de Universiteit diende de Nelis ten slotte zijn ontslag in op 26 november

1768. Verschillende kandidaten stelden zich voor en de keuze viel op J.-N. Paquot, professor in de Hebreeuwse taal, die dan ook zijn benoeming ontving op 28 juli 1769.

Paquot kreeg zelfs de tijd niet de bibliotheek in orde te brengen. Zijn gewezen vriend, Vander Maesen, die de functie begeerde, beschuldigde zijn mededinger van een schandelijke misdaad en hitste het volk tegen hem op. Door zijn slinkse manoeuvres bekwam hij van de Rector, Moulan, de aanhouding van zijn slachtoffer. Op 3 juni 1771 werd Paquot rond middernacht door de promotor van de Universiteit, Vanden Schrieck, de fiscaal Cuelens en twee assistenten aangevoerd door Vander Maesen, uit zijn bed gesleurd en geketend in het gevang geworpen. Na ondervraging door het Akademisch Gerecht nam men de ketens weg. Een nauwkeurig onderzoek wees uit, dat de beschuldigde zich wellicht lichtzinnig en onbescheiden gedragen had, doch dat er tegen hem geen wettelijke bewijzen bestonden. De Regering, erg verveeld met het geval, sprak uit vrees voor de rondgestrooide geruchten een veroordeling uit: Paquot verliet de universitaire gevangenis op 21 december 1771 en vertrok na enige tijd naar Brussel waar hij bij de Hertog van Arenberg een onderkomen vond. De Regering gaf aan de Universiteit bevel de zaak in de doofpot te stoppen.

Zo verloor de bibliotheek eens te meer haar bestuurder.

Op 15 december 1771 verzocht de Regering een nieuwe kandidaat voor te stellen. De keuze viel op J.-F. Van de Velde, officieel benoemd op 30 januari 1772. Met zijn onbuigbare wil, zijn taai volharding en zijn grenzeloze genegenheid voor de Alma Mater, verdient deze figuur onze speciale aandacht. Tijdens zijn bewogen loopbaan zou hij moeilijke jaren voor de Universiteit meemaken.

Paquot had zijn papieren in bewaring gelaten bij de theoloog Thijs, die ze onmiddellijk aan diens opvolger overmaakte. Van de Velde zette zich zonder dtalen aan de arbeid en na 3 maanden kon hij de bibliotheek opnieuw openen (18 mei 1772); hij stelde een nieuw reglement op en legde een werkprogramma voor. In 1776 achtte hij het nodig twee helpers aan te vragen daar hij, wegens de aangroeiende boekenschat en de uitbreiding van het aantal lezers, het werk niet meer alleen aankon. Nauwelijks een maand later kreeg hij dan ook Van Leempoel en D. Van Gils als hulpbibliothecarissen met een wedde van 50 gulden per jaar.

Administratief gesproken was alles nu in orde, maar er kwam weer een nijpend gebrek aan plaatsruimte. In 1772 had men reeds aan de vergroting der lokalen gedacht en sedertdien waren er opnieuw vier jaren verlopen. De rekken staken eivol, stapels bedekten de vloeren, de nieuwe rekken vóór de vensters droegen reeds dubbele rijen, een aanpalende kamer en zelfs de zolder hadden de vloed niet kunnen slikken. Er moest kost wat

kost gebouwd worden en men vatte het voornemen op het oude gebouw uit te breiden, zodat het de volle plaatsruimte tussen Zeel- en Krakenstraten zou innemen. Professor L. Ghion en architect Laurent Dewez stelden het projekt op, in 1777; Dewez ontving voor de plannen de som van 280 Brabantse gulden. De bouwkosten werden geraamd op 50.000 gulden, doch waar moest het geld vandaan komen? Toelating werd dan aan de Regering gevraagd om het nodige kapitaal te lenen op de opbrengsten van het «muddegelt», het «wijngelt» en het «poortgelt», waarin de Regering op 28 januari 1778 toestemde. Er werd nochtans niet gebouwd. Om welke redenen? Wij weten het niet. Wellicht wilden de eigenaars van de aanpalende huizen hun eigendom niet verkopen? Wij delen hier terloops de namen van die eigendommen mede: De Gouden Keting, Blau Cuyp, Gulden Meiboom, Sint-Jans Hooft, Cleyn Werelt, Dander Wereld.

De zaken zouden nog hopeloziger worden, wanneer de boeken op een nog nooit geziene wijze gingen toestromen door de afschaffing van de Jezuïetenkloosters. Te Leuven gebeurde die afschaffing in 1773 en zes jaar later kwam hun rijke bibliotheek onder de hamer. Te Namen, Ieper, Kortrijk, Gent, Aalst, Doornik, Brugge en Mechelen (1778) gebeurde hetzelfde. Van de Velde, die wist dat hij door deze veilingen de hand zou kunnen leggen op hoogst belangrijke werken, indien hij over het nodige kapitaal kon beschikken, richtte zich tot de Regering. Het antwoord bleef uit. In 1778 nieuwe aanvraag, die deze maal beantwoord werd, nl. door een dekreet van 11 maart 1778, waardoor de Universiteit een vermindering van 1/3 op de aankoop-prijs bekam. Gelet op de geringe inkomsten der bibliotheek, kreeg men bovendien uitstel van betaling op voorwaarde, dat de bedragen niet te hoog zouden oplopen en dat de bibliothecaris bij iedere aankoop een inventaris aan de Regering zou voorleggen. De aankopen begonnen te Namen, waar pastoor Compagnie op 30 maart 1778 voor Leuven een partij boeken bekam ter waarde van 202 fl. 17 s. Te Ieper werd niets aangeschaft. Op 18 mei 1778 kwam de beurt aan Kortrijk: 143 fl. 0 s. 1,5 d., dan Gent: 267 fl. 13 s. 1 d. (25 mei); nadien Aalst: 18 fl. 2 s. (22 juni). Doornik leverde niets op, doch Brugge leverde op 7 september voor 226 fl. 8 s. Brussel en Mechelen kwamen samen onder de hamer op 5 oktober te Brussel zelf, waar Professor Baudewijns een som besteedde van 1171 fl. 4 s. 2,5 d. Ten slotte kwam de beurt aan Leuven op 12 april 1779 en volgens Van Even bedroeg het aantal aangekochte boeken hier meer dan 4.173 voor de som van 1.500 fl. zodat de totale aanwinst circa 50.000 banden bedroeg!

De gemaakte schuld kon slechts gedeeltelijk betaald worden en er bleef een overschot van 6.000 fl. waarvoor de bibliotheek een lening moest aangaan, die in de eerstkomende jaren iedere verdere aankoop zou remmen.

Na de dood van Maria-Theresia kwam hare bibliotheek en deze van het paleis te Brussel onder de hamer. Hier zouden voor Leuven wellicht interessante koopjes te doen zijn, maar hoe aan fondsen geraakt nu Leuven zo diep in de schuld stak? Van de Velde waagde het er op en vroeg aan Jozef II kwijtschelding van de oude schuld en toelating om de som te mogen aanwenden voor de aanstaande veiling te Brussel. Tijdens het bezoek van Jozef II aan de Universiteit op 21 juni 1781 werd de aanvraag hernieuwd, maar zonder gevolg. Van de Velde trok daarop zelf naar Brussel (26 juli) en legde aan de keizer zijn desiderata voor: 23 werken over theologie, 19 over de rechten, 79 over kunsten en wetenschappen, 82 over literatuur, 183 over geschiedenis plus 5 nummers uit het supplement van de catalogus. Men merke op dat al deze werken in twee en zelfs in drie exemplaren in de catalogus voorkwamen en de bibliotheek dus niet al te veeleisend was. Jozef II verklaarde dat alles in orde kwam, liet de lijst aan het Staatssecretariaat overmaken, dat er op zijn beurt nog 100 nummers uit de dubbele nummers aan toevoegde. De lijst bevatte nu 491 titels. Doch het bleef bij een lijst....

Toen kort daarop de boeken van het Sint-Maartensklooster en van de Celestijnen te koop werden aangeboden, deed de bibliothecaris een nieuwe aanvraag. Resultaat: nul (1 juni 1784). Zelfs de boeken, die als waardeloos na de veiling der Jezuïetenbibliotheek op een hoop geworpen waren, kreeg hij niet!

De nieuwigheden, door Jozef II zelfs op godsdienstig gebied ingevoerd, lokten overal protest uit. Van de Velde liet door zijn leerlingen proefschriften verdedigen, die regelrecht tegen de Regeringsbepalingen indruisten o.a. door C.J. Le Grand uit Brugge op 18 juni 1784. Het ging hierbij om de thesis: «De impendimentis Matrimonii». De Regering kreeg lucht van de zaak en Van de Velde zag zich op 7 juli 1784 uit al zijn functies ontheven. Zijn helpers namen zijn dienst waar, zo goed ze konden tot op 4 november Van de Velde terug zijn rechten herkreeg.

Jozef II dreef intussen zijn hervormingen door en schafte de oude voorrechten, - ook deze van de Universiteit, - een voor een af. Wie niet buigen wilde, werd eenvoudig van kant gezet en vervangen door regeringsgezinden.

In 1786 werd te Leuven het Algemeen Seminarie geopend hetgeen natuurlijk vanwege Van de Velde een onmiddellijke reactie uitlokte en opnieuw zijn afzetting tot gevolg had. Van Leempoel nam zijn plaats in (dekreet van 25 oktober 1786).

Voor wat de bibliotheek betreft, bezat deze instelling ongeveer 50.000 banden, waaronder 12.000 uit de Jezuïetenveilingen en 4.573 van diverse herkomst. Onder deze stortvloed geraakte de lokalen letterlijk bedolven en werd iedere raadpleging totaal onmogelijk. Van Leempoel stelde voor enkele hulplokalen in de colleges in te richten, ze van de nodige boeken te voorzien en de

dubbels te verkopen om aldus verdere aanwinsten te kunnen bekostigen.

De tienjarige rekening van de hand van Van de Velde, nl. van 1774 tot 1783 laat toe een oogslag te werpen op de financiële toestand van de bibliotheek in die tijd:

De *ontvangsten* van een «gewoon» jaar bedroegen 2.032 fl. 0 s. 1 d. als volgt samengesteld: tapijtrecht: 176 fl. 8 s. 1 d.; taks op de academische graden: 1.797 fl. 9 s. 0 d.; verkoop van dubbels: 58 fl. 3 s. 0 d.; stichting Boonen: 72 fl. 0 s. 0 d.

De *uitgaven* beliepen 2.762 fl. 5 s. 1 d. samengesteld uit: aankoop van boeken: 2.185 fl. 16 s. 2,5 d.; binderijonkosten: 39 fl. 8 s. 2 d.; lonen van het personeel: 388 fl. 17 s. 2 d.; varia: 6 fl. 10 s. 2 d.

De balans vertoonde dus een deficit van ongeveer 100 fl. en bovendien had de bibliotheek nog een oude schuld van 15.289 fl. 18 s. 0 d. Een allesbehalve rooskleurige toestand!

Onder de druk van de ontelbare protesten, gaf de Regering toe in 1787. De professoren werden terug in hun ambt hersteld en Van de Velde kwam tijdelijk weer aan het hoofd van de boekerij. Doch in de ogen van de keizer maakte Leuven het waarschijnlijk te bont en nauwelijks was er een jaar verlopen of de keizer sloeg andermaal toe: de professoren werden terug afgezet en Van de Velde, die de ziel van de weerstand uitmaakte, als «oproermaker» voor 10 jaar verbannen (22 juli 1788).

In hetzelfde jaar nog werden de faculteiten van de rechten, van de geneeskunde en van de filosofie naar Brussel overgeplaatst, dicht onder het waakzame oog van Jozef II. Van de Velde verschool zich in de abdij van Aulne, trok naar Parijs en keerde terug naar Aulne einde juli 1789.

De overbrenging van de drie faculteiten naar Brussel ging gepaard met een eerste plundering van de bibliotheek. In mei 1789 vertrokken uit Leuven 108 wagens volgeladen met het materiaal van de faculteiten in kwestie; 3 wagens vervoerden samen 18 kisten met de zeldzaamste boeken. Het archief van de getroffen faculteiten ging grotendeels dezelfde weg op. Van de Velde deelt ons mede, dat de boeken in de Zavelkerk te Brussel terecht kwamen.

Het onvermijdelijke gebeurde: de Brabantse Omwenteling brak los en in december 1789 trok het leger der patriotten de stad Leuven binnen onder het gejuich der inwoners. Van de Velde was erals de kippen bij en onmiddellijk nam hij de geliefde bibliotheek weer onder zijn hoede. Zijn eerste bezorgdheid was, de boeken uit Brussel terug te eisen. Samen met M. Van Doren ging hij ze, begin 1790, zelf verpakken en in maart kwam de hele vracht terug naar Leuven. In de Zavelkerk had hij een belangrijk overschot van de Jezuïetenveilingen ontdekt en hij nam het besluit, na schifting, de boeken die nog dienst zouden kunnen bewijzen mee naar Leuven te brengen. Een deel was reeds

verzonden, toen de Akademie van Wetenschappen en Letteren te Brussel op het toneel verscheen en die boeken opeiste. Het kwam tot een vrij heftig incident tussen Leuven en Brussel. Van de Velde beweerde met klem, dat het niet zijn bedoeling was die boeken aan de Akademie te ontfutselen, dat hij met mate was te werk gegaan en dat hij het plan had opgevat dubbels uit Leuven als tegenwaarde te schenken. Niets kon baten en de toegang tot de kerk werd hem ontzegd, hoewel een deel van de universiteitsarchieven nog ter plaatse gebleven was.

Bij de terugkeer van de Oostenrijkers nam Van de Velde de vijk naar Valenciennes.

Reeds vóór de Brabantse Omwenteling, nl. op 7 maart 1789, was de kwestie van de catalogus terug opgerakeld en waren er zelfs twee helpers met dit doel aangeworven. Vele boeken waren verdwenen tijdens het vervoer naar Brussel en de terugkeer naar Leuven. De Vice-Rector zond hieromtrent aan de Regering een schrijven (2 juli 1789) en maakte van die gelegenheid gebruik om toelating te vragen sommige boeken uit de voormalige Parkabdij weg te halen. De Regering beloofde de ontbrekende delen op te sporen, gaf de verzekering dat, na het opstellen van een inventaris, uit de Parkbibliotheek zou mogen geput worden, doch dat Leuven het nodige moest verrichten om de voortvluchtige bibliothecaris weer te vinden en van hem de rekeningen en de reeds uitgewerkte catalogus terug te krijgen.

Van de Velde had tijdens zijn beheer vooral de theologie bedacht en de rest in zekere mate verwaarloosd. Professor Melly van de faculteit der geneeskunde en de rector Van Leempoel vroegen hieraan te mogen verhelpen door de aankoop van boeken met het geld dat door de studenten voor de bibliotheek gestort werd. De toelating kwam, doch de Regering eiste voorlegging van de aankooplijsten; de eerste lijst (24 juni 1789) vermeldde verschillende werken voor een bedrag van 626 fl. 16 s. 8 d.

Talrijke giften waren gedurende al die jaren de boekerij komen verrijken. Vóór 1777 waren deze schenkingen niet nauwkeurig omschreven. Nelis had een lijst aangelegd waarop de namen van 68 donateurs voorkomen zoals de professoren Vesalius, Viruli, enz. abten zoals Rijckel, Scribs, enz. verder kloosterlingen, kanunniken, priesters, leken, enz. enz. Keizer Karel V schonk het beroemde werk van Vesalius: «De humani corporis» met een opdracht van deze geleerde zelf. Van de Velde had tussen 1777 en 1786 een nauwkeurige lijst aangelegd met de namen van 16 schenkers waaronder wij Maria-Theresia terugvinden. De voortvluchtige bibliothecaris keerde naar Leuven terug toen hij vernam dat de Oostenrijkers algemene amnestie verleenden (1790).

DONKERE TIJDEN.

In november 1792 vielen de Fransen voor de eerste maal onze gewesten binnen. Van de Velde bleef als President van het

H. Geestcollege op zijn post, hoewel hij met ernstige moeilijkheden af te rekenen kreeg.

Op 20 maart 1793 keerden de Oostenrijkers voor de zoveelste maal terug en de gewezen bibliothecaris spande zijn beste krachten in om de Universiteit opnieuw in het bezit van hare aloude privilegiën te stellen; hij slaagde daar ook in.

In 1794 daagden de Fransen terug op. Bevreesd voor de gebeurtenissen, liet Van de Velde op 28 juni de schatten van het H. Geestcollege, die hem waren toevertrouwd, samen met de kostbaarste archieven in veiligheid brengen. Deze laatste kwamen via Holland en Duitsland in Denemarken terecht. De moedige priester nam eveneens de wijk en in 1795 vinden wij hem te Bremen terug.

Later werden de archieven verspreid: een deel kwam in het Seminarie van Haren (Holland) terecht. Het is uit deze verzameling, dat Mgr. Van den Ven, bisschop van 's-Hertogenbosch, in 1909 een belangrijk stuk terug aan de Universiteit schonk, nl. de stichtingsbulle (vernield in 1914). Andere delen kwamen later de archieven, die onder Jozef II te Brussel gebleven waren, aanvullen en vormen het Fonds der Leuvense Universiteit van het Algemeen Rijksarchief. Weer een ander deel kwam naar Leuven terug en ging in 1914 in de vlammen op. Er bestaan nog andere fondsen, doch zij vallen buiten het kader van deze bijdrage.

1795 betekende voor Leuven het begin van een rampvolle tijd. De «citoyens» Le Blond en De Wailly, commissarissen der Republiek namen om te beginnen ongeveer 5.000 banden weg uit de Leuvense bibliotheek. Samen met een reeks handschriften en kostbare werken uit de Boergondische Bibliotheek te Brussel gingen ze de weg op naar Parijs. Brussel kreeg later de ontvreemde boeken terug, maar wat er met de Leuvense werken gebeurde weet niemand. Ze vertegenwoordigen een waarde van 120.000 tornooise ponden.

Op 30 september 1794 bevalen de Franse bezetters de heropening der Universiteit, maar de zieke Van de Velde kon pas op 24 augustus 1795 terugkeren. Weer werd hij het centrum van de weerstand tegen de dwangmaatregelen o.a. de plundering van de bibliotheek.

Daar hij weigerde de eed van trouw aan de Republiek af te leggen kwam hij in het gēvang terecht (16 mei 1797) doch werd onder borg weer op vrije voeten gesteld.

Ten slotte kwam de genadeslag op 25 oktober 1797: sluiting van de Universiteit en verbeurdverklaring van al haar goederen. Een maand later werd Van de Velde als «vijand van de Republiek» veroordeeld om naar Cayenne verbannen te worden, doch hij kon nog tijdig vluchten over Holland naar Duitsland waar hij de belangen van zijn geliefde Alma Mater bleef verdedigen en de archieven een van zijn grootste bekommernissen uitmaakten.

Na het Concordaat (1802) keerde hij in eigen land terug en vestigde zich in zijn geboorteplaats Beveren.

Hij schoot weer in het harnas toen Napoleon zijn wil aan de kerk wou opdringen, werd aangehouden, in het kasteel te Vincennes opgesloten (1811), en later naar Rethel overgebracht tot aan de val van de grote keizer. In 1814 keerde hij gebroken naar Beveren terug om er te sterven op 9 januari 1823, na een voorbeeldige loopbaan in dienst van de Hogeschool.

Nauwelijks was de Universiteit afgeschaft en haar goederen aangeslagen, waaronder ook de bibliotheek, of de gieren streken neer.

De bibliothecaris van de pas opgerichte Centrale School te Brussel, Charles de la Serna-Santander, kreeg in november 1797 van de overheden toelating om de boeken die voor zijn instelling belang konden opleveren uit Leuven weg te halen. Samen met Jean-Baptiste Van Mons deed hij een keuze, en hij was een kenner!, - van 718 werken (52 kisten) die per schip naar de hoofdstad werden gevoerd. Nog andere minder «officiële» plunderingen grepen plaats, terwijl een deel van de zogezegde «nutteloze» (naar de mening van de plunderaars) werken verkocht werden.

De bibliotheek was weldra in een geweldige chaos herschapen en werd aan de hoede van de fransgezinde Van Leempoel toevertrouwd. Deze stelde alles in het werk om de in 1794 weggevoerde archieven terug te bemachtigen en liet zelfs te Beveren huiszoekingen verrichten. Het resultaat was zeer mager.

De gemeenteraad van Leuven gaf zich rekenschap van het groot nut van een bibliotheek binnen hare muren en stemde een toelage van 2.000 fr. per jaar voor de onderhoud der bibliotheek en het loon van de bestuurder (4 juli 1800). Door keizerlijk besluit van 12 december 1805 ging de boekerij dan ook over in handen van de stad Leuven, maar pas twee maanden later volgde de benoeming van een bibliothecaris in de persoon van Jacques Marcelis, met een salaris van 1.500,- frs. per jaar, en onder toezicht van een commissie bestaande uit de «maire» Van Leempoel en M. Van Meenen.

Marcelis begon eerst en vooral orde te scheppen en lijsten op te maken, dus een eerste stap op de weg der catalogisering. Een jaar later werd de wedde van de nieuwe bestuurder tot 1.000 fr. herleid en daar deze som onvoldoende bleek, kreeg Marcelis van de commissie de «mondellinge» toelating om sommige «nuttelozen» (steeds in de geest van die tijd) boeken te gelde te maken. De opbrengst bedroeg 4.427,82 fr. De overheden kregen spoedig lucht van de zaak, dachten onmiddellijk aan bedrog, lieten de bibliotheek verzegelen (28 augustus 1807) en zetten Marcelis uit zijn ambt.

Een jaar lang bleef de boekerij gesloten en het was slechts op aandringen van het stadsbestuur, dat de zegels verbroken wer-

den (4 februari 1809) en Marcelis zijn oude post terugkreeg. De bibliotheek was voor de zoveelste maal open.

HET HOLLANDS BESTUUR

Leuven, Gent en Luik kregen onder het Hollands Bestuur (1815) een Staatsuniversiteit, krachtens het organisch reglement op het hoger onderwijs van 25 september 1816. Het stadsbestuur zag zich verplicht voor de nodige gebouwen te zorgen en, ingevolge artikel 110, de boekerij aan de nieuwe Instelling af te staan. Het college van burgemeester en schepenen vroeg dadelijk aan de Algemene Commissaris van Openbaar Onderwijs (3 oktober 1817) een paar leden van de universiteit om de boeken te schiften en de overtollige werken opzij te leggen. De schiftings commissie bestond uit de professoren Bekker voor de Philosophie en Letteren, Jacmart voor de Geneeskunde, Decoster voor de Rechten, Van Mons voor de Wiskunde en de Physica (1817). De schifting zelf was een hele karwei en rector Harbauer bestemde de catalogus van Marcelis als een «monument d'inaptitude ou de négligence et de paresse» (brief van 1 december 1817). Wie zal ooit zeggen hoeveel boeken de bibliotheek kwijt geraakt was?

De commissie stelde een verslag op waaruit bleek, dat de theologie en de rechten het best voorzien waren. Ze beweerde tevens dat de voor een bibliotheek onmisbare boeken nog aanwezig waren, maar repte geen woord over de onvolledige werken. Ze verklaarde verder, dat er sedert 50 jaar niets meer was bijgekocht en dat nieuwe aanschaffingen zich opdrongen. Wat in de mond van de commissarissen «onmisbare boeken» betekende, verdient ernstig voorbehoud vermits ze op nieuwe aankopen aandrongen.

Een ander punt van het reglement van 1816 eiste, dat de bibliothecaris tevens het ambt van professor moest vervullen, hetgeen voor Marcelis niet het geval was. De Universiteit stelde dan voor de betrokkene tot hulpbibliothecaris, met een salaris van 1.000 gulden per jaar, te benoemen als beloning voor zijn vroeger bewezen diensten. Repelaer, Algemene Commissaris van Openbaar Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen stelde Marcelis de vraag of hij zich bekwaam achtte als lector in de Franse letterkunde te fungeren, waarop deze ontkennend antwoordde. Van benoeming kwam dan natuurlijk niets terecht.

In afwachting stelde de Regering twee hulpbibliothecarissen aan: Van Boterdael (8 juli 1818), met een jaarwedde van 300 Nederlandse gulden, en Staes (30 december 1818), met een jaarwedde van 200 gulden. De bibliotheek kreeg bovendien vanaf 1817 een belangrijke toelage nl. 3.000 gulden per jaar voor de aankopen en een enkel krediet van 20.000 gulden voor de eerste reorganisatie. Dit liet toe, tussen 1817 en 1835, voor een bedrag van 228.966,23 fr. nieuwe werken aan te schaffen.

Elke faculteit stelde haar aanvraaglijsten op, die dan, in de mate van het mogelijke, werden voldaan.

De nieuwe boekentoevoer bracht natuurlijk een verzwaring van de dienst mede. Professor Bekker, sedert 1817 voorlopig bibliothecaris, ontving zijn officiële benoeming op 11 juli 1819 met een bijkomende jaarwedde van 300 gulden.

Een eerste vereiste was, de boekerij nuttig te maken en met het oog hierop stelde Bekker een reglement op (8 augustus 1819), dat de universiteit goedkeurde. Doch men mag niet vergeten, dat hij tevens professor was en deze functie hem weinig tijd overliet. Anderzijds bevatte de boekerij minstens 60.000^o delen en waren er drie hulplokalen in gebruik genomen op de bovenverdieping der Halle (1820). De hulpbibliothecarissen konden evenmin het reuzewerk aan en men deed beroep op de bibliograaf Gaudefroy. Deze schatte de duur der werkzaamheden op minstens drie jaren! Men zag dan ook van zijn diensten af en begon zelf de werken te rangschikken en in te schrijven. Volgens een schrijven dd. 29 januari 1823 had men hiervoor een bijkomende som van 1.400 gulden ontvangen waarvan reeds 878,55 gulden waren uitgegeven voor de inleidende werken zoals reinigen en herstellen der banden. Klassering en nummering kwamen eindelijk klaar in 1823 en nu kon men overgaan tot de alfabetische en systematische catalogisering.

Bekker gaf zich spoedig rekenschap dat hij bij gebrek aan tijd geen nuttig werk zou kunnen verrichten en nam ontslag. Als opvolger duidde hij zijn collega Baron de Reiffenberg aan, die officieel benoemd werd door koninklijk besluit van 18 februari 1823. Het overschot van de 1.400 gulden, hetzij 521,45 gulden, bleef beschikbaar voor het verder inventariseren. Op zijn persoonlijke aanvraag werd Ch. Bernhardi op 15 augustus 1825 als onbetaalde hulpkracht aangeworven.

De hulpbibliothecaris Van Boterdael stierf onverwachts en de Reiffenberg drukte de wens uit ontslagen te worden daar hij zo min als zijn voorganger over de nodige tijd beschikte. De herhaalde moeilijkheden brachten de universiteit ertoe bij de Regering een vraag tot reorganisatie in te dienen. De zaken werden nauwkeurig onderzocht en het gevolg was, dat Bernhardi tot bibliothecaris werd aangesteld (18 februari 1826) en Staes Van Boterdael opvolgde met de titel van eerste hulpbibliothecaris. Bernhardi ontving een jaarwedde van 500 gulden, Staes 300 gulden.

Bernhardi was geen professor en beschikte dus over veel meer vrije tijd. Hij zette om te beginnen en tot ieders voldoening, de catalogisering verder. De vooruitgang van de wetenschap vergde een nieuwe catalogusaanpassing, die echter door hem met kennis van zaken opgelost werd. Maar de nieuwe systematische indeling vergde meer personeel; de heren Paulus, Lequime en P. Namur, in 1826 aan het werk gesteld en het jaar daarop

tot hulpbibliothecarissen benoemd, brachten de gewenste steun.

Op een gegeven oogenblik viel Bernhardi ziek en moest P. Namur het bestuur der bibliotheek waarnemen als adjunct-bibliothecaris.

Na zijn herstel drukte Bernhardi de wens uit terug naar zijn vaderland, Duitsland, te keren. P. Namur volgde hem op als hoofd der bibliotheek (19 april 1830). De catalogisering ging gestadig verder.

Sedert vele jaren bevonden zich op de zolder van de bibliotheek verschillende boeken in losse vellen, afkomstig uit de vroegere universitaire drukkerij. Tijdens het Frans beheer had men reeds pogingen aangewend om deze in-albi te verkopen. In 1819 kregen de curatoren der boekerij opdracht van deze losse boeken een catalogus op te maken. Van Boterdael verkocht een partij voor een bedrag van 706,50 gulden; De Mat, universitair drukker, voor 911,38 gulden (tussen 1820 en 1823) en de Reiffenberg deed op zijn beurt 7.220 kilogram plus 139 gewichten (van 50 kilogram elk) van de hand, tegen 5 Brabantse sollen per kilogram, doch de som werd waarschijnlijk nooit uitbetaald. Zijne Majesteit gaf in 1829 toelating om de rest van de in-albi en de dubbels te gelde te maken. De verkoop had plaats op 18 en 19 mei 1830 en bracht 8.261,78 gulden op. Met deze bedragen konden telkens schulden afbetaald worden. In 1835, bij de afschaffing van de staatsuniversiteit, bleven er nog ongeveer 1.075 gulden over.

BELGIE ONAFHANKELIJK

Wegens de politieke gebeurtenissen van september 1830 tot augustus 1831 bleef de bibliotheek gesloten. Bij de inval der Hollanders in 1831 liet de stad Leuven de verzamelingen van de staatsuniversiteit verzegelen.

De lessen werden hervat op 24 oktober 1831 (besluit van 2 oktober 1831) en de bibliotheek terug toegankelijk gesteld. P. Namur bleef zijn functie waarnemen, de catalogus verder afwerken en nieuwe aankopen verrichten om de grootste leemten aan te vullen.

De catalogus waarover wij het zo juist hadden, ontsnapte aan de brand van 1914 daar hij in een vergeten hoek van het stadhuis terecht gekomen was. Hij stond geschreven op kleine in-16° kaartjes, samengebonden in boekdelen van elk 150 tot 200 nummers. Elke stof vormde een zeker aantal delen: theologie 39, algemene geschiedenis 25, Belgische geschiedenis 4, geschiedenis der Jezuïeten 6, geschiedenis der letterkunde 5, Latijnse letterkunde 8, Griekse letterkunde 11, moderne letterkunde 16, grammatica en woordenboeken 5, critici 2, redevoeringen 2, epistolae 4, filosofie 8, Aristotelica 3, politieke wetenschappen 4, geneeskunde 14, wiskunde 6, physica 2, scheikunde 1, natuurkunde 4, kunsten en ambachten 1, varia en supplementen 1.

P. Namur stelde een nieuw reglement op, dat door de Academische Overheid werd goedgekeurd en in voege trad vanaf 1832 tot aan de afschaffing van de staatsuniversiteit in 1835, jaar waarin hij zijn ontslag nam. Dit reglement omschreef nauwkeurig het gebruik van de boekerij en diende later tot basisreglement voor de Katholieke Universiteit.

Een paar bepalingen hieruit luiden:

Openingsuren (artikel 2)

tijdens het wintersemester:

Voor de professoren van 10 tot 12 u. en van 14 tot 16 u.

Voor de studenten van 14 tot 16 u.

tijdens het zomersemester:

Voor de professoren van 10 tot 12 u. en van 14 tot 17 u.

Voor de studenten van 14 tot 17 u.

Alleen de professoren mogen de eigenlijke bibliotheek betreden en de boeken uittrekken (art. 3). Ze mogen tegen afgifte van een bewijs en na inschrijving in een speciaal register, de boeken ontlene (art. 4) tot 20 delen ineens en gedurende een vol semester, op voorwaarde dat ze intussen door geen andere professor aangevraagd worden (art. 5). Studenten mogen boeken ontlene mits schriftelijk bewijs van een professor en onder diens verantwoordelijkheid (art. 6). Leuvenaars en vreemden mogen ook boeken komen inzien en de eersten mogen zelfs werken ontlene mits speciale toelating van de curatoren (art. 7). De boeken mogen de stad niet verlaten (art. 9). Bij niet tijdig inleveren kreeg men een boete van 1,- fr. (art. 12). Kostbare boeken mogen de bibliotheek niet verlaten (art. 13). De catalogi dienen in het kabinet van de bibliothecaris geraadpleegd te worden in het bijzijn van een bediende der instelling (art. 17). Inkt is verboden en kalkeerwerk mag niet uitgevoerd worden (art. 19) om beschadigingen te vermijden. Het is verboden in de zalen vuur of licht te maken (art. 22).

De wet van 27 september 1835 op het Hoger Onderwijs schrapte Leuven van de lijst der staatsuniversiteiten en de stad vroeg de bibliotheek en de destijds geleende gebouwen terug. Het kwam tot een akkoord tussen Désiré Arnould, secretaris-inspecteur van de universiteit, in naam van de Regering enerzijds en Guillaume Vanbockel, burgemeester met Antoine Marie, secretaris der stad anderzijds. De stad zou voorlopig over de bibliotheek mogen beschikken, P. Namur, bibliothecaris ad interim, zou toezicht houden, tot op het einde van de transacties in functie blijven en een afschrift van de catalogus bezorgen. Deze laatste opdracht bleek nogal zwaar en men stelde zich tevreden met de oude catalogus waarvan de fiches werden gepagineerd en de eerste en laatste fiche van elk deel geparafeerd. Het is zeer waarschijnlijk, dat de ingeleverde catalogus op het stadhuis terecht kwam waar hij weer ontdekt werd na 1914. De Minister van Binnenlandse Zaken keurde de overeenkomst goed op 30 november 1835.

P. Namur verliet de bibliotheek definitief op 25 februari 1836. Van zijn hand bestaat een geschiedenis van de Leuvense bibliotheek, die aan de historici nog grote diensten bewijst, doch hier en daar wel vergissingen bevat.

ONDER DE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TOT 1914

Op 4 oktober 1834 werd de Katholieke Universiteit, door het Belgisch Episcopaat te Mechelen opgericht, plechtig geopend.

Een jaar later (13 oktober 1835) kwamen de stad Leuven en het Episcopaat overeen om de nieuwe universiteit naar Leuven over te brengen. Hier stonden immers de lokalen beschikbaar. De opening te Leuven geschiedde op 1 december 1835 onder het beheer van Rector Magnificus de Ram. De oude lokalen met hun uitrusting en hun verzamelingen werden beschikbaar gesteld. Zo nam de Katholieke Universiteit de in 1797 afgebroken draad terug op en weldra overtrof zij haar voorgangster in roem.

Halle en bibliotheek gingen hun oude rol vervullen. Als eerste bibliothecaris trad op Prof. Arendt, bijgestaan door de onder-bibliothecaris Namèche en de hulpbibliothecaris Staes. Mgr. de Ram stelde een reglement op, dat slechts op enkele punten afwijkt van dat van P. Namur. Het is ook dank zij hem, dat in de leeszaal de bekende portrettenverzameling tot stand kwam: 58 stuks waaronder de afbeeldingen van Paus Adrianus VI, R. Tapper, H.-J. Rega, C. Jansenius, J. Lipsius, enz. Een reusachtig schilderij door Van Bree, «De Opwekking van het dochttertje van Jaïrus», bedekte schier een hele wand. Hollandse soldaten hadden in 1831 dit schilderij met de sabel bewerkt; Van Bree zelf restaureerde het stuk.

Jaren van voorspoed gingen weldra de bibliotheek aanzienlijk uitbreiden onder de leiding van haar bestuurders: G. Arendt (1836-38), J.B. Malou (1839-48), E. Nève (1848-59), E. Reusens (1859-97), A. Michiels (1897-98), A. de Ras (1898-1914), R.Maere (1903-1913), P. Delannoy (1913-1915), L. Dieu (1916-1919), bijgestaan door trouwe helpers zoals A.-J. Namèche, C. Staes, G. Mulcahy, E. Van Even, H. Pironet, L. Vandelinden, A. Tielemans, J.-F. Clynmans, J. Walravens, J. Wils, A. Moris, enz.

Een eerste taak bestond erin recente werken aan te kopen om aldus de bibliotheek «up-to-date» te houden. De bestuurders werden in die taak krachtadig geholpen en gesteund door de professoren, die bijna allen hun private bibliotheek bij hun dood aan de universiteit schonken. Namen van specialisten bv. Felix Nève, P.P. Alberdingk-Tym, J.-Th. Beelen, staan met gulden letters in de geschiedenis der bibliotheek opgetekend. En wat dan gezegd van de zo talrijke kleinere giften? De volledige lijst der donateurs zou bladzijden vullen!

Vóór 1914 bezat men van de hand van J.B. Malou een raming van het aantal banden ondergebracht in de bibliotheek.

Dit aantal bedroeg circa 60.000 (1846) waaronder 8.000 banden over algemene geschiedenis, 6.000 banden over geschiedenis der literatuur en 13.000 banden over theologie. De boekerij was geabonneerd op 27 wetenschappelijke periodica (Duitsland 11, Frankrijk 8, België 8) die, samen met de gratis-abonnementen en de dagbladen meer dan 40 uitgaven vormden.

En het oude liedje herbegon: gebrek aan plaatsruimte! Overal zag men stapels boeken, in de rekken, op de tafels, op de vloeren. Vele tijdschriften lagen op de zolder en konden slechts bij middel van een wankele ladder bereikt worden! Dit alles zat samengeperst in de grote zaal van 1730 en in de auditoria van het kerkelijk recht, het burgerlijk recht en de theologie in de Halle. Een hopeloze toestand!

Mgr. Ladeuze, Rector Magnificus, hakte de knoop door. Onder de grote zaal liep een brede gang links en rechts geflankeerd door klaslokalen. Kwestie van enkele muren uit te breken en men kreeg hier ruime lokalen (1912). IJzeren bibliotheekmeubelen, systeem Lipmann uit Leipzig, boden een uitgelezen bergingsruimte. De firma Wolff, Netter und Jacobi kregen de bestelling in juni 1913 en de rekken werden door Duitse werklieden gebouwd tijdens de winter van 1913-14. In augustus 1914 zouden hun landgenoten het ganse gebouw in as leggen....

En nu nog een woord over de kostbare werken van de Leuvense universiteitsbibliotheek. Wij beginnen met de handschriften.

Het is niet mogelijk het juiste aantal manuscripten te bepalen, die de bibliotheek vóór de Franse Omwenteling bezat, wegens de opeenvolgende plunderingen. Volgens een opgave van Sanderus (1642) telde men er een zestigtal, waaronder 3 afkomstig van Beyerlinck en twee van Romain. Jan Masius († 1647) mag als een van de vrijgevigste, zoniet als de mildste op dit gebied beschouwd worden.

In 1841 stelden Arendt en Namèche een juiste statistiek op: 246 handschriften. Malou komt tot 300 in 1846 en Van Even tot 360 in 1895. J. Wils schatte hun aantal op 600 in 1913, doch deze «raming» is zeker aan de lage kant en het cijfer 950 aangehaald door Mgr. Van Cauwenbergh ligt ongetwijfeld dichter bij de werkelijkheid. Voegen wij er onmiddellijk aan toe, dat de archieven van de oude universiteit geen afzonderlijk fonds vormden en in dit aantal begrepen zijn. Pater de Moreau heeft in zijn studie, na uitgebreide en moeizame opzoekingen, een lijst opgesteld van de manuscripten waarvan hij in de literatuur sporen heeft kunnen ontdekken en citeert 154 titels. Hieronder vinden wij een Cornelius Nepos (Codex Parcensis), de werken van Reinier van Luik († omstreeks 1182), de «Sermones ad Novicios» door Thomas a Kempis, twee originelen van Denys de Kartuizer, de «Carmina» van Prudentius (11de eeuw), een Cicero, een Lucarnus (12de eeuw), een Ovidius (13de eeuw).

Tussen de archieven citeren wij de Stichtingsbulle van de Leuvense Universiteit, door Paus Martinus V geschonken in 1425.

Het fonds bevatte eveneens verschillende onuitgegeven werken van professoren der Alma Mater.

Het verlies van de levende archieven der universiteit in 1914 bemoeilijkt ten zeerste de geschiedkundige opsporingen voor de periode na 1835.

Op de tweede plaats komen de wiegedrukken. De Bibliotheek schijnt vóór de Franse Revolutie niet veel wiegedrukken of inkunabels bezeten te hebben. Wij zeggen «schijnt», want vele bevonden zich eenvoudig tussen de gewone boeken. Bij het opstellen van de catalogus kwamen ze een voor een te voorschijn en sommige ontdekkingen loonden waarlijk de moeite. De statistieken stijgen voortdurend hoewel er tussen 1835 en 1914 niet veel op dit gebied werd aangekocht. De oorzaak hiervan ligt juist in de zo even aangehaalde ontdekkingen. P. Namur telt er 270 tot 280, Van Even 350, Wils ruim 400, M. Hoc ongeveer 600 ! Tijdens de overbrenging van de boeken naar de lagere verdieping (ijzeren rekken) bereikte hun aantal weldra $\pm$ 800 (de Moreau heeft 113 titels kunnen samenstellen). Een groot deel van deze kostbare drukken was afkomstig uit de Jezuïetenbibliotheken.

Als drukkers halen wij aan: Dirk Mærtens uit Aalst, Jan van Westfalen uit Leuven, Egidius van Herstraeten en Lodewijk Ravescot eveneens uit Leuven.

Vele banden waren merkwaardige staaltjes van Vlaamse boekbinderskunst uit de 15de eeuw en de ganse verzameling kon gerust wedijveren met de mooiste bibliotheken van Europa.

Als curiosum ten slotte stippen wij het werk van Andreas Vesalius aan: «De humani Corporis fabrica» uitgave op perkament, Bazel 1545, met kostbare miniaturen en geschonken door Karel V.

Over het aantal gewone werken hebben wij reeds meermaals gesproken. Wij voegen er eenvoudig aan toe, dat hun aantal in 1900 meer dan 150.000 banden bedroeg en in 1914 tot ongeveer 300.000 gestegen was. Het aantal periodieken bereikte in 1900 het cijfer 900, de tijdschriften uit de verschillende Instituten inbegrepen.

(Wordt vervolgd)

JAN SCHOONJANS

Een spookgeschiedenis

«There are more things between heaven and earth...»

Meer dan honderd jaar geleden, ongeveer omstreeks 1850, woonden mijn grootouders te Welden, niet ver van de Schelde, bij Oudenaarde. Het waren verstandige, ernstige en degelijke buitenmensen. Grootvader was landmeter-schatter en zou later burgemeester van Welden worden. Zijn beroep oefende hij uit niet alleen te Welden, maar ook in talrijke nabijgelegen dorpen.

Op zekere dag, in het najaar, moest hij naar een paar afgelegen dorpen voor werken, die moesten klaar komen vóór de winter. Hij zag er tegen op, de vrij lange tocht alleen te doen, en vroeg aan zijn echtgenote hem te vergezellen; het zou haar de gelegenheid geven een sedert lang beloofd bezoek te brengen aan een ver verwijderd familielid, de hoofdonderwijzer te Rozebeke.

Grootmoeder vroeg niet beter dan een namiddag het beheer der hofstede aan haar dochters over te laten. Zo werd, dadelijk na het noenmaal, Vos, het vinnige paard, voor de siees gespannen om zo vlug mogelijk te Rozebeke te geraken; daar zou grootvader zijn vrouw met valavond dan afhalen.

Het afwikkelen der zaken had meer tijd gevergd dan voorzien werd, zodat het begon te donkeren, toen terug naar Welden kon gereden worden. Het weer was koud geworden en de lucht zwaar bewolkt. Dit hinderde evenwel de reizigers niet erg; opgewekt praatten zij over hun wederzijdse ervaringen.

Vos moest niet aangespoord worden om flink te draven naar de wachtende, warme stal. Toen het gespan St.-Maria-Horebeke naderde was het pikdonker geworden. Grootvader wilde de lantaarn opsteken, maar nu bleek dat men vergeten had, ze van olie te voorzien. Dan maar gereden zonder licht; grootvader kende immers wegen en paden van kindsbeen af, en Vos was er ook sedert jaren mee vertrouwd.

Kort nadat de «Geuzenhoek» achter de rug lag, merkte grootvader op: «Ik weet niet wat er met Vos aan de hand is, hij wordt zo zenuwachtig». Inderdaad, het anders zo tamme dier liet zich moeilijk mennen; nu eens week het uit naar links, dan naar rechts, verder wou het stilstaan.

Zou er iets haperen aan breidel of teugel, vroeg grootvader zich af. Hij onderzocht het getuig, dat niets abnormaals vertoonde. Hij streefde het snuivende paard over de manen, kroop terug in de wagen en riep bemoedigend «Vooruit Vos, over een half uur zijn we thuis».

Alles scheen nu goed te willen gaan, maar lang duurde het niet. Koppig bleef het paard stilstaan en begon schril te hinniken. Terzelfdertijd riep grootmoeder «Zie eens, ginds in de verte...».

«Ik zie niets», verzekerde grootvader.

«Jawel, een lichtende groene vlek, bij die grote populier links».

Grootvader keek scherp toe «Dat zal wat manesschijn zijn!»

Maar er was geen maan. «Vooruit Vos», riep grootvader weer, maar het paard bleef halsstarrig staan. Vruchteloos poogde grootvader het bij de toom vooruit te krijgen. Terwijl hij stond te sakkeren zag hij een wazige geelgroene sluier, die traag wintellend naar de kar kwam zweven, ze als een nevel omwolke en dan spoorloos verdween.

Vos stond te rillen en briede angstwekkend. Grootvader wilde Vos met de paardedeken bedekken, maar daartoe kreeg hij geen gelegenheid, want met een wilde sprong schoot het dier vooruit, alsof de duivel hem op de hielen zat.

Doodsbenauwd begon grootmoeder het ene weesgegroetje na het andere te prevelen.

«Kom, kom», trachtte grootvader haar gerust te stellen, «wees verstandig, ge ziet wel dat er niets meer te bespeuren valt. Wij hebben zeker een zinsbegoocheling gehad».

«En het paard dan? Ik kan het niet helpen, ik word bang. Merkt gij dan niet, dat wij al geruime tijd geen geluid meer horen, noch het getrappel van Vos, noch het dokkeren van de kar?»

«Wij rijden immers op aardewegen, in mul zand».

«Nu niet meer. Ge voelt toch dat wij over harde kassei-stenen hobbelen. Ik ben bang, doodsbang. Ik wou dat wij al thuis waren. Waar zouden wij nu ergens zitten?»

«Ik weet het waarachtig niet».

Aan vragen om wegwijs te worden bestond geen kans. Geen mens was langs de weg te zien, en wonder genoeg, ook geen huis, geen schuur, geen stal. Alleen naakte knotwilgen, tussen vreemdverwongen hagen, schoven ijlings voorbij, in de beklemmende stilte van een onwezenlijke wereld. Plots bleef Vos weer staan, dampend van inspanning, de poten strak vooruit gestrekt.

«Daar is het weer», kreunde grootmoeder.

Inderdaad, een vijftigtal passen voor de sjees, verscheen de geelgroene schim, waarin ditmaal twee donkere holten vlekten, als dodenogen. In plaats van naderbij te komen, dreef de schim de hoogte in, zakte omlaag en bleef haperen in het struikgewas, waar de oogholten spiedend naar het gespan loerden. Geleidelijk vervaagde het schijnbeeld, vervloede tot een ijle nevel, die opgeslorpt werd door de dichte duisternis.

Het duurde heel wat vooraleer de rit kon verder gaan, langs eindeloze kronkelwegen met scherpe bochten, steile hellingen en onverwachte diepten, omzoomd door geweldige scheef gegroeide bomen, waartegen het gespan ieder ogenblik dreigde te pletter te lopen.

«Verdomme», vloekte grootvader, «de bliksem moge weten waar die helse wegen ons heenvoeren. Ik geloof waarachtig...».

De stem begaf hem toen hij het ding-zonder-naam weer zag opdoemen, groter en klaarder dan de vorige keren. Het leek nu een vurige schijf, die heel de omgeving in een vale, rossige gloed hulde. 'n Hele tijd bleef het onbeweeglijk hangen boven verschroeiende wilgentakken, dan begon het zich uit te zetten, kromp weer ineen, om ten slotte te verstarren in een afzichtelijk wezen, waarop een duivelse grijns de verdwaalde reizigers scheen te bespotten. Opeens begon het ding op zichzelf te draaien met razende snelheid; vuurspatten vlogen in alle richtingen, tot alles versmolt in een vormeloze hoop gloeiende as, die plotseling de diepte inzonk. Op dit ogenblik ging het paard woest en onbedaarlijk steigeren, tevens briepte het vervaarlijk; het gehinnik scheurde als noodgehuil de ijzige stilte van de gruwelnacht.

Meer dood dan levend smeekte grootmoeder «Om Godswil, rij toch verder». Het leek nog een eeuwigheid vooraleer grootvader, bij het eerste morgengrauwen juichend uitriep «Ik zie een kerktoren, ginds, vlak voor ons».

Ook het paard had de toren gezien. Met zijn laatste krachten rende het naar de plaats waar mensen woonden. Hier werd aangeklopt in een bekende hofstede, niet in Welden maar in Zingem. Voor de verkleumde reizigers werd dadelijk sterke koffie opgeschonken. Vos werd op stal gezet en de boer leende zijn paard om naar Welden te rijden.

Hier hadden de huisgenoten de hele nacht in doodsangst op de ouders gewacht. De gebeurtenissen van de wonderbaarlijke reis moesten verteld worden al was grootmoeder en ook grootvader, dood op.

Wanneer later het wonderlijke avontuur voor de zoveelste maal door grootmoeder verteld werd, beaalde grootvader er zich toe haar woorden te beamen en hoofdschuddend te besluiten: «Ik heb er toenmaals niets van begrepen, en dat doe ik nog niet...»

Dit verhaal vertelde Franciska Van de Velde (* 1825 † 1907), zowat 70 jaar geleden, aan haar kleinzoon, toen een tienjarige knaap. Sindsdien kreeg hij het nog menigmaal te horen, met andere gretig luisterende bekenden, geschaard rond de open haard, waarin houtvuur lustig knetterde. Jaren later werd het relaas van het vreemde avontuur uitgewerkt tot bovenstaande spookgeschiedenis.

*Verteld door Hector Van De Velde,
geb. te Schaarbeek in 1880.*

Mevr. I. DEBRUYN

Wind- en watermolens te Evere en Schaarbeek

DE STENEN MOLEN TE EVERE

Aan de Lindestraat, op een paar honderd meter ten noorden van de steenweg op Haacht, rijst een wickenloze stenen windgraanmolen, die sedert jaren buiten werking is, maar niettemin de belangstelling van vele voorbijgangers opwekt.

Zijn bouw werd aangevangen in 1841. Inderdaad, in dat jaar verkreeg *Karel Van Assche* van het gemeentebestuur de vergunning een windmolen te bouwen op een eigendom van zijn moeder, de weduwe *Jan-Frans Van Assche*, geboren *Petronilla Claes* (1); op een schilderij, uitgevoerd door *Elise Van Leeuw*, dat de molen met zijn wicken voorstelt, staat hetzelfde jaartal 1841 boven de inrijpoort, waar thans nog een verweerde gedenksteen voorkomt (2).

De stenen molen te Evere (vóór 1887). Schilderij door Elise Van Leeuw.

- (1) Gemeenteraadsbesluit dd° 23-3-1841.
- (2) *Elise Van Leeuw* was, volgens de hr. A. Stuckens, een zuster van de eerste voorzitter van de Kon. Harmonie St.-Cecilia; zij woonde te Schaarbeek op de Helmetse steenweg. Het schilderij is thans in het bezit van Mevr. *Colette Rons*, Lindestraat 187, Evere,

De *Stenen Molen*, zoals de volksmond hem in de vorige eeuw van de nabijgelegen Houten Molen te Schaarbeek onderscheidde, werd gebouwd op een grond die, volgens het gemeenteraadsverslag van 17-3-1841, paalde aan de Lindestraat, aan het land van het St.-Janshospitaal, de weduwe Cammaert, Charles Blaes, Pierre Puttemans en Guillaume Hauwaerts (3).

Karel Van Assche, de bouwer van de molen, stamde uit een voorname en gegoede landbouwersfamilie: zijn overgrootvader was burgemeester geweest, zijn ouders en grootouders waren eigenaars geweest van en pachters op het hof gelegen op de hoek van de Postweg (= Stuckensstraat) en de Lindestraat, waar thans de herberg «A la Cour Royale» staat (4). Uit zijn huwelijk met *Petronilla Vandervelde*, een dochter uit de *Nedermolen* op de *Molenbeek* of *Maalbeek* te Schaarbeek (omstreeks 1835), ontsproten niet alleen een talrijk kroost van tien kinderen, doch ook zijn liefde tot het molenaarsbedrijf (5).

Met de steun van zijn moeder, die hem de bouwgrond ter beschikking had gesteld, kon hij reeds in 1842 zijn broodwinning als herbergier vaarwel zeggen om zich met hart en ziel voor zijn nieuw bedrijf in te zetten, een bedrijf ook dat velen als een weldaad voor de gemeente beschouwden. Zo verklaarde *Engel Van Pevenage*, de broodbakker, dat deze molen hem veel voordeel zou bezorgen, daar een dergelijke molen in de gemeente niet bestond (6).

Van het begin af bloeide het bedrijf, want in 1847 kon de molenaar de molengrond van zijn moeder afkopen en in 1849 zijn molen voltooiën (7). Door het vele werk werd het zelfs nodig ook bij windstilte te malen. Daartoe verzocht hij in 1854 het gemeentebestuur om in zijn molen, werkende met drie paar

(3) In 1837, volgens de legger bij een kadastraal plan van Evere, uitgegeven door *Ph. Vandermaelen*, was het perceel (A, nr. 418) 71,30 a grooten stond het op naam van *J.F. Van Assche*, de vader van Karel; het had de volgende helendende eigenaars: het St.-Janshospitaal, de *Wwe Cammaert*, de *Wwe Dedoncker*, *P. Potmans*, *E. Van Obherghen*, en de *Wwe P.J. Stuckens*. Volgens het plan door *P.C. Popp*, ± 1865, bezat Karel Van Assche van dit oorspronkelijk perceel de kavels nr. 418d (land), 418f (windgraanmolen), en 418e (huis), samen 63,30 a groot.

Thans is de molen gekadastraerd onder: A, nr. 418g4.

(4) Vgl. de in noot 3 vermelde legger en het kadastraal plan van 1837, RAB.S. nr. 3296 en de «Caerte figuratief...» van 1777 door *J.J. Bodumont*, welke laatste in eigen archief berust. - Zie hierna de genealogische toelichting.

(5) Volgens de huwelijksakte was *Petronilla Vandervelde* een dochter van *Franciscus*, overleden, en van *Theresia Depré*, molenaarster te Schaarbeek. Welnu, volgens een kadastraal plan van Schaarbeek, uitgegeven door *Ph. Vandermaelen*, in 1836, was een *Wwe. F. Vandervellen*, molenaarster, eigenares van de watermolen (A, nr. 501) d.i. de *Nedermolen*.

(6) Register der Gemeenteraadsbesluiten: 17-3-1841.

(7) Archief van het Kadaster, Picardstr., Br.: in 1850 werd de molen voor het eerst aan de grondbelasting onderworpen.

molenstenen, een stoommachine van negen paardekracht te installeren (8). ●fschoon hem dit werd toegestaan, heeft hij deze mechanisatie niet dadelijk ingevoerd, want eerst in 1873, zo vernemen we, werd, benevens de wind, ook de stoom als drijfkracht aangewend (9).

In 1879 overleed de molenaar. Zijn weduwe en kinderen zetten samen het bedrijf voort, waaraan zij immer uitbreiding gaven; in 1882 vernieuwden en vergrootten zij de stoominstallatie door het aanbrengen van een horizontale cilindrische ketel (10); vijf jaar later bouwden zij het hoge molenhuis, waaraan de gedenksteen met het inschrift «*Mme Vve Van Assche / Moulin à Cylindres / 1887*», in de gevel van dit gebouw nog herinnert. In dat zelfde jaar werd de molen, volgens de hr. A. Stuckens, van zijn wieken ontdaan, doch deze onttakeling gold als een symbolische ontwijding, die het nakend verval van het bedrijf inluidde. De zware landbouwcrisis in de volgende jaren,

De stenen molen te Evere (ca. 1900). Prentkaart.

tijdens welke de groenteteelt en vooral de witloofteelt de graan-
gewassen te Evere en in de omliggende dorpen verdrong, en
daarbij de toenemende concurrentie van de molens aan de Vaart,
waar het graan rechtstreeks uit de boten werd opgezogen en ge-

(8) Reg. der Gemeenteraadsbesluiten: 23.11 en 30.11.1853. 16.1.1854.

(9) Archief van het Kadaster.

(10) Reg. der gemeenteraadsbesluiten: 11.11.1882.

malen, hebben het bloeiend molenaarsbedrijf te Evere stilaan maar onweerstaanbaar gekortwiekt (11).

In 1891 overleed de oude moeder. Twee jaar later kocht de gemeente de weg van de Lindestraat naar de molen, die eertijds door de molenaar was aangelegd, doch bij vergissing op de Atlas der Buurtwegen was aangebracht (12). In 1902 is het bedrijf in handen van de vennootschap onder gemeenschappelijke naam «Van Assche frères et sœurs», die in 1911 het malen stopzet. In 1914 vererft de molen op de enige overlevende broeder, *Jan Baptist*, die er in 1921 een mechanische huidevetterij installeert. Bij zijn overlijden, in 1924, gaat de molen door erfenis over op zijn neef, *Alfons-Karel-Lodewijk Van Hove*, zoon van François, molenaar te St.-Lambrechts-Woluwe, en van Joanna-Catharina-Philomena Van Assche, wiens erfgenamen de tegenwoordige eigenaars zijn (13).

Tot zover, in 't kort en zeer zakelijk, de geschiedenis van de *Stenen Molen*, geschreven door iemand die, in tijd en ruimte, slechts van op een afstand zijn sombere silhouet kan ontwaren.

De Heer A. STUCKENS daarentegen, wiens ouderlijk pacht-hof aan de molen paalde, heeft in zijn kinderjaren zo vaak met bewonderende blikken opgekeken naar de witgekalkte gestalte van deze molen, waarvan hij, na ruim zeventig jaar, de drukke bedrijvigheid en de poëtische schoonheid nog zo levendig weet op te roepen: «Ja, hij was zo schoon, zo statig, het grootste gebouw uit de omtrek. Als Suske Scheers, de bekende plakker van het dorp, hem aan 't witten was, op die hoge ladders, die hij alleen bezat, dan was het om duizelig te worden: van in de verte stond iedereen erop te kijken. Deze halsbrekende karwei duurde vele dagen; alleen Suske durfde het aan en ge kunt u voorstellen wat het was, zo hoog met een borstel en een emmer kalk werken. Als het werk dan eindelijk af was, werd menige kruik lambik geleidigd.

Ja, het was een prachtig gedoe; met die windwijzer, waarvan de meester ons op school de betekenis uitlegde om in ons jong verstand de windstreken in te prenten: met dat balkon, op een hoogte van tien meter rondom de molenromp, waarop ik in gezelschap van papa en François Van Assche eens heerlijk heb mogen wandelen; met de kruidtuin aan de achterkant en de siertuin met allerlei bloemen en een prieeltje aan de voorkant; met het pluimgedierte, zoals wij er geen hadden: eenden, ganzen, en ook kromduiven, bijna zo groot als een kip, waarvan de «keuper» als hij aan het ronken was «een bal» kreeg, zo dik dat hij van de speelplank op de grond rolde; en dan die pauze! Als die zich over onze tuinhaag waagde, kon ik een uur lang, voorzichtig verborgen achter een struik, blijven kijken in de hoop dat hij ronkend zijn kleurrijke staart zou openwaaien.

(11) P. CNOPS. Het Witloof te Evere. *ESB*, 1960, blz. 205; A. STUCKENS, *onuitgegeven typoscript*, hoofdstuk: «De Stenen Molen».

(12) Reg. der Gemeenteraadsverslagen: 13.1 en 8.8.1893.

(13) Archief van het Kadaster.

Op een zware, vierwielige wagen, getrokken door twee licht-bruine paarden werd het graan van en naar het Rogierstation vervoerd. Twee doghonden, van dezelfde kleur als de paarden, vergezelden steeds het gespan en basten alle ongewenste bezoekers van het hof weg. Ja, dat scheen me het rijkste gedoe van de wereld» (14).

ANDERE MOLENS TE EVERE

Van de hierboven beschreven *Stenen Molen* wordt wel eens beweerd, doch ten onrechte, dat hij ter vervanging van een oude windmolen werd gebouwd.

Inderdaad, op de kaarten en plannen van de gemeente, uit de tijd van voor zijn oprichting, wordt nergens het spoor van een windmolen aangetroffen; we vernoemen slechts de voornaamste: de copie van het geschilderd plan van Evere uit 1648 dat ter pastorie wordt bewaard; de kaart van J. de Ferraris (1770-1778); de kaart van G. de Wautier (1810) en het vermelde kadastraal plan van 1837.

Uit andere geschreven bronnen blijkt al evenmin het bestaan van een oude windmolen te Evere. Volgens een akte van 1279 bezat de Heer van Evere, ridder Henricus, Heer van Boutersem, aan wie ook de dorpen Perk en Elewijt toebehoorden, hier geen eigen molen, zodat hij zijn onderdanen te Evere dan ook toestond hun graan elders te laten malen, zolang hij hier geen zogenoemde *banmolen* zou bezitten (15). Weliswaar vermeldt een aangifte van de heerlijkheid van Evere, in 1440, een blok beemd «gelegen bider *moelen ten molleken*, biden wege also men geet van bruesel te Vilvoirden werts», doch de ligging van deze molen, nl. in de beemden, nabij de weg van Brussel naar Vilvoorde, welke langs de Zenne liep, wijst veeleer op het bestaan van een watermolen op deze rivier of op een beek die daarin uitmondt (16).

De molen, waarvan ons het bestaan uit de plaatsnaam *Molendijk* bekend wordt, was blijkbaar een inrichting, waarmee een partij broekland aan de *Belenbeke* drooggehouden werd (17). De benaming handhaafde zich tot in de 19de eeuw: in 1766 was de

(14) A. STUCKENS, *op. cit.*

(15) A. WAUTERS, *Histoire des Environs de Bruxelles* (Brussel, 1865) III, blz. 65.

(16) RAB. *Leenhof van Brabant*, Denombrementen, 33bis. - Een plaats geheten *Ten Molleken* lag ook onder Schaarbeek, in de omgeving van de *Nedermolen* (A. WAUTERS, *op. cit.*, III, blz. 59).

(17) Ca. 1400, een dachwant broecs ghelegghen aen den *molendijc*... (PA., perk. akte, waarop o.a. een beschrijving van de kerk- en armengoederen): - 1479, een half dachw. nubroeex geheeten den *molendijc*, (RAB. S. nr. 3258, blz. 66 V^o); - 1481, 2½ dachw. nubroeex geheeten den *molendijc* gelegen aan de belenbeké, (RAB. C. nr. 3258, blz. 72v^o).

Vgl. J. VERDAM, *Middelnl. Handwb., molendijc*: polderdijk van een bemalen polder, dijk of kade van een molenboezem of van een molenwater. en J. LINDEMANS, *Toponymie van Opwijk*, nr. 1035.

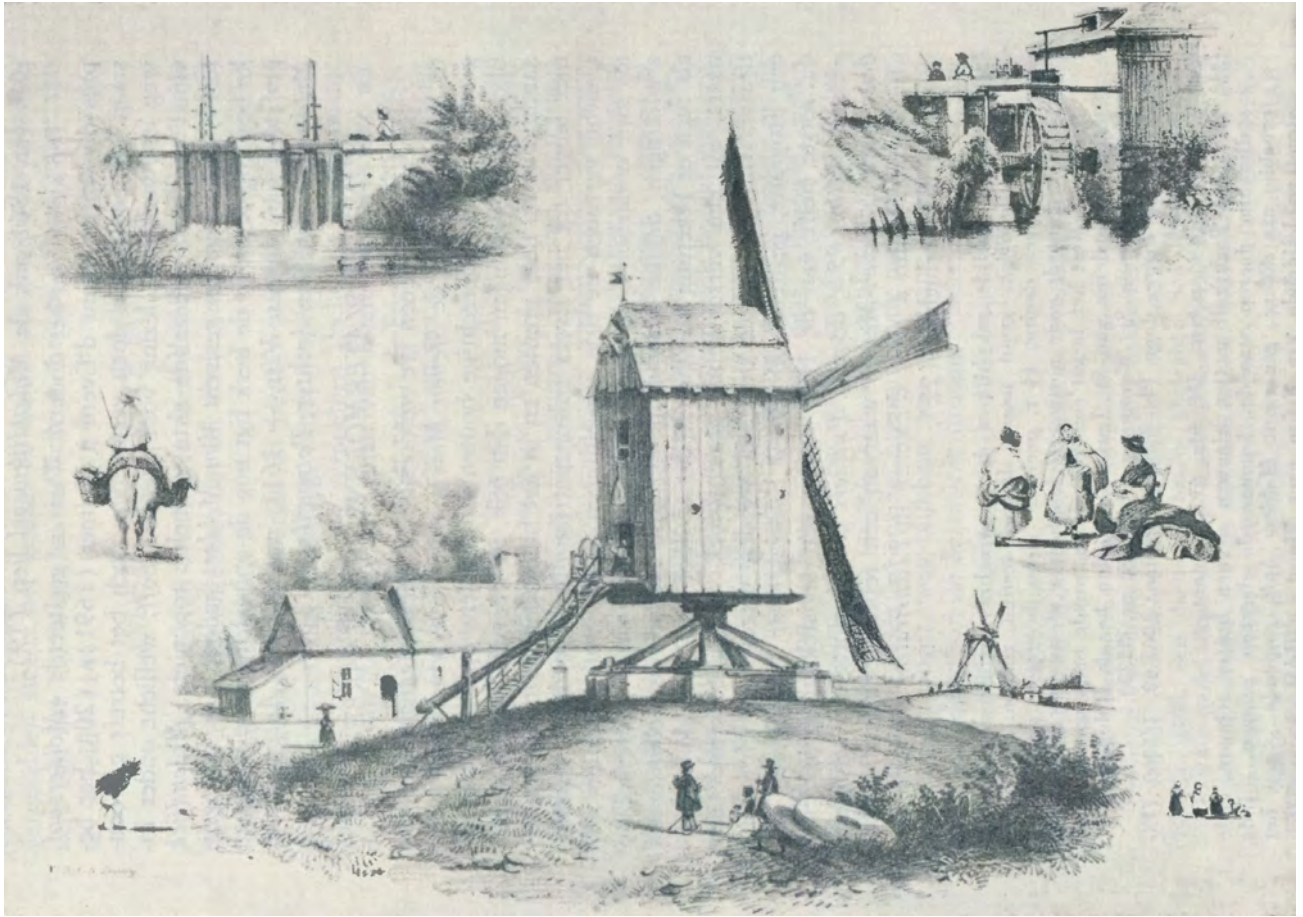
Molendyc een weide van 9d. 44r. (18), zeer vermoedelijk het langwerpige perceel (A, nr. 572), waar volgens een kadastraal plan van 1861 ook de *Molendijkwegel* liep (19).

Ten slotte zou het door A. Wauters geciteerde «*Moldershoff*, près du sentier allant d'Evere à Helmet (1691)» (20), het bestaan van een molen doen vermoeden, doch het betreft gewoonweg een verkeerde lezing voor *Melders hoff*, wellicht onder invloed van het in diezelfde akte vermelde toponiem, *Molendijk* (21); leden van het geslacht *Van Meldert* hadden hier belangrijke bezittingen en in de kerk ligt nog de epitaafdragende arduinen grafsteen van *Agneese Vits*, + 1611, weduwe van *Anthonis van Meldert*, en van hun dochter, *Petronilla*, + 1616.

WIND- EN WATERMOLENS TE SCHAARBEEK

Hierboven menen we voldoende te hebben aangetoond dat te Evere, behalve de *Stenen Molen*, nooit een windmolen heeft gestaan. De schilderachtige houten windmolens op de hier gepubliceerde afbeeldingen mogen dan ook, in weerwil van de plaatsaanduiding op deze prenten en in het hieronder vermelde artikel, niet langer tot het Evers cultuurpatrimonium worden gerekend. Daarbij vertonen de drie afbeeldingen, zowel wat de molen zelf als zijn onderbouw en de omgeving betreft, zulke opmerkelijke afwijkingen, dat ze bezwaarlijk dezelfde molen voorstellen, zelfs als men er rekening mee houdt dat ze door verschillende kunstenaars, uit een verschillende gezichtshoek en mogelijk met een tijdsverschil van enkele decennia werden uitgevoerd. Het zijn: een litografie, getiteld «*Moulin à Evere*», door J.-B. Gratry, uit de eerste helft van de 19de eeuw; een lavistekening, gemerkt «*Evere, 4 7br. 65.*», door E. Puttaert en ten slotte een schilderij door Mevr. Godart-Meyer, waarvan een reproductie het artikel «*Le Vieux Moulin à Vent d'Evere*» in *l'Illustration Européenne* van 4-9-1887 verlichtte (22).

- (18) 1766, een wijde gel. binnen de vs. prochie van Evere, genoemd den *molendijk*, groot negen daghw. sestigh roeden, alnu hij metinge negen daghw. 44 r. paelende alnu de stracte van Haeren op Evere, noordt ende oostwaerts langhsdaer aecomende in de waeterstraete, west het losgai comende de vs. weyde oock voortgaende tegen de goederen van St. Jansgasthuis, den he. de Robiano, d'br. Halfbunder ende Sr. Weremans (RAB. S. nr. 3237).
- (19) *Schaerbeek-Evere*, door Ph. Vander Maelen, 1861-62. 1/5000 (Eigen Archief).
- (20) A. WAUTERS *op. cit.*, III, blz. 61, voetnoot.
- (21) 1691, een Pachthoff metten nieuwen steenen huijse, schuere, ende stallighen daerop staende, boomgaerde daeraen gelegen... jnde prochie van Evere, genaempt *Melders hoff*, comende... aen het straetken leijdende van Evere naer Elmpt... (RAB. S. nr. 3263, blz. 330).
- (22) Een exemplaar van de afbeeldingen door J.-B. Gratry en Mevr. Godart-Meyer wordt in het Prentenkabinet van de K.B. bewaard. De tekening, samen met twee andere gezichten op dezelfde molen, door E. Puttaert, respectievelijk getiteld: «*Evere, 7 april 65*»

*«Moulin à Eveers»? Eerste helft 19de eeuw.
Litografie door J.B. Grady*

«Evere. 4 7bd. 65»? Tekening door E. Puttaert. Copyright A.C.L.

In genoemd artikel staat o.a. te lezen: «.... *Le moulin à vent d'Evere, aux portes de Bruxelles, est certes... un des plus précieux souvenirs d'un temps déjà bien loin de nous. Il compte plus de cent ans d'existence. En 1885, alors qu'il appartenait à M. Van de Velde, il fut vendu, démoli et transporté à Anvers, où il a été remis sur pied, après restauration et où il fonctionne encore.*» Dank zij de in het artikel vermelde eigenaar kon de molen, geschilderd door Mevr. Godart-Meyer als de «*Houten Molen*» onder Schaarbeek worden geïdentificeerd. Deze stond ten zuiden van de Esstraat (= steenweg op Haacht) tussen de huidige Lindestraat en Landbouwstraat (Sectie B, nr. 7), waar hij reeds op de kaart van G. de Wauthier (1810) getekend staat. Uit zijn ligging zelf: ver buiten de dorpskom van Schaarbeek en

berusten bij het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel.

Volledigheidshalve delen we uit de iconografische documentatie van de hr. A. Verbouwe uit Jette nog vier verwijzingen naar afbeeldingen van molens mede:

1. ca. 1878, «*Moulin à Helmet*», aquarel door JULIEN VANDER MEULEN, salon d'Anvers, 1879, nr. 1119.

2. ca. 1879, «*Moulin d'Evere*», aquarel door CARLEER FELIX, tentoonstelling Cercle Artistique et Littéraire, Brussel 1880, nr. 31.

3. ca. 1881, «*Moulin à Evere*», aquarel door R.P. WYTSMAN, salon d'Anvers 1882, nr. 1590.

4. «*Oude Molen van Evere*», tekening door EMILE PUTTAERT, tentoonstelling te Antwerpen, Kon. Maatschappij... v. Schoone Kunsten, 1892, nr. 75.

Mogelijk behoren daaronder voorstellingen van de *Stenen Molen*.

dichtbij de grens van Evere, waar de kunstenaars zich reeds op Everse bodem waanden, spruit ongetwijfeld de vergissing in de plaatsaanduiding van deze molen voort.

*De houten molen te Schaarbeek (vóór 1885).
Schilderij door Mevr. Godart-Meyer.*

In 1836 behoorde hij toe aan *Egidius Pasteels*, die ook een watermolen (A, nr. 399) op de Maalbeek bezat. Deze verkocht de *Houten Molen* in 1844 aan *Franciscus Vandervelde*, die hem op zijn beurt, in 1864, aan *Jan Bapt. Vandervelde* (23), eigenaar van een watermolen in de Groenstraat, verkocht. Deze laatste behield hem tot de afbraak, in 1885 (24).

Gesteld dat de molen(s) getekend door J.B. Gratry en E. Puttaert niet dezelfde zijn als die van Mevr. Godart-Meyer, zoals ik dit trouwens uit de onderlinge vergelijking van de afbeeldingen meen te mogen besluiten, dan blijft hun identificatie voor mij een onopgelost probleem, vermits ook Schaarbeek in de 19de eeuw slechts één windmolen telde (25).

(23) Deze Vandervelde's zijn zeer waarschijnlijk bloedverwanten van *Petronilla Vandervelde*, echtgenote van *Karel Van Assche*.

(24) De inlichtingen werden geput uit het Archief van het Kadaster en uit de legger bij een kadastraal plan van Schaarbeek uitgegeven door *Ph. Vandermaelen* (1836).

(25) Op de kaart van *G. de Ferraris* (1770-1778) staat een windmolen getekend op het grondgebied van *Laken*, tussen *Zenne* en *Vaart*, tegenover de monding van de *Maalbeek*.

GENEALOGISCHE TOELICHTING: VAN ASSCHE (26)

I. PEETER VAN ASSCHE, burgemeester van Evere (1747-1762), eigenaar van het hof gelegen op de hoek van de Postweg (= Stuckensstraat) en de Lindestraat, waar thans de herberg «A la Cour Royale» staat, q. 1769, × 1. Evere, 10-10-1716, *Elisabeth Van Beringhen*, × 2. Evere, 19-3-1738, *Margarita Stevens*. Wij kennen volgende kinderen, ex 1a:

1. *Henricus* ° Evere 16-12-1717; - 2. *Egidius* of *Gillis*, volgt II; ex 2a: *Joannes-Franciscus*.

II. GILLIS VAN ASSCHE, armmeester in 1766, eigenaar van en pachter op hetzelfde hof als zijn vader; + Evere 23-1-1778 (27); × *Catharina Geerts*, ° Schaarbeek, dochter van *Marcus* en *Catharina de Groodt*.

Hij had volgende kinderen:

1. *Anna-Catharina*; - 2. *Petronilla*, ° Evere 7-7-1765, + aldaar 26-5-1847, ongehuwd; - 3. *Jan-Franciscus*, volgt III; - 4. *Joanna-Henrica*, ° Evere, 24-8-1772; - 5. *Gerardus*, ° Evere 24-1-1775. *Catharina Geerts* huwde vervolgens te Evere op 31-7-1778 met *J.-B. Van Laethem* uit Heembeek, van wie: a. *Josephus*, ° Evere 8-9-1779; - b. *Catharina* (28).

III. JAN-FRANCISCUS VAN ASSCHE, ° 26-9-1767, eigenaar van en pachter op hetzelfde hof als zijn vader, + Evere 6-11-1839, × *Joanna-Petronilla Claes*, ° Kester 29-9-1781, + Evere 14-2-1852, dochter van *Jan-Baptist* en *Adriaena-Theresia* Langhendries.

Uit hun huwelijk volgende kinderen, allen te Evere geb.:

1. *Maria-Theresia*, ° 11-1-1807; - 2. *Joanna-Catharina*, ° 3-10-1808; - 3. *Petrus-Karel*, volgt IV; - 4. *Catharina-Anthonia*, ° 29-7-1813; - *Petrus-Josephus*, ° 11-12-1816; - 6. *Maria-Felicita*, ° 17-11-1819 - 7. *Angelica-Catharina*, ° 31-8-1822; - 8. *Felix*, ° 12-8-1825.

IV. PETRUS-KAREL VAN ASSCHE, ° Evere 18-3-1811, in zijn huwelijksakte staat hij als «stoker» (= brandewijnstoker), in de geboorteakten van zijn kinderen (1836-1841) als herbergier, daarna, behalve in 1843, als «maalter» vermeld; hij bouwde de *Stenen Molen*; + Evere 9-7-1879; × Schaarbeek ± 1835, *Petronilla Vandervelde* (ook *Vandevelde* en *Vandevellen*), 25 jaar, ° Schaarbeek, dochter van *Franciscus* (+) en *Theresia De-*

---

(26) RAB. S. nr. 3236, passim; nr. 3237, akten 4.3.1766, 7.4.1769, 6.2.1770; nr. 3238, akte 25.1.1781; - RAB. Notariaat Brab. nr. 8875; - Registers B.S. Evere en Schaarbeek; - Gemeentekerkhof Evere: grafzerk.

(27) De overlijdensakte vermeldt: «maritus *Catharine Gits*».

(28) PA., Verslagen kerkfabriek, testament van *Juf. Cath. Van Laethem* 26.4.1856: zij legateerde aan de kerk een stuk land gelegen te Haren in de Nøendelle (B, 151) 51,85 a, op last van vijf jaargetijden.

pré, molenaarster te Schaarbeek; + Evere 18-4-1891 (80 jaar).

Zij hadden volgende kinderen, allen te Evere geb.:

1. *Joannes-Franciscus*, ° 28-7-1836, schepen van Evere, een straat draagt zijn naam, ongehuwd, + Evere 9-10-1907 (de overlijdensakte vermeldt als moeder verkeerdelijk *Petronilla Vanbove*); - 2. *Joannes-Baptista*, ° 26-11-1837, + Evere 10-12-1840; - 3. *Anna-Maria-Theresia-Elisabeth (Betsy)*, ° 23-12-1838, + 1925, × *Bernard Laroy*; - 4. *Margareta-Petronella (Trinette)*, ° 16-1-1840, ongehuwd, + Evere 12-3-1909; - 5. *Anna-Catharina*, ° 17-2-1841, + Evere 16-3-1913, ongehuwd; - 6. *Maria*, ° 5-3-1842; - 7. *Johanna-Catharina-Philomena*, ° 27-5-1843, × *François Van Hove*, molenaar te St.-Lambrechts-Woluwe, van wie:

a. *Alfons-Karel-Lodewijk*. + Evere 19-2-1951; - b. *François*;
- c. Charles, (29);

8. *Joannes-Baptista*, ° 26-11-1844, + Evere 13-7-1924, ongehuwd; - 9. *Antonetta-Justina*, ° 25-3-1850; - 10. *Jozef-Constant*, ° 25-9-1851, + Evere 4-7-1901. × *Barbara-Maria Peeters*.

PIETER CNOPS

---

(29) Inlichting van Mevr. C. Rons.

UIT OUDE PAPIEREN

OUDE HERBERGEN TE BRUSSEL EN ENKELE ANDERE PLAATSEN

In het archief van de Drossaarderij van Brabant op het Rijksarchief te Brussel worden onder meer de volgende herbergnamen te Brussel aangetroffen: in 1728, Dubie in de wandeling «Vuylkoker» had gewoond in de «herberghe de *Ploeghe* hij den *Gebroken Hof* (ook een, wat de naam betreft, nog bestaande herberg) «op de Walsche plaetse in de prochie van O.-L.-V. ter Kapelle (nr. 81); in 1728, «int *Croontjen* te St.-Joost-ten-Noode» (nr. 263); in 1741; «van sin naer Vranckreyek te vertrecken met kremerije... de pas senden hij juffr. Allemans in de *Drije Sweijtkens* in de Barackestraete te Brussel (nr. 100); in 1756, de herberge den *ouden Pelgrim* te Brussel» (nr. 119); in 1764, «op de achterplaets van de herberghe het *Casteel van Grimbergen* in een kleyn huysken aan de Laecken poorte» (nr. 123); in 1773, «Peron uurwerkverkoopert uit Savoye, logerende in de herberghe *Temps perdu* Berg van 't Hof» (nr. 166); in 1787, de herberg Samson op den «Grooten Saewel» (nr. 211); in 1787, «logé au cabaret du *Lièvre courant* à la haute rue (de letterlijke vertaling van Hoogstraat) chez la veuve Champagne tenant cabaret rue St. Guillain» (nr. 211); in 1790, «Buyten de Cauwenhergse poorte herbergh is houdende in de Bleyde incompste» (nr. 225).

En, terloops, nog een paar namen huiten Brussel: in 1716, «de weerdinne in de *Belle Swaen* te Borgerhout (nr. 255); in 1780, de «herberge te Winksele den *Vorssendans*» (nr. 190); in 1780, de herberg in de *Coeyo* ontrent het Cruyscappelleken te Herentals (nr. 190); in 1780, onderzoek te Buizingen in de herberg den *Blouwen*» (nr. 191); in 1778 «Marie Josephine Lequier geboren te Brussel en aangehouden te Ruishbroek in de herberg de *eysere handt*» (nr. 184).

C. T.

Een klooster te Brussel onder de invloed der Devotio Moderna, Sint-Elisabeth van de Berg Sion (1432-1500)

B. Het Bestuur

Het bestuur van het klooster werd waargenomen door de *priorin*. In 't begin werd ze gekozen door de landdeken van Brussel, die ze ook mocht afzetten als 't nodig was (89). In 1436 ging die macht echter over op de prior van Groenendaal (90) en in 1449 ook op de prior van Rooklooster, die beiden het klooster visiteren (91). Als een priorin sterft of afgezet wordt, roept men de geprofeste zusters samen; ze moeten drie dagen vasten en gedurende die tijd ook speciale gebeden zeggen. De verkiezing moet gebeuren binnen de veertig dagen. Op de dag van de verkiezing mag er tweemaal gegeten worden. De priorin moet ten minste 30 jaar oud zijn; ze mag ook gekozen worden uit een ander klooster. Ze ondergaat dezelfde discipline als de andere zusters; ook in kledij verschilt ze niet van de anderen. Eens per jaar, gewoonlijk bij het begin van de vasten bezoekt ze de bedden van de zusters, conversen en donaten, die haar alles moeten laten zien wat ze bezitten. Minstens eenmaal per jaar, vraagt de priorin ontslag van haar ambt aan de *visitors*.

Als de priorin afwezig is, wordt ze vervangen door de *sub-priorin*. Deze wordt gekozen door de priorin met raad van het convent. Voor kleine zaken mag ze toelating geven aan de zusters; ze mag ook de priorin vermanen.

Het materieel bestuur van het klooster werd waargenomen door de *procuratrice*. Gekozen door de priorin op raad van het convent, regelt ze de inkomsten en uitgaven van de gemeenschap. Belangrijke zaken echter, zoals land verkopen of verhuren, mag ze niet doen zonder toelating van het convent en de *visitors*. Ze heeft het gezag over de lekezusters, die onder haar leiding werken. Eens per jaar geeft ze rekenschap van haar bestuur aan de rector en de oudste zusters. De belangrijkste zaken worden slechts afgehandeld met toestemming van het «convent». Dit werd gevormd door de 12 oudste zusters van het klooster. Het convent, samen met de priorin en de rector, besliste over al wat belangrijk scheen, zo bijvoorbeeld over het verhandelen van erfgoed.

Als buitenstaanders, die ook mede het klooster bestuurden, komen eerst in aanmerking de *rector* en de *visitors*. Om

(89) SAB, nr. 1357, f° 5.

(90) KBB, *Handschriftenkabinet*, nr. 12792.

(91) SAB, nr. 1357, f° 19v.

te kunnen genieten van de Windesheimse privileges, was het nodig zich te onderwerpen aan de visitators van de congregatie. De Windesheimse vereniging streefde naar onafhankelijkheid, maar om de orde en tucht te handhaven werden religieuzen van dezelfde orde tot visitators verkozen. In 1436 wordt de prior van Groenendaal tot visitator aangesteld. In 1449 wordt de prior van Rooklooster ook visitator van St.-Elisabeth en bovendien rector. Aan de visitators werd de vroegere macht van de landdeken van Brussel toegewezen, nl. het visitatierecht, de aanstelling van de priorin, het kleden, insluiten en professen van de kloosterzusters, het aanstellen van een biechtvader en van andere priesters die de goddelijke diensten in St.-Elisabeth moeten waarnemen.

De evolutie, vanaf de stichting, schijnt dus de volgende te zijn: eerst staat St.-Elisabeth onder de visitatie van de landdeken van Brussel; in 1436 wordt de prior van Groenendaal visitator en rector; in 1449 wordt de prior van Rooklooster visitator en het rectorchap gaat op hem over. In 1453 bevestigt kardinaal Nicolaas van Cusa deze aanstellingen en legt er de nadruk op dat één visitator alleen het klooster niet mag bezoeken (92). Een enkele keer komt ook een prior van Zevenborren als rector van St.-Elisabeth voor. Steunende op gegevens van het obituarium en van de lijsten bij Gielemans, hebben we min of meer, nog op onvolledige wijze, een lijst der rectoren van St.-Elisabeth kunnen opstellen (93).

Er was dan ook nog de «*rector-ghesel*» of socius. Ook hier vonden we enkele namen terug in het obituarium en bij Gielemans. Gewoonlijk waren het fraters van Rooklooster, die in St.-Elisabeth voor de kerkelijke diensten zorgden en soms ook als confessor waren aangesteld. Eens aangesteld bleven ze gewoonlijk tot hun dood in St.-Elisabeth en werden dan ook in dit klooster begraven.

Ten slotte was er de *procurator*. Daar de religieuzen gebonden waren door de clausuur en dus buiten het klooster niet mochten gaan, moest er telkens een buitenstaander worden aangesteld om de zaken te regelen die noodzakelijk buitenhuis moesten gebeuren, zoals bv. kopen of verkopen van erfgoed. Deze rentmeester of procurator was gewoonlijk een priester: de rector-ghesel, de confessor of een andere bekende van het klooster. Zo vonden we dan in de oorkonden ook vaak deze uitdrukking: «want we besloten menschen syn ende ons selven niet begaen oft bestaen en moghen, hebben machtich ghemaect ende met desen yeghenwordighen brieve mechtich maken.... als onsen wetighen procureerder....» (94). Het spreekt vanzelf dat St.-Elisabeth met zijn eigen lokaal bestuur, er ook naar verlangde in een

---

(92) KBB, *Handschriftenkabinet*. nr. 13515.

(93) Cfr. Bijlage.

(94) Cfr. ARB, *Kerkelijk Archief*, nr. 13088, f° 127v, 128v, 129, 131, 132v.

groter kader opgenomen te worden om aldus een vastere levensvorm te hebben. Het gevaar voor ontaarding dat bestaat voor afzonderlijke kloosters, vermindert als men zich ingeschakeld weet in een sterk georganiseerd geheel, zoals de Windesheimse kloostervereniging er een was. Het verlangen om bij deze congregatie te worden opgenomen heeft zich ook bij St.-Elisabeth voorgedaan. Nochtans is men er niet in geslaagd. Maar toch stond St.-Elisabeth onder het toezicht en de leiding van de Windesheimse Vereniging, zodat we de situatie van het klooster ook in dit ruimer kader moeten onderzoeken.

C. Verhouding van St.-Elisabeth tot het Windesheims kapittel.

Het kapittel van Windesheim vond zijn oorsprong in 1394 of 1395 door de aaneensluiting van vier kloosters, St.-Maria te Windesheim, St.-Salvator te Eemstein, Marienhorn bij Arnhem en Nieuwlicht bij Hoorn. Uit de pauselijke bul van Bonifatius IX van 16 mei 1395, welke de aaneensluiting bekrachtigde, blijkt het doel en de werking dezer vereniging. De vier kloosters zouden gelijke kloostergewoonten volgen en elkaar blijvend helpen tot handhaving van de tucht. Met dat doel constitueerden ze een centraal gezag, dat voorschriften zou geven, toezicht op het geheel houden en door een jaarlijkse visitatie de situatie der afzonderlijke huizen zou leren kennen. Jaarlijks zal door hun prioren en kanunniken een algemene vergadering gehouden worden, aan wier besluiten zowel de opperprior als de andere prioren zullen moeten gehoorzamen. De prior van Windesheim zal opperprior zijn en blijven, totdat in twee achtereenvolgende algemene vergaderingen al de definitoren met eenparigheid van stemmen het nuttig of nodig oordelen het superioraat naar een ander klooster te verleggen. Verder worden in het Generaal Kapittel vier kiezers en door dezen 12 definitoren benoemd. Deze laatsten hebben tijdens de vergadering samen met de opperprior volmacht om te bepalen, te verbeteren en te hervormen wat hun nodig blijkt. Hun voorschriften worden het eerste jaar gehoorzaamd, het tweede jaar door de algemene vergadering onderzocht, het derde jaar door haar verworpen of aangenomen; in het laatste geval hebben ze in 't vervolg kracht van wet. Het ligt in de macht der definitoren kloosterbezoekers of visitators aan te stellen, die namens het Generaal Kapittel de verschillende kloosters der vereniging zullen visiteren, met de macht alle overtredingen te straffen. In het begin werd het Generaal Kapittel op de tweede, later op de derde zondag na Pasen gehouden. De voorgeschreven plaats was het klooster van Windesheim, zolang het tenminste zou bestaan en men er gemakkelijk toegang toe had. In de dagen van de grootste omvang der vereniging waren de niet veraf wonende prioren verplicht alle jaren op de vergadering aanwezig te zijn. Dezen die daarentegen op een afstand van 3 tot 4 dagreizen verwijderd woonden, behoefden slechts om de twee jaar

te komen. De prioren moesten ieder jaar op het kapittel hun ontslag indienen. De definitoren beslisten over het al of niet aanvaardden van dit ontslag.

De kerkelijke overheid bevorderde de werking van het Windesheims kapittel, en schonk het uitgebreide privileges waarin de aangesloten kloosters deelden. De inlijving van deze laatste geschiedde vaak op verzoek van bisschoppen en vorsten, doch ze kon ook geweigerd worden. De inlijving betekende voor een klooster zowel een materiële als een geestelijke vooruitgang. Eens ingelijfd in de vereniging, verminderde het gevaar van ontarding voor de afzonderlijke kloosters. Het besef zich in een sterk georganiseerd geheel ingeschakeld te weten zou de kloosters van afwijkingen weerhouden, en in geval deze toch zouden opduiken, was er nog steeds het hoger gezag om dit tegen te gaan. Voorwaarde om opgenomen te worden was, dat het klooster goed zou gebouwd zijn en een prior met minstens acht personen en het overige personeel kon onderhouden. Eerst wanneer het schriftelijk rapport der afgevaardigden die hieromtrent onderzoek moesten doen, bevredigend was, ging men tot de incorporatie over (95).

Ook St.-Elisabeth heeft getracht zich bij Windesheim aan te sluiten. Met het oog op de vele privileges deden ze zoals vele vrouwenconventen: ze stelden zich onder de visitatie van Windesheim, waardoor ze hun rectoren en biechtvaders uit een instelling van de congregatie verkregen. De behoefte aan steun en het verlangen naar eenheid, daarbij de wens tot strikte observantie van het kloosterleven, zal hen, zoals zovele kloosters, gedreven hebben in de richting van de Congregatie. We zien dit streven tot het volgen van het Windesheims voorbeeld geleidelijk meer en meer tot uiting komen.

In de stichtingsakte wordt gezegd dat ze zullen leven zoals de anderen van dezelfde orde, vooral zoals o.a. de zusters van het klooster «Petershem» buiten Mechelen. Hiermee wordt Bethanië te Mechelen bedoeld dat tussen 1430 en 1432 bij het kapittel werd ingelijfd. Dus van de stichting af richten ze hun leven in zoals een Windesheims vrouwenklooster. Doch de visitatie is nog in handen van de landdeken van Brussel. Bij het begin is St.-Elisabeth dus nog een alleenstaand onafhankelijk klooster dat, zoals alle kloosters die zich binnen het gebied van een parochie komen vestigen, gecontroleerd wordt door de geestelijkheid van die parochie. Doch in 1436 komt er al verandering. De prior van Groenendaal wordt tot visitor van St.-Elisabeth aangesteld (96). Bij diezelfde akte verkrijgen ze van de Kamerijkse bisschop «volcomen macht ende orlof te ghebruyken ende te gauderen alle die gracien ende privilegien, alsoe veel als in

---

(95) J. ACQUOY, *o.c.*, dl. II, blz. 10, 52, 85.

R. POST, *De Moderne Devotie* (Amsterdam, 1950), blz. 113.

(96) KBI, *Handschriftenkabinet*, nr. 12792.

ons es, duecke tot vermeerderinghe der religien van ons ende onsen predesseuren verleent ende ghegheven syn den voerghe-noemde convente van Groenendaale». Vier jaar na de stichting genieten ze dus reeds de privilegies van Groenendaal; dit klooster was sinds 1412 aangesloten bij Windesheim en genoot de voorrechten verleend aan de aangesloten kloosters. Onrechtstreeks dus genoot St.-Elisabeth ook dezelfde privilegies. Een voorbehoud wordt er echter gemaakt: daar waar de Windesheimse inrichtingen vrijgesteld woren van het bisschoppelijk gezag, blijft St.-Elisabeth hieraan onderworpen: «behoudelvc altyt ons recht om te visiteren alsoe dickmael alst ons believen sal».

Men kan zich afvragen waarom St.-Elisabeth niet onmiddellijk bij Windesheim wordt opgenomen, als het toch de privilegies mag genieten. Dit houdt hoogst waarschijnlijk verband met de pauselijke bulle van 8 november 1436 (97). Paus Eugenius IV verbiedt hierbij dat er nog vrouwenconventen in de Windesheimse vereniging zouden worden opgenomen. Deze maatregel werd getroffen omdat hij vernomen had dat zowel geestelijke als wereldlijke heren vaak bij het Generaal Kapittel kwamen aandringen en omdat bij weigering hieruit vaak onaangenaamheden ontstonden; ook bracht de zielezorg in vrouwenconventen aan de Windesheimers soms heel wat moeilijkheden mee (98).

De akte van de Kamerijkse bisschop, waarbij St.-Elisabeth onder de visitatie van Groenendaal komt, dateert van 9 december 1436, dus een maand na de pauselijke beslissing. Misschien houdt dit onrechtstreeks toekennen van privilegies wel verband met deze pauselijke bulle.

Het is gemakkelijk aan te nemen dat de inrichting van St.-Elisabeth zich nu meer en meer naar het Windesheims model zal richten, als het klooster dat onder de visitatie staat van een Windesheimse inrichting en er de privilegies van geniet. In de overeenkomstakte met St.-Goedele, daterend van 1437, wordt gezegd «nae de maniere ende observancie des cloosters van s. Barbara-dale te Thyenen, ende Bethanië buyten Machelen, ende van Onser Vrouwen in Valckenbroeck binnen Antwerpen, nae den welcken nieuwe cloosters fundacie ende volmakinghe, seer verlanget de prince ende onse vrouwe» (99). Deze drie kloosters waren

(97) J. ACQUOY, *o.c.*, dl. II, blz. 74, dl. III, blz. 290.

(98) Een prettige opmerking hierover vonden we bij Gielemans, *o.c.*, blz. 226: Er is sprake van frater Boudewijn de Hont die confessor was in St.-Elisabeth, vervolgens prior van Rooklooster en daarna rector in St.-Elisabeth. Gielemans geeft er deze commentaar bij «Huius patris occasione in Originali huius coenobii quaestionem movi de nostris confratribus apud moniales manentibus, quare tam invite ad domum professionis redeunt, et quare reversi iterum ad illas semper anhelant. Vide ibi responsionem; utinam illam cuncti nostri fratres cordi impremerent. Ibi invenies quam periculosum est scroribus deservire, non quia nostrae sunt sorores in Cristo, sed quia mulieres sunt, et fratres viri quidem, sed homines ut ceteri.»

(99) ASGB. nr. 2133.

officieel bij Windesheim aangesloten. De Windesheimse invloed is dus van het begin af zeer groot geweest voor St.-Elisabeth.

In 1449 wordt de prior van Rooklooster ook tot visitator aangesteld en tevens tot rector of commissaris van St.-Elisabeth (100). En in 1453 worden hun uitdrukkelijk de Windesheimse privilegies gegeven door de kardinaal-legaat, Nicolaas van Cusa (101) «.... den priorisse ende convente verleenen wy ut speciaal gracie dat sy haer ghetijden nae die ordinancie des generales capittels van Windechim, den welcken ordinaris sy nu begost hebben te houden, voerdaen houden sullen. Ende alle privilegien, gracion, exemcion, concessien ende wat verleent es by die apostelsche oft by enighe ander auctoriteyt den voerghenoemden capittel, oft oeck den priors canonicis ende den cloosteren hem subiect ende met hem vereenicht, eenichsins verleent es oft noch verleent sal worden, sullen sy moeghen ghebruycken, ende daerin gauderen oft sy den capittel inghecorporeert waren ende subiect». De privilegies verleend aan de Windesheimse congregatie waren talrijk (102); er komen belangrijke en weinig beduidende stukken onder voor; sommige bevatten niet veel meer dan een goedkeuring of bevestiging van andere. In 1406 ontslaat de Utrechtse bisschop, Frederik van Blankenheim, de Windesheimers van enkele bepalingen die door Paus Benedictus XII voor de Augustijner orde waren uitgevaardigd: zo bij voorbeeld waren ze niet meer verplicht enkele kanunniken naar de universiteit te sturen; het kapittel zouden ze eens per week moeten houden in plaats van iedere dag.

In 1414 verleent de Kamerijkse bisschop Pierre d'Ailly 22 voorrechtsbrieven. We noemen slechts enkele belangrijke bepalingen: de Windesheimers zullen hun kloostergoederen in andere meer rentegevende goederen mogen veranderen; op de grond binnen de kloostermuren zullen ze geen tienden moeten betalen; wijdingen en dergelijke mogen ze laten doen door andere bisschoppen, ingeval van weigering door het eigen diocees; ze mogen draagbare altaren bezitten en daarop in tijden van interdikt missen doen.

In 1420 geeft paus Martinus V nog een uitvoerige bul die als de tweede grondwet van het Kapittel kon aangezien worden. Alle privilegies worden hier nog eens herhaald en bevestigd en ook de volgende bepaling komt erin voor: alle reeds gestichte of nog te stichten kloosters der Orde kunnen zich vrij bij het Generaal Kapittel aansluiten en in al de daaraan verleende of nog te verlenen voorrechten delen, indien slechts twee derden van hun bewoners dit verlangen en indien de diocesaanbisschop het goedkeurt.

---

(100) SAB, nr. 1357, f° 19v.

(101) KBB. *Handschriftenkabinet*, nr. 13515.

(102) J. ACQUOY, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed* (Utrecht, 1875), dl. II, blz. 64.

Ook hebben alle pausen en andere kerkelijke waardigheidsbekleders meegewerkt om het Windesheims kapittel onafhankelijk te maken. Door de bisschoppen werd ten opzichte van de congregatie afstand gedaan van hun recht op visitatie, correctie en reformatie. Alhoewel St.-Elisabeth sinds 1436 de privileges van Groenendaal geniet, toch wordt er nadruk op gelegd dat ze nog onder het bisschoppelijk gezag blijven. In 1453 nu, als ze uitdrukkelijk de Windesheimse privileges genieten, wordt deze restrictie niet meer gemaakt; van dan af schijnen ze dus ook deze vrijheid te hebben.

Alhoewel St.-Elisabeth in alle voorrechten deelde die de kloosters, officieel aangesloten bij het Kapittel, genoten, toch heeft het getracht officieel lid te worden van de Windesheimse Congregatie, spijs het pauselijk verbod van 1436 en spijs een tweede verbod van paus Pius II, die aan alle bisschoppen verbiedt aan de Windesheimers de zielezorg en visitatie in een vrouwenconvent op te leggen, tenzij het Kapittel zijn toestemming geeft. Deze akte dateert van 22 januari 1460 (103). In 1462 richt hertogin Isabella van Portugal een verzoek tot paus Pius II om het klooster op te nemen in de Windesheimse congregatie. Door de bulle van 25 april 1462 stelt de paus twee onderzoekers van deze kwestie aan, nl. de thesaurier van Kamerijk en een kanunnik van Doornik, die zullen moeten beslissen of het klooster al dan niet mag ingelijfd worden (104). Dit onderzoek schijnt evenwel geen gevolg gehad te hebben. St.-Elisabeth werd nooit lid van de Windesheimse congregatie. Heeft de hertogin dan toch haar invloed niet kunnen laten gelden? Nochtans bestond er tussen de Boergondische hertogen en het pausdom een voortdurende wisselwerking van goede diensten en hulpbetoon. Vooral Filips de Goede genoot een buitengewone achting (105). Toch schijnt dit alles geen invloed gehad te hebben. In de bronnen vonden we nergens uitleg over dit feit. De enig mogelijke reden voor het niet aanvaarden van het klooster, moet het pauselijk verbod van 1436 geweest zijn. De vrouwenkloosters die aangesloten waren bij Windesheim waren dit ofwel vóór 1436, ofwel pas in de 17e eeuw; dit laatste was het geval met O.-L.-Vrouw-Presentatie te Oostmalle en met twee Duitse kloosters (106).

Zoals ontelbare andere kloosters behoorde St.-Elisabeth tot diegene die nooit officieel bij Windesheim waren aangesloten maar helemaal leefden onder de invloed ervan, de constituties ervan hadden aangenomen en er de geestelijke leiding van ontvingen. Het aantal van zulke kloosters wordt op 200 à 300 ge-

---

(103) J. ACQUOY, *o.c.*, dl. III, blz. 293.

(104) SAB, nr. 1357, f° 27.

(105) E. DE MOREAU, *Histoire de l'église en Belgique*, dl. 4 (Brussel, 1949), blz. 47-54.

(106) J. ACQUOY, *o.c.*, dl. III, blz. 226-228.

schat. Ook in de Zuidelijke Nederlanden waren ze talrijk. Waarschijnlijk was het omdat er weinig kans bestond tot het opnemen van St.-Elisabeth bij Windesheim, dat aan het klooster telkens die speciale gunsten door de bisschoppen en kardinalen werden gegeven, die in feite overeenkomen met de privileges van Windesheim. Zo werden hun door de akten van 1432, 1436, 1437 en 1452 de toelatingen gegeven kloostergoederen te veranderen in meer rentegevende bezittingen, ze moeten geen tienden betalen op het goed binnen de kloostermuren gelegen, ze mogen in tijd van interdikt missen celebreren op draagbare altaren: dat waren ook voorrechten die aan het Windesheims Kapittel waren verleend.

D. Verhouding tegenover de kerkelijke Overheid.

Spijts het onbeperkt gezag dat de Kerk in de middeleeuwen door middel van haar hogere en lagere geestelijkheid over de gelovigen uitoefende, vertoonde zich in het kloosterwezen van de 14-15e eeuw een streven naar onafhankelijkheid (107). Reeds van hun bestaan af trachten de Cluniacensers, de Cisterciënsers en de Praemonstratensers vrij te worden van het gezag der parochiepastoors en diocesaanbisschoppen, in wier gebied hun kloosters gelegen waren. Ze achtten de inmenging van dezen niet wenselijk, en begeerden onder het rechtstreeks toezicht van de paus te staan. Doorgaans strookten deze wensen met de inzichten der pausen. Door het toekennen van privileges aan de kloosterorden, waarbij deze aan de geestelijke jurisdictie der bisschoppen werden onttrokken, meenden ze zich bondgenoten te verschaffen tegenover de bisschoppen, die al te dikwijls naar onafhankelijkheid tegenover de pausen streefden. Diezelfde begeerte naar onafhankelijkheid en zelfstandigheid merken we ook op in de congregatie van Windesheim. Terwijl toch de meeste kloosterorden minstens eenmaal per jaar aan de bisschoppelijke visitatie waren onderworpen, was de congregatie aan het rechtsgezag der diocesaanbisschoppen onttrokken en rechtstreeks aan de paus onderworpen.

a. Verhouding tot de Parochiale Overheid

Dat St.-Elisabeth zoveel mogelijk streefde naar onafhankelijkheid tegenover de parochiegeestelijkheid, spreekt vanzelf. Vooral wegens de inclusio wilden ze van hun huis een gesloten geheel maken, waarin ze ongestoord hun geestelijk leven konden leiden. Maar spijs de privileges die hun werden geschonken, bleef er toch een juridische verbondenheid met de parochieoverheid bestaan.

St.-Elisabeth was gelegen in het gebied van St.-Goedele. Het

---

(107) J. VAN SLEE. *De Kloostervereniging van Windesheim, een filiaalstichting van de Broeders van het Gemene Leven* (Leiden, 1874). blz. 239.

kapittel van St.-Goedele had een zeer uitgebreide macht. Het was gesticht omtrent 1047 door de graaf van Leuven, Lambert-Balderik; het college bestond uit 12 kanunniken die voor de liturgische en parochiale dienst van de Brusselse moederkerk moesten instaan. Zoals in de meeste middeleeuwse steden waar geen bisschop resideerde, genoot het kapittel de archidiaconale macht en surveilleerde de tucht van de geestelijkheid, verbonden aan de ondergeschikte kerken van de stad. Geen enkele geestelijke instelling mocht opgericht worden zonder zijn toestemming. De kloosters werden scherp nagegaan door het kapittel van St.-Goedele, dat maar hun aanwezigheid duldt, na de overeenkomst, zijn uitgebreide rechten te eerbiedigen. Maar wat wel bijdroeg tot wat meer toegeving vanwege het kapittel, was de gunst die de vorsten de kloosters toedroegen, wat ook wel voor St.-Elisabeth het geval zal geweest zijn. Met het doel de zaken te onderzoeken die onder zijn jurisdictie vielen, vergaderde het kapittel vaak. Bij het begin waren deze vergaderingen zeer onregelmatig, later gebeurden ze echter elke week; drie maal per jaar werd het generaal kapittel gehouden van al de klerken en beneficiarii van de onderworpen kerken (108).

In de stichtingstoelating van 1432 zien we hoe nauw de verbondenheid met de parochiale geestelijkheid nog is. Immers de landdeken van Brussel visiteert samen met een ander priester het klooster, stelt de priorin aan of zet ze af; hij kiest een confessor voor het klooster, kleedt de zuster, profest en sluit in. De macht van de landdeken is dus zeer uitgebreid: hem immers hoort de controle toe over het klooster, hij stelt het bestuur aan en alle kloosterplechtigheden gebeuren in zijn aanwezigheid. In het klooster mogen missen gecelebreerd worden, de sacramenten toegediend, vreemde mensen begraven en er mag gepredikt worden. Doch er wordt uitdrukkelijk bijgevoegd: dit alles behoudens de rechten van de moederkerk van St.-Goedele.

In 1436 reeds wordt de macht van de parochiegeestelijkheid fel verminderd. Bij akte van 9 december 1436 immers stelt de Kamerijkse bisschop de prior van Groenendaal aan tot vast visitator. Eveneens krijgt deze de macht de zusters te kleden, in te sluieren en te professen; hij zal de priorin mogen kiezen en afzetten, een confessor aanstellen en nog een ander priester om de missen te celebreren, de sacramenten toe te dienen, te begraven en te preken. Hier staan wij dus voor het feit dat de macht van de Brusselse landdeken tegenover St.-Elisabeth zo goed als vernietigd is. Waarom gebeurt die plotse machtsverandering? Het verzoek tot de bisschop werd gesteld door de priorin van St.-Elisabeth zelf, die dit waarschijnlijk deed met het oog op een eventuele aansluiting bij Windesheim. Om te kunnen genieten van de privileges der congregatie, was het nodig zich te onder-

---

(108) P. LEFEVRE. *L'Organisation ecclésiastique de la ville de Bruxelles au Moyen-Age* (Leuven, 1912), blz. 109-110.

werpen aan visitators van de congregatie. De Windesheimse vereniging streefde naar onafhankelijkheid, maar om de orde en tucht te handhaven, werden religieuzen van dezelfde orde tot visitators aangesteld.

En reeds in augustus 1437 wordt een overeenkomst met het kapittel van St.-Goedele gesloten. Waarschijnlijk wilde het kapittel, ten gevolge van de akte van 1436 waarbij St.-Elisabeth onttrokken werd aan het toezicht der Brusselse geestelijkheid, nauwkeurig zijn rechten en de plichten van het klooster bepalen. Ieder klooster dat zich kwam vestigen op het gebied van een kerk, moest er een overeenkomst sluiten. Hier ook zijn de bepalingen weinig origineel; het gaat vooral om regelingen betreffende begrafenissen. Het verzoek tot overeenkomst met het Kapittel werd gesteld door hertog Filips de Goede en hertogin Isabella van Portugal. De vorsten zouden zich uitgesproken hebben om het klooster, dat op dat ogenblik twaalf zusters telde, in te richten naar het voorbeeld van St.-Barberendaal te Tienen, Bethanië buiten Mechelen en Faconshof te Antwerpen. Het kapittel besluit de toestand van het klooster en zijn bezittingen na te gaan, en stelt vervolgens de volgende voorwaarden: Als een lid van het kapittel van St.-Goedele komt te sterven, moet men in St.-Elisabeth een vigilie van 9 lessen zeggen, een Requiemmis celebreren en bidden zoals men dat in het convent pleegt te doen voor een medezuster. Al de offeranden die men van de altaren in 't klooster ontvangt, moet men aan het kapittel geven, uitgenomen de offeranden die men ontvangt bij de kleding of professie van een zuster. Aan de religieuzen, de novicen en aan 8 familiars mag de confessor de sacramenten toedienen zonder de toelating van de plebaan van St.-Goedele. De andere personen die in het klooster wonen zijn onderworpen aan de plebaan. De bewoners van het klooster mogen in het convent begraven worden zonder toelating van de plebaan. Andere personen waarvan de uitdrukkelijke wil om in 't klooster begraven te worden, bekend is, krijgen hiertoe de toelating; maar eer men ze begraaft, moet de plebaan verwittigd worden. Niemand echter zal een persoon mogen aanzetten zijn begraafplaats in het klooster te verkiezen, op straf van 100 gulden. Al wat van een begrafenis voortkomt, kaarsen, offergeld... zal men volledig aan het kapittel geven, behalve van de begrafenissen van moniales, novicen, donaten en de 8 familiars. Elk jaar op Kerstmis moet St.-Elisabeth aan het kapittel 6 groten toernoys betalen: dit is het symbool van hun ondergeschiktheid aan het kapittel. Maar het klooster wordt vrijgesteld van de tienden op de gronden binnen de kloostermuren met de kerk en het kerkhof, dit is namelijk op 5 dachwant.

St.-Elisabeth mag zich dus, op enkele financiële verplichtingen na, praktisch onafhankelijk van het kapittel van St.-Goedele noemen.

b. *Verhoudingen tot de Bisschoppelijke Overheid.*

Een van de privileges waarop de kloosterlingen bijzonder gesteld waren, was het recht op exemptie. Dit recht bestond in vrijstelling van het bisschoppelijk gezag, en plaatsing onder de onmiddellijke bescherming van de paus. Zulke voorrechten ontbraken zeker aan de Windesheimers niet. Sinds de bul van paus Martinus V, in 1420, was reeds alle bisschoppelijk oppergezag theorie geworden; de bullen van paus Pius II in 1460 en van Sixtus IV in 1474 bevestigden dit nogmaals (109).

St.-Elisabeth heeft zeker niet onmiddellijk genoten van deze exemptie. In de stichtingstoelating zegt de Kamerijkse bisschop dat hij zijn macht delegeert aan de landdeken van Brussel, waaraan men nochtans moet gehoorzamen zoals aan zijn eigen persoon. De landdeken is slechts afgevaardigde van de bisschop, en is in de kerkelijke hiërarchie rechtstreeks afhankelijk en verantwoordelijk tegenover de bisschop. Zelfs in 1436, wanneer St.-Elisabeth onder de visitatie van Groenendaal komt en meteen ook geniet van de privileges verleend aan dit klooster, maakt de Kamerijkse bisschop restrictie voor het punt van exemptie: «behoudelyc altyt ons recht om te visenteren alsoe dickmael alst ons believen sal» (110). Aan de bisschop behoort dus nog steeds het toezicht over het klooster.

Hierin zal pas verandering komen in 1453 wanneer kardinaal Nicolaas van Cusa aan St.-Elisabeth het bijzonder voorrecht geeft te genieten van alle privileges, gratiën, exempties en concessies, verleend aan het Windesheims Kapittel (111). Vermits de vrijstelling van de bisschoppelijke controle één van de grote Windesheimse privileges was, zal St.-Elisabeth sindsdien ook van die onafhankelijkheid tegenover de bisschop hebben genoten. Van dat ogenblik zal het gezag en de controle in St.-Elisabeth alleen uitgegaan zijn van mensen van dezelfde kloosterorde, zoals dit het geval was voor alle kloosters die officieel bij Windesheim waren aangesloten.

E. *Innerlijk Leven*

In de akte van 1436, waarbij St.-Elisabeth onder de visitatie van Groenendaal werd gesteld, vonden we de volgende interessante vermelding: «want de religie vanden regulieren gheordineert es om te leyden een beschouwenden leven, int dwelcke dat principaelste es die godlycke mysterie vanden dienst Gods ende die gheteyden te segghen. Soe willen wy ende ordineren soe wie datter ontfanghen sal worden tot choeraelsustere, dat die ontfanghen worden tot dien eynde, datse die choerghetyden

(109) J. ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim en zijn Invloed* (Utrecht, 1875), dl. II, blz. 82.

(110) SAB, nr. 1357, f° 10v.

(111) KBB, *Handschriftenkabinet*, nr. 13515.

tsnachs ende des daechs metten anderen susteren met nooten sal singhen». Nog een andere kenschetsende zin is de volgende: «Ons godshuys syn verleent veel graciën, privilegien om vaster ghefundeert ende ghereformeert te worden, om te leyden een religieus afghescheden contemplatief ende beschouwende leven». (112). Een teruggetrokken leven, met het accent op de zelfheiliging, lijkt het doel dat ze nastreefden.

Twee elementen die zeker hebben bijgedragen tot dit contemplatief leven waren het silentium en de inclusio.

In de kerk, de refter, de slaapzaal en in het kloosterpand moest er altijd gezwegen worden. Onder de getijden, in de mis, vanaf de completen tot na de primen 's anderendaags moest volledige stilte worden bewaard, evenals tijdens het eten en het half uurtje rust na de middag. In het werkhuis mocht gesproken worden, maar niet meer dan noodzakelijk was. Aan de celleraria of andere zusters die een officie hadden, kon de priorin toelating geven tot spreken. De procuratrice mocht zonder oorlof spreken met hen die onder haar dienden, behalve met mensen van buitenuit. Met toelating van de priorin mochten de zusters samen in de tuin gaan en spreken over geestelijke zaken; niemand mocht echter alleen gaan. Als de zusters mekaar in het klooster ontmoetten, moesten ze zwijgend voorbijlopen. In dit milieu, waar de stilte slechts verbroken werd wanneer het noodzakelijk was, kon niet anders dan het «verinwendigen» van eenieder bevorderd worden.

Een tweede element van belang was de inclusio, waardoor het klooster een gesloten geheel op zichzelf vormde. Zoals blijkt uit de stichtingsakte, moet de inclusio in St.-Elisabeth van het begin af bestaan hebben. Maar welke nu in concreto voor St.-Elisabeth de bepalingen der inclusio waren en wie eraan onderworpen was, wordt nergens in de bronnen vermeld. Voor de toepassing der clausuur was men buitengewoon streng. Niemand mocht het klooster uitgaan, tenzij bij noodzaak of nut en dit steeds met toelating der visitators (113). De bisschop, de landsvrouw, de fundator en de visitators mogen het klooster binnengaan; de priorin met de drie oudste zusters moesten deze personen dan vergezellen. Ook werklieden mochten het slot binnengaan als de priorin en de rector toelating hadden gegeven. De priorin, de procuratrice en de drie oudste zusters mochten met hen spreken, maar niet elk afzonderlijk. Contact met de buitenwereld was er praktisch niet. Wou iemand een zuster spreken, dan werd de priorin verwittigd; ze vergezelde de zuster naar de spreekkamer. Er werd gesproken achter een «spreekvenster» zonder dat de personen mekaar konden zien. Onder de getijden, de mis, het eten, na de completen en voor de primen mochten de kloosterzusters met geen bezoekers spreken.

---

(112) SAB, nr. 1357, Inleiding.

(113) SAB, nr. 1357, f° 21.

Aldus afgezonderd, was het kloosterleven een afwisseling van bidden en werken, van stilzwijgen en recreatie, alles tot in bijzonderheden geregeld. Zoals we zegden, werd er groot belang gehecht aan het koorofficie. Te middernacht werden de metten gezongen; in de winter om half zes, in de zomer om vijf uur werd de priem geluid, waarna de mis werd bijgewoond. Daarna kreeg ieder haar werk; ook gedurende het werk moest zoveel mogelijk worden gebeden. Tijdens de maaltijden werd stichtelijke lektuur voorgelezen.

Het voedsel in het klooster was zeer eenvoudig. Slechts vier maal in 't jaar, op de dagen van de aderlating, was het iets rijker en overvloediger dan gewoonlijk. Deze laatdagen, die gewoonlijk vielen in februari, mei, september en november, waren eigenlijk recreatiedagen voor het klooster; er moest dan geen silencie worden gehouden, tenzij vanaf de completen tot de priemen. Op de eerste laatdag ging men na het eten in de boomgaard tot de vespers. Op de tweede en derde laatdag mocht men één uur uitgaan.

Was het kloosterleven hard en zwaar, de religieuzen maakten zich het leven vaak nog moeilijker dan van hen geëist werd. In overdreven ascese, gebed en boetedoening werden de dagen gesleten. Nochtans was het verboden zich een buitengewone discipline op te leggen, zonder toelating van de priorin. De vasten werd streng onderhouden; de priorin mocht soms wel dispensatie verlenen, maar dan slechts aan een bepaalde persoon, nooit aan het ganse convent. Vanaf de Verheffing van het H. Kruis tot Pasen werd 's maandags, 's woensdags en 's vrijdags ééns per dag gegeten. In de advent werd nooit vlees gegeten.

Een zeer eigenaardig middel, door de middeleeuwse vroomheid uitgedacht, om de mens van het kwaad te genezen, was het zogenaamde kapittel der gebreken. Eens per week werd het gehouden, gewoonlijk 's vrijdags. Nadat de novicen schuld bekend hadden en berispt waren door de priorin, gingen dezen weg, en dan was het de beurt aan de kloosterzusters. Niemand mocht zich in het kapittel van geheime dingen beschuldigen. Ook mocht men anderen beschuldigen, er echter op lettend dat hierdoor geen hatelijkheid of kwaadwilligheid ontstond. De priorin bepaalde de straf. Het kleinste vergrijp werd reeds zwaar gestraft. Straffen als onthouding van spijs en drank waren niet zo zeldzaam. Voor een groot misdrijf, bij voorbeeld een hardnekkige weerspannigheid, was de straf ontzettend: de zuster moest zich ontkleden tot aan de schouders of de gordel, en werd dan geslagen door de priorin of een andere zuster. Buiten het kapittel mocht er over dergelijke zaken niet gepraat worden. Vier maal per jaar ook mochten de zusters en conversen discipline nemen van de priorin.

Hoe werden al deze voorschriften nu in St.-Elisabeth onderhouden? Hoe was de tucht er over het algemeen? Ook hier

over vermelden de bronnen absoluut niets. Alleen in de korte inleiding van het register van 1552 wordt het volgende gezegd: «... om te leyden een religieus afgescheiden contemplatief ende beschouwende leven, het welcke onse voerouderen inden behinnen met alte seer strange devoten leven ons veel goeder exempelen der heiligher armoeden ende oetmoedicheit, caritate met ontellicke veel ander duechden achter ghelaten hebben » (114). We moeten natuurlijk heel voorzichtig zijn hieruit onmiddellijk te besluiten dat de geestelijke situatie in St.-Elisabeth zeer bevredigend moet zijn geweest. Misschien zijn feiten zoals de voortdurende aangroei van de kloosterbevolking, het voortdurende streven - dat steeds van het klooster zelf uitgaat - opgenomen te worden in een ruimer kader, en misschien ook het zeer algemene kenmerk van de 15de-eeuwse kloosters, namelijk het streven naar een strenge observantie van de kloosterregel, enkele criteria, om te zeggen dat de geestelijke toestand in St.-Elisabeth goed mag genoemd worden.

Volgens de statuten moest iemand die afvallig werd, worden verbannen. Ze kon hiervan slechts worden geabsolveerd door de rector of het kapittel.

Voor de conversen werden bij de Windesheimers speciale statuten opgesteld. Wat het koorofficie betreft, wordt er niet zoveel geëist van de converse als van de moniales. Op de hoogdagen moeten ze in de metten en in de andere getijden aanwezig zijn; op de grote feestdagen in de priemen, de vespers en de completen, tenzij ze om speciale redenen mogen afwezig zijn; op de gewone feestdagen moeten ze de metten en de lauden zingen; 's morgens, voor ze beginnen te werken, moeten ze naar de kerk gaan en daar de priemen of een ander kort gebed zeggen; indien ze het gemakkelijk kunnen, moeten ze ook mis horen. Indien ze wegens hun werk hun verplichtingen niet kunnen vervullen, moeten ze toelating vragen aan de priorin of aan de procuratrice.

De conversen moeten het silentium onderhouden op dezelfde plaatsen als de moniales; in de werkplaatsen moet zoveel mogelijk worden gezwegen. Wat het spreken aan het spreekvenster betreft, zijn ze aan dezelfde maatregelen onderworpen als de moniales, evenals wat betreft de refter en het vasten, de biecht en communie, alsook het laten. Ook op het kapittel der gebreken waren de conversen aanwezig (115).

F. *Aktiviteit*

Over de aktiviteit, m.a.w. over het werk dat in het klooster verricht werd om in het levensonderhoud te voorzien, vonden

(114) SAB, nr. 1357, Inleiding.

(115) J. H. GALLEE, *Regel der Windesheimse vrouwenkloosters, Archief voor Nederlandse Kerkgeschiedenis*, dl. 5 (1895), blz. 309-313.

we in onze bronnen heel schaarse gegevens. In de stichtingstoe-
lating staat vermeld dat de zusters zullen leven van het goed dat
ze van anderen verkrijgen alsook van hun handwerk.

Maar zoals we reeds zegden, ligt het accent op het leiden
van een beschouwend leven. Dat neemt nochtans niet weg dat
men er de nadruk op legt zich buiten de uren van bidden bezig
te houden met werken. Wie niet wil werken, krijgt ook geen eten
of drinken, wordt in de statuten gezegd (116). Tijdens het werk
moet men toch nog trachten zoveel mogelijk te bidden. Diegenen
die niet geleerd genoeg zijn, zullen met de handen arbeiden
«altijt wachtende dat sy gheen hantwerck en doen dat gheeste-
lycke vrouwe personen niet en betaemt» (117). De andere zus-
ters moeten zich meer met het beschouwend leven bezighouden,
althoewel ze ook daarbuiten handenarbeid moeten verrichten.

Welk was nu het voornaamste werk dat in het klooster werd
verricht, dus dat werk dat er speciaal was op gericht inkomsten
in het klooster te brengen? Een scriptorium schijnt in St.-Elisa-
beth nooit bestaan te hebben, alhoewel het kopiëren bij de Mo-
derne Devoten veel voorkwam. In het kanunnikessenklooster te
Elzegem bij Oudenaarde was een belangrijk scriptorium (118);
ook in St.-Agnes te Gent werden ziekelijke zusters gebruikt om
boeken over te schrijven in rond en gebroken schrift en om missa-
len en andere boeken te verluchten (119). Mariëndaal te Diest
was zeer bekend voor het kopiëren en verluchten van boeken,
een vak dat deze zusters waarschijnlijk hadden geleerd van het
klooster Bethlehem bij Leuven, onder wiens toezicht ze stonden.
De meeste boeken van de kanunniken van St.-Sulpitius te Diest
waren door de zusters geschreven (120). Bethanië te Mechelen
bezat een drukkerij. Over dergelijk werk in St.-Elisabeth vonden
we nergens een vermelding. Wel had het klooster een archaria
die zich met het kloosterarchief bezighield en die soms ook oor-
konden moest overschrijven en een cartularium opstellen. Maar
dit schijnt beperkt gebleven te zijn tot eigen gebruik. Er schijnt
niet veel trek bestaan te hebben in St.-Elisabeth naar intellek-
tuele arbeid van die aard; we zien immers dat in de 16e eeuw
de prior van Rooklooster herhaaldelijk moet vragen cartularia
op te stellen. Dit werk werd voortdurend uitgesteld. Omtrent het
midden der 16e eeuw wordt er dan toch toe overgegaan; de

---

(116) J. H. GALLEE, *op. cit.*, blz. 301.

(117) SAB, nr. 1357, f° 15.

(118) A. R. FAYEN, *Le prieuré augustin d'Elzeghem près d'Audenaarde et son Obituaire, Handelingen der maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent (1902)*, blz. 325-394.

(119) A. CASSIJMAN, *Geert Groote in Oost-Vlaanderen, Ons geestelijk Erf*, dl. 26 (1952), blz. 181.

(120) F. RAYMAEKERS, *Kerkelijk en liefdadig Diest (Leuven, 1870)*, blz. 377-388.

archaria wordt hierin geholpen door mensen van buitenuit, o.m. door de Broeders van het Gemene Leven te Brussel. Waarom kon ze niet geholpen worden door medezusters, wat ook goedkoper zou geweest zijn; we zien immers dat er bijna geen geld was om de Fraters voor hun werk te betalen. Het is weinig waarschijnlijk dat het intellectueel peil der moniales van St.-Elisabeth lager zou geweest zijn dan in andere kloosters derzelfde orde. St.-Elisabeth stond ook onder de visitatie van Rooklooster en Groenendaal, twee centra van kopiewerk. En toch schijnt er van schrijfwerk nooit sprake geweest te zijn. Misschien omdat er te Brussel en in de omgeving der stad reeds verschillende belangrijke scriptoria waren, o.m. dat van de Fraters in het centrum der stad.

In het archief van St.-Goedele vonden we een rekening van de kerkfabriek, daterend van 1465-66, waaruit blijkt dat de zusters van St.-Elisabeth zorgden voor de kerkgewaden van St.-Goedele: «Item den godshuyse van S. Lysbetten int Broek van alben, amieten, cappen, casuflen ende tunikele te vermakene, te lappene ende ooc van eender nuwer cappen te makene 6 sol. 4 den. gross.

Item van 9 ellen lins lakens blau te verwene, voir elc elle 4 den. gross., valent 3 sol. gross.» (121).

Of ze dit regelmatig deden voor St.-Goedele, kunnen we moeilijk zeggen. We vonden alleen deze vermelding. Het is ook mogelijk dat ze het nog deden voor andere kerken van Brussel ook.

Dit was alles wat we vonden voor het werk voor mensen van buitenuit. Natuurlijk was er dan ook nog het dagelijks onderhoud van het klooster en de kloostergemeenschap zelf, wat ook al heel wat werk betekende voor een groep van 40 à 60 personen. In de oorkonden vonden we hier en daar benamingen van kloostergebouwen van St.-Elisabeth, waardoor we kunnen zien wat er zoal te doen was. Er was een grote moestuin en «hophof», een «coeyhuys», een «backhuys» en een «brovhuys». Inderdaad, op 22 juni 1441 verlenen de burgemeester, schepenen en de raad van Brussel, op aanvraag van de hertogin Isabella, aan St.-Elisabeth de toelating om binnen zijn muren bier te brouwen ten behoeve van de kloosterzusters zelf, zonder dat ze hiervoor aan de stad een belasting moeten betalen. Nochtans is het aan de zusters verboden, van dit bier iets te verkopen of te ruilen voor iets anders (122). Er was ook een «hekelhuys»; «hekelen» heeft hierin de traditionele betekenis: vlas of hennep kammen en zuiveren (123). Deden ze dit alleen voor eigen gebruik of ook voor anderen, zoals de zusters van de Halfstraat te Leuven, die in hun behoeften voorzagen door linnen te maken (124)? Ook deze

---

(121) ASGB, nr. 63, f° 15v.

(122) SAB, nr. 1358, f° 68.

(123) Cfr. VERWIJS en VERDAM, dl. III, kol. 290.

(124) F. VAN EVEN, *Louvain dans le passé et dans le présent* (Leuven, 1895), blz. 515.

vraag kunnen we niet beantwoorden bij gebrek aan inlichtingen in de bronnen.

Zoals de meeste kloosters zal ook St.-Elisabeth getracht hebben zoveel mogelijk een autarchisch geheel te kunnen vormen m.a.w. zelf te zorgen voor alles wat ze iedere dag nodig hadden aan voeding en kleding. De clausuur zal ook wel hebben bijgedragen tot het betrachten van zulke situatie: slechts bij uitzondering werden zaken buitenuit geregeld en dan meestal nog door bemiddeling van een procurator. Om voor dit alles te zorgen, de gebouwen te onderhouden en de tuinen, het dagelijks voedsel en de kleren te verzorgen, zal heel wat personeel dagelijks in het gedrang gekomen zijn. Er waren dan in het klooster ook verschillende ambten die ofwel onder de koorzusters, ofwel onder de conversen verdeeld waren (125).

Vooreerst was er de cellaria die zorgde voor de keuken en de kelder, voor het bakken en het brouwen. De refectoraria dekte en diende de tafel; ze werd hierin geholpen door de ebdomadaria, de zuster die in een bepaalde week dienst had. Voor de zieken zorgde de infirmaria die de voorschriften «de silencio» mocht overtreden, als het nodig was, en die zelfs uit de getijden mocht wegblijven. De vestiaria verzorgde en bewaarde de kleren, het linnen en de schoenen; ze deelde ze uit aan de kloosterbewoonsters. De sacrista bezat de sleutels van de kerk; gewaden en benodigdheden van de kerk waren haar toevertrouwd; ze moest ze herstellen en reinigen. Wegens de clausuur moest de rector zorgen voor de boeken. Ze moest er een lijst van opmaken en twee- of driemaal per jaar nakijken of ze er allemaal nog waren. Werd een boek aan een onbekende in lening gegeven, dan tekende ze dit aan en ontving er een bewijs of pand voor. Na de priemen mochten ook de kloosterzusters boeken vragen.

Alhoewel de moniales dus handenarbeid moesten verrichten was dit nog in veel grotere mate het geval voor de conversen. De statuten bepalen het aldus: «Converse laboribus et operibus ferialibus diebus a primis suis usque post completorium, si commode possunt, diligenter et fideliter insistunt» (126). Een ganse dag hadden ze zich dus met handenarbeid bezig te houden, wat wel mogelijk was, daar van hen niet zoveel gevraagd werd wat betreft koorofficie en contemplatief leven. Het convers-zijn mag niet als iets minderwaardigs beschouwd worden, ook in deze staat kan men een hoge volmaaktheid bereiken, als men tenminste het werk verricht met ijver en blijmoedigheid. Diegene die niet wil werken (zie boven) zal ook geen eten of drinken krijgen. De conversen die niet in staat zijn te werken, zullen welwillend verdragen worden, maar men moet toch oppassen dat men dergelijke personen niet te veel in het klooster aanvaardt.

---

(125) J. H. GALLEE, *o.c.*, blz. 266-282.

(126) J. H. GALLEE, *o.c.*, blz. 309-313.

In alle eenvoud en zonder tegenspreken zullen de conversen zich aan de wil van de oversten onderwerpen, en alleen doen wat hun opgelegd is. De procuratrice of andere officiales zullen op-letten of ze niet rondlopen zonder iets te doen en of ze wel vlug genoeg werken.

G. *Bijzondere Gunsten en Weldoeners*

De gezindheid van de geestelijke en wereldlijke overheid, alsook van de stadsbevolking ten opzichte van het klooster, is natuurlijk zeer belangrijk en dit niet alleen wat het materieel aspekt betreft.

Er werd reeds vroeger gewezen op de gunsten die de bisschoppen en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders gaven aan de Windesheimse vereniging in haar geheel. Ook St.-Elisabeth wist reeds vroeg te genieten van die privileges. Maar daarnaast verkreeg het nog speciale gunsten waarop het zeker veel prijs stelde, omdat ze het aantal bezoekers der kloosterkerk zullen hebben verhoogd. Inderdaad, in 1434 gaf Jan van Liedekerke, bisschop van Kamerijk, 40 dagen aflat aan hen die aalmoezen aan St.-Elisabeth schonken, of die het altaar bezochten en er een Pater-noster en een Ave Marie baden. In 1447 werd de kloosterkerk geconsacreerd; ter gelegenheid daarvan schonk Jan van Boergondië, bisschop van Kamerijk, een aflat van 40 dagen aan hen die gedurende het octaaf van het feest der kerkwijding, de kerk bezochten of een aalmoes gaven. In 1441 verleende Johannes, aartsbisschop en hertog van Reims, 40 dagen aflat op 21 verschillende feestdagen. En ten slotte verkreeg St.-Elisabeth, in 1494, van de Kamerijkse bisschop, Hendrik van Bergen, nog een aflat van 12 dagen ter gelegenheid van de processie van het H. Sacrament (127). Maar ook de wereldlijke overheid toonde haar welwillendheid, en in de eerste plaats de hertogelijke familie, die geen gelegenheid liet voorbijgaan om publiek haar afhankelijkheid aan het kristelijk geloof te tonen.

In 1430 werd Filips de Goede te Leuven als hertog van Brabant ingehuldigd. Geleidelijk werd Brussel de geliefkoosde residentie der Boergondische hertogen, en bijgevolg ook de verblijfplaats van heel wat Boergondische politici en adellijke families. De tegenwoordigheid van het schitterend Boergondisch hof gaf aan de stad heel wat economische voordelen, maar ook de geestelijke instellingen die zich toen talrijk te Brussel vestigden, haalden hieruit voordeel (128). Vooral hertogin Isabella van Portugal toonde veel belangstelling voor de religieuze orden in de stad. Zeer godvruchtig en zeer streng, - te midden van een hof dat het eigenlijk weinig was - trachtte ze onder meer in verschillende kloosters de discipline te herstellen; zo bij voorbeeld

(127) ARB, *Kerkelijk Archief*, nr. 13081, f° 177v-178v.

(128) L. VERNIERS, *Bruxelles. esquisse historique* (Brussel. 1941), blz. 107.

in het convent van Jericho, waar de tucht fel was vervallen en waar ze de afschaffing der inrichting verkreeg; de kloostergebouwen werden aan de gemeenschap van Ter Cluysen in het Zoniënwood gegeven. De hertogin haalde ook de Dominikanen naar Brussel en vormde de oude cluyse van Bootendael om tot een klooster van Minderbroeders (129).

Er werd reeds gewezen op de tussenkomst van de hertogin bij de stichting van St.-Elisabeth. Niet alleen richtte ze de aanvraag tot de Kamerijkse bisschop, maar ook haar materiële steun zal wel niet ten achter gebleven zijn. Telkens werd, zelfs voor minder belangrijke zaken, de hulp en voorspraak van Isabella ingeroepen: zo bij de overeenkomst met het kapittel van St.-Goedele, het verzoek tot de paus om bij de Windesheimse vereniging te worden aanvaard, de aanvraag bij de stad om zonder belastingen te mogen bier brouwen; en in 1467 nogmaals, toen de Brusselse schepenen toelating gaven aan St.-Elisabeth om vers water uit de Orsendalborre te halen, waarmee de vissen in hun vijvers in leven werden gehouden, was dit met de steun van de hertogin gebeurd (130).

Naast die «officiële instanties» zijn er een hele reeks private personen, zowel geestelijken als wereldlijken die hun mildheid tegenover het klooster betoonden; het gaat hier natuurlijk vooral om materiële steun. Er waren onder hen geestelijken, zoals leden van het kapittel van St.-Goedele, politici van het hertogelijk hof of van de stadsmagistraat, leden van de Brusselse «gheslachten» en van de goeode burgerij; immers, Brussel bereikte omstreeks 1400 het hoogtepunt van zijn economische macht en telde in de 15e eeuw heel wat welstellende handelslui.

In 1484 maakte een kanunnik van St.-Goedele, Walter Leonys, te Brussel, zijn testament. Hij behoorde tot de rijke Brusselse familie van de Gheylaerts, verwant met de rijke geslachten van de Coudenberch's en de Linckebeke's. In zijn testament - dat zeer interessant is, want hieruit blijkt wat een welstellend geestelijke in de 15e eeuw zoals bezit aan huisinrichting en boeken - bedacht hij talrijke kloosters, onder meer ook St.-Elisabeth waaraan hij een bunder grond schenkt te Erps en 15 solidi voor een pietantie; aan zijn nicht Helena Leonys die monialis is in St.-Elisabeth gaf hij bovendien een levensrente van 1 pont groote» (131). Andere geestelijke weldoeners van St.-Elisabeth waren nog Jan Coreman, deken van St.-Goedele te Brussel, Jan van Glymes, heer van Bergen en bisschoppelijk vicarius van Kamerijk, Jan van Lombeke, kanunnik van St.-Goedele, magister Mychael van Beringhen, kanunnik van Kamerijk, Jan Repelhorst

---

(129) R. HENNE-A. WAUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles* (Brussel, 1845), dl. I, blz. 258.

(130) ARB, *Kerkelijk Archief*, nr. 13081, f° 81v.

(131) J. T. DE RAADT, *Le mobilier et la bibliothèque d'un riche ecclésiastique au 15e siècle. Inventaire de la maison mortuaire de Walter Leonii (Loenys), chanoine de S. Gudule à Bruxelles. Extrait des Annales de la société d'Archéologie de Bruxelles*, X, t, 1896.

of van Cleve, kanunnik van Anderlecht, van wiens testament een afschrift voorkomt in het archief van St.-Elisabeth (132).

Een geestelijke die tevens een van de politieke hoofdfiguren van Brussel uit de 15e eeuw was, was Jan Bont. Hij stond in dienst van vijf opeenvolgende Brabantse hertogen, hoofdzakelijk als sekretaris, soms ook als leider van gezantschappen of als gemachtigde tot onderhandelingen. Een tijdlang was hij kanselier van Filips de Goede en thesaurier van Kamerijk. Van de hertog verkreeg hij enkele rijk bedeelde kerkelijke prebenden. Naast St.-Elisabeth, waar hij ook zijn anniversarium had, begunstigde hij nog talrijke kloosters derzelfde orde (133). Ook zeer voor-
aanstaande politieke mensen en tevens belangrijke weldoeners van St.-Elisabeth, waren Ambrosius de Dwyter, sekretaris van Filip de Goede, en ridder Henric Magnus, raadsman van de hertog.

Naast deze bekende namen waren er talrijke gewone burgers die hun steun verleenden aan St.-Elisabeth; onder hen komen verschillende leden der «gheslachten» voor, namelijk van de Cluetinx, Steenberch, van den Heetvelde, van Roodenbeke, Gheylaerts, Tserclaes, maar ook de gewone burgerij toonde zich mild, en vooral de verwanten der moniales. Gewoonlijk werden aan het klooster erfgoederen geschonken, namelijk gronden, huizen en ook erfelijke renten in geld of in natura; ook pietanties kwamen niet zelden voor: voedseluitdelingen aan de kloosterbewoners. En de zogenoemde «juweelen» van het klooster «diemen niet en vercoopen zal sonder consent des convents» (134): praktisch alles kwam van schenkingen voort. In de inventaris van 1540 werd een lijst ervan opgetekend; we zullen hier alleen aanhalen diegene die zeker in de 15e eeuw werden verkregen.

«Een vergulde monstrante om theilich sacrament binnen der octaven mede te toonen; 6 merck 2 onsen; ghegeven van Kateline Smeets, moeder van onser suster Margriet Heylbosch Ende tot dezer cyborien es een maene om theilich sacrament inne te staene met eenen gheammeillerden berghe, van fynen goude ghewijdt, ghegeven by onsen rentmeester her Henric Goesheyns, weert omtrent 9 rinsgulden.

Eenen kelck silver vergult de patene ende kop, ende den voet silver vergult; 3 merck ende 7 ing.; ghegeven byder voirghenoemde vrouwen.

Item een cleynen silveren vergulden kelct, 2 merck 12 ing.

Item dolye busse metten olyse, 2 once 12¹/₂ ing.

Item 2 appullen; 5 oncen 5¹/₂ ing.; vercocht inde contributie ende ons weeromme ghegeven van Oudenaken canoniek van S. Goedelen.

Item een crucifix van silvere om inde processie te draghene;

---

(132) ARB, *Kerkelijk Archief*, nr. 13088, f° 15.

(133) P. LEYNEN, *Jan Bont, kanselier van Brabant. Eigen Schoon en de Brabander* (Brussel, 1954), dl. IV, blz. 101.

(134) ARB, *Kerkelijk Archief*, nr. 13081, f° d.

6½ merck; ghegeven van pater Bernaert Momboirs saligher gheachten met oorlove vanden prioers van Windechim. Ende vanden selve met machte als boven een silveren croes; 7 oncen 12½ ing.

Item een monstrantie; 10 oncen 4 inge; ghegeven van zuster Cornelia van Borsele.

Item een monstrante van s. Barbelen ende s. Dorotheen; 6 merck 5 oncen 15 ing. In welcke monstrante staet een beeld van s. Barbele, die een gouden cruysken met rubyne ende 4 peërlen aen heeft ende tcruys dat daer buyten aenhanghe es gheuyt een cruys pectorael vanden bisschop van Sarepten, Nicolaus Buriau, suffragaan van Dornike die 40 daghen aflaet gaf dien die devotelyck voer dit cruys lesen 1 pater noster ende ave maria. In welck cruys oick es vanden heilighen cruce ons Heeren ende een stukken vander hemsmouwen vander heiligher maghet ende marteler s. Dorothea, dwelck sy aenhadde als sy onthalt wert, welck hemde berustende es int clooster ende abdie van S. Truden, s. Benedictus ordenen; welcke 2 crucen ghegeven syn van her Henric Goesheyns, wylen capellaen des biscops voirgaende ende naemaels ons rentmeester. Welcke monstrantie ghegeven hebben Jan vander Thommen ende syn vrouwe Lysbeth ofhuys.

Item de selve hebben oick ghegeven een silveren coppeken; 10 oncen 16 ing.

Item een monstrantie met heilichdom van s. Kateline; 1 merck 5 oncen; ghegeven by suster Kateline Tsionckers ende soegen anderen religieusen.

Item 3 silvere croesen, waer af den eenen was ons ghelaten van onsen eer. pr. her Henrick Kerstynen. Ende tot die ander twee hebben ghegeven 3 Rinsgulden pater met synen ghesellen, her Henric Goesheyns alleene ende dander voirts de procuratresse».

Die weldaden werden vaak door St.-Elisabeth vergoed in de vorm van missen, anniversaria, het opnemen in de broederschap van het klooster of een «oratio perpetua» of «memoria perpetua». En het klooster gaf zelfs ieder jaar op de dag na de Omme-gang een maaltijd aan het gild van de grote voetboog, in ruil voor de schenking van een stuk grond in de S. Laureysstrate, in 1444 (135).

(Wordt vervolgd)

ANNY TOLLEBEEK

Brouwerijen en Brouwers van Oud-Brussel

(Vervolg van blz. 442, jg. 1959)

DE QUAEYGOTE

Peeter de Jonckere, brieder in *Qwade Gothe* (1508); «De brouwerije gen. *de Quaeygote* gelegen in de Wincketstraete alsnu genoempt de Quaeygote straete ter sijden vant clooster der Paters Lieve Vrouwebroeders... (1701)» (136).

Na het bombardement van Brussel, in 1701, verkochten het echtpaar *Hendrik Anneessens* en *Catharina Hannaert*, deze brouwerij aan *Jan van Volxsem*, mr.-brieder en *Jw. Margriete van Nijverseel* (137).

BROUWERS: *Peeter Wettens* (1646); *Jan van Volxsem van Volxsem*

Jan-Bap. van Volxsem, mr.-brieder, eigenaar van de brouwerijen «Oostenrijk» en «de Quaeygote; rentmeester van Brussel» uit de natiën. - × *Margriete van Nijversele* (d. *Jeroom* en *Marie Bauwens*).

Zij waren ouders van: 1. *Maria-Theresia-Carolina*; - 2. *Jan-Bap. Carolus*, mr.-brouwer in «Het Schild van Engeland» (1741).

HET LAM

«*Het Lammeken* op den Vlemschen steenwegh (1663)». In de wandeling noemde men de kam ook 't *Lam-Vlemsch*.

Jw. Anna van der Hulpen, weduwe van *Sr. Jacques de Hase* verhuurt de brouwerij in 1677, voor zes jaar, aan *Guillam van Baestrode* (138).

BROUWERS: *Gielis Mosselmans* (1649); *Leenaert van Bierstraeten* (1667); *Peeter van der Borch* (1670); *Guillam van Baestrode* (1677).

Mosselmans

Matheus Mosselman en *Cathelijne de Mesmaecker*, waren ouders van *Gielis*, mr.-brouwer in «het Lam» die × (1643) *Pieryne van Cutsem*, dochter van *Jan* en *Jacquemyne Moonens*. Zij was weduwe van *Anthoen van Brachum*, brouwer in de Waaier, en trouwde een derde maal met *Peeter 't Kint*, brouwer in de Rose.

van Bierstraeten . Zie onder «de Drije Coninghen».

van Baestrode

De naam word ook geschreven *van Basserode*, *Basseroy*.

DE LELIE

«In de Melckstraet....» (zie *de Drij Waayers*).

BROUWERS: *Nicolaes Arijs* (1643); *Michiel Arijs* (1670); *Arnaud 't Kint*; *Jan-Bap. 't Kint* (1721).

Arijs

De bovengenoemde Arijs'en kunnen wellicht gebracht worden onder volgende geslachtslijsten:

A. *Jan Arijs* (q. 1663), huwde *Joanna Pipenpoy*, en won uit haar volgende kinderen:

---

(136) Notaris van der Noot, 1701.

(137) Not. de Cuyper, 1718.

(138) Not. Abrah. van den Kerekhove (1677).

1. *Emmerentia*, × *Jan de Valdere*; - 2. *Françoise* × *Peter van der Borgh*; - 3. *Elisabeth* × *Hendrik van Solthem*; - 4. *Michiel*, q. 1681, meester-brouwer, oud-deken van het ambacht, - × *Cathelijne van Zuene*. Deze waren ouders van:

a. *Michiel*; - b. *Anna* en c. *Joanna* beiden begijn in 't Groot Begijnhof, Brussel; - d. *Theresia*; - e. Hr. *Melchior*, priester; - d. *Jacobus*.

ofwel:

B. *Michiel Arijs*, q. 1669, huwde *Cathelijne Pipenpoy*, waarvan: 1. *Michiel*; 2. *Marie* × *Franchoys van Kerpen* (cit. 1664, 1669).

ofwel:

C. *Michiel Arijs*, q × 1. *Anna van der Borgh* (d. Pauwel), 2. (vóór 1665) *Francoise de Valdere*. Uit het laatste huwelijk (onder méér?) *N. Arijs* × *Cornelis van Esbeek*, meester-brouwer.

Zie ook Arijs, onder «den Eenhoren».

't **Kint**

Zie, onder «de Drije Coppen», en aan te vullen als volgt:

Arnaut 't Kint (× *El. Sirejacobs*) was brouwer in de Lelie; zijn zoon *Jan-Bapt.* was er ook brouwer in 1721, doch brouwde later (1739) in de Drije Coppen;

Jan-Bapt. had van zijn vrouw, *Marie-Anna 't Kint*, een dochter (door een spijtige onoplettendheid van ons aldaar niet vermeld), namelijk *Barbara* (+ 1738). Deze trouwde met *Petrus-Dominicus Mosselman*, meester-brouwer in de Kemel, die een verre grootoom is van onze lieve prinses PAOLA RUFFO DI CALABRIA, PRINSES VAN LUIK.

DEN LUYPAERT

«Den Luypaert gestaen ende geleghen tegenover Onse lieven Heer int hoffken van Oliveten, bij de Capelle van Onse Lieve Vrouw ten Bijstandt (1672)».

De kam was, in 1672, eigendom van Sr. *Judocus van Schoonendonck* en *Anna Cachiopin*; de weduwe verhuurt ze, in 1709, aan haar zoon *Jacobus van Schoonendonck*.

BROUWERS: *Judocus van Schoonendonck* (1672, 1683); *Jacobus van Schoonendonck* (1709); na hem zijn zoon *Jan-Bapt. van Schoonendonck*

I. NIKOLAES VAN SCHOONENDONCK, vader van:

II. JAN VAN SCHOONENDONCK, meester-brouwer in het Schaakberd, en in de Valek; × *Joanna Jacobs* (dochter van *Michiel J.*, en *Anna de Leeuw*); + 1623, beiden begraven in de S. Cathelijnekerk. Ouders van:

1. *Joos*, (volgt ouder III); - 2. *Cathelijne* × *Jan Vaillant*; - 3. *Jan*, pbr., pater kartaizer te Diest (1636), + 1666, begraven in de kartsuis van Zeelhem; - 4. *Nicolaes*, (volgt onder IIIbis); - 5. *Franchoys*, (volgt onder IIIter); - 6. *Michiel*, ° 1608, × *Cathelijne Vaillant*; ouders van een enige dochter, *Cathelijne*, × *Guillam Servrancx*, procureur voor de Raad van Brabant; - 7. *Arnoud*, meester-brouwer in de kam Sint-Andries, jongman; - 8. *Joanna*, ° 1619, × *Nicolaes Cool*; - 9. *Anna* + jong (139).

III. JOOS VAN SCHOONENDONCK, meester-brouwer in het Schaakberd, deken van het ambacht, begraven in S. Cathelijnekerk; × *Cathelijne van der Gucht*. Zij wonnen volgende kinderen:

1. *Cathelijne*, × *Biederik de Witte*, mr.-brouwer; - 2. *Josina*, × 1. *Leenaert van Bierstraeten*, mr.-brouwer, 2. *Jan van Volxem*; - 3. *Anna*, × *Robert de Roy*; - 4. *Joanna-Maria*, × *Judocus Briart*; - 5. *Jan-Bapt.*, meester-brouwer, q. 1685, × *Maria Wærseghers* (die hertrouwde met

---

(139) Not. Jan B. van Cutsem, 1627.

Joseph van Robbroeck), waarvan een zoon, *Jan-Bapt.* (140).

IIIbis *Nicolaes van Schoonendonck*, ° 1606, «meester-espicier», q. 1667, begraven met zijn vrouw in de Kapellekerk; × (1640) *Anna de Broyere* (dochter van *Thomas de Br.*, en *Marie de Paepe*). Zij hadden samen volgende kinderen:

1. *Judocus* (volgt onder IV); - 2. *Jan-Bapt.* (volgt onder IVbis); - 3. *Johanna*, + jong; - 4. *Anthoon*, minderjarig (1667).

IV. *JUDOCUS VAN SCHOONENDONCK*, ° 1642, meester-brouwer in de Luypaert, ouderman van briedersambacht, + 1703, begraven met zijn vrouw in de kerk der O.-L.-Vrouwbroeders; × (1665) *Anna Cachio-pin* (dochter van *Jacomo C.*, ouderman van het goudsmedenambacht, en *Anna van den Perre*) (141). Zij waren ouders van:

1. *Jacobus* (volgt onder V), - 2. *Jan* (volgt onder Vbis); - 3. *Joanna Benedikta* × *Joannes Janssens*, meester-huivevetter, kerkmeester van de Kapellekerk; - 4. *Maria-Benedikta*, + jong; - 5. *Cornelia Benedikta*, × *Peeter Wouters*, mr.-zeepzieder op de Zoutkaai.

V. *JACOBUS VAN SCHOONENDONCK*, ° 1671 (S. Gorik), meester-brouwer, deken van het ambacht, brouwer, eerst in de Gulden Lanterne, later in den Luypaert; × (1694), *Maria-Theresia van Daele* (dochter *Jan van D.*, zoon *Jan*, ouderman van het vleeschouwersambacht, en *Maria Was*). Zij hebben 17 kinderen gehad, waarvan volgende de kinderjaren overleefden:

1. *Jacobus-Dominicus*, meester-brouwer in het Maeghdenuys; × (1725) *Barbara Aertsens*. Zij hadden een dochter *Barbara-Joanne*, begijn; - 2. *Cathelijne*, × *Laurentius Claret*, koopman in kant; - 3. *Maria-Theresia Benedikta*, × *Franchoys Barnaba*; - 4. *Daniel*, gevestigd in Antwerpen, × *Gertrudis Causuweel*; - 5. *Francis*, ook in Antwerpen; - 6. *Joannes*, meester-brouwer in den Luypaert × *Anna Jansens*. Hij kocht de heerlijkheid Visecourt «ontrent Leuven», en werd begraven met zijn vrouw, in 't Klooster der Barnabieten te Gemp (142).

Vbis. *JAN VAN SCHOONENDONCK*, ° 1680, meester-brouwer in de Roode Poort; + 1707; × *Cath. Brigitta Urselinckx*, weduwe van *Jacobus van Solthem*, (dochter van *Hendricus U.* en *Cath. Collet*). Beiden begraven in Sint-Gorikkerk. Zij waren ouders van:

1. *Anna Catharina*, ° 1707, × (1729) *Daniel Leyniers*, tapijtwever te Brussel (zoon van *Urbanus L.* en *Anne Marie Platteborse*).

IVbis. *JAN BAPT. VAN SCHOONENDONCK*, ° 1645, «meester-espicier in de Berghstraete», - × 1668, *Isabella van Elzen*. Zij hadden volgende kinderen (143):

1. *Judocus*, pbr., religieus in de Abdij Grimbergen (+ 1730);
2. *Jan-Bapt.*, ° 1679 (St. Gorik), kartaizer te Lier; - 3. *Sebastiaen*, griffier van Willebroek en Ruisbroek, + Lier; - × *Isabelle Theresia Haerte*. Zij hadden een zoon, *Jan B.*, ° Lier 1726; - 4. *Isabelle*; - 5. *Francis* (144).

IIIter *FRANCHOYS VAN SCHOONENDONCK*, q 1656, meester-brouwer in de Mereminne; - × (1645) *Marie Evenepoel*, weduwe van *Franchoys de Witte*. Zij wonnen:

1. *Cathelijne*; - 2. *Jan Bap.*, lekebroeder dominicaan; - 3. *Marie-Anne*; - 4. *Joanna* (145) (146).

(140) Not. v.d. Borcht, 1659, 1675); Not. Servranckx, 1685.

(141) *Judocus* van Sch. had een eerste huwelijk aangegaan met *Anna Francisca van Beyen*; waarvan geen kinderen.

(142) Not. Rousseau, 1740.

(143) Notaris J. van de Velde, 1724.

(144) Wordt door *Leyniers* aangetekend als griffier van willebroeck en als jongman gestorven.

(145) Not. de Cuyper, 1699; Servranckx, 1669).

(146) Voor het opmaken van deze stamboom gebruikten wij, benevens onze aantekeningen op het Rijksarchief, het Familieboek van *Daniel Leyniers*, dat wij bereidwillig ter inzage kregen van de heer *Marcel de Clippele*, te Asse. Wij bieden hem onze hartelijke dank.

HET MAEGHDENHUYS

De brouwerij staat ook vermeld als *Medebuys* (1643), *Medenbuys* (1721).

«bij de kercke van Sint-Guerickx teghen over de brouwerij genoomt *het Maeghdenhuys*» (1680) (147).

De brouwerij wordt in 1676 verkocht door de kinderen die Jw. *Marie Diodone* behouden heeft uit haar beide huwelijken: het eerste met *Jan-Rentiers*, het tweede met *Jacques van Bever*. Koper is *Wensel van den Eynde* (148).

BROUWERS: *Cornelis de Witte* (1643); *Jan Rentiers*; *Jacques van Bever* (1670, 1677); *Wensel van den Eynde* (na 1676); zijn weduwe *Cath. van Geel*; *Theodore Urselinckx* (1692); zijn weduwe *Cathelijne van den Eynde* (1712, 1722); *Jacobus-Dominicus van Schoonendonck* (1725).

Rentiers

Jan Rentiers, mr.-brouwer in het «Maeghdenhuys», q. 1666, × *Marie Diodome* (d. *Nicolaes* en *Cornelia Raes*). Zij waren ouders van:

1. *Cornelia* × 1. *Geeraerd Raessens*, 2. *Peter Rasपालier*, beiden brouwers: - 2. *Marie*: - 3. *Anna*: - 4. *Cathelijne* × *Sigismont Coper-smit*.

van Bever

Jacques van Bever, mr.-brouwer in het «Maeghdenhuys», q. 1676: × *Marie Diodome*, weduwe *Jan Rentiers*. Ouders van:

1. *Isabelle*; - 2. *Jan*, novice bij de paters Beggaarden (1705); - 3. *Martinus* × *Christine van Steyn* (waarvan een dochter, *Christine*).

van den Eynde

Zie onder «Hooghuys».

van Schoonendonck

Jacobus-Benedictus, × *Barb. Assels* (of *Aertsens*), zie onder «Luy-naert»;

Usselinckx

Theodore of *Diederik Urselinckx*, × *Cathelijne van den Eynde*, zie onder «de Fortuyn».

de Witte

Cornelis de Witte is waarschijnlijk *Cornelis* getrouwd met *Joanna van Dijk*; zie onder de «Seven Gamme» en onder «De Fortuyn».

DE MAEN

In de wandeling noemde men deze kam de *Maen-Hoogbe* wat laat veronderstellen dat zij in of omtrent de Hoogstraat lag. Wij vermoeden zelf dat deze *Maen-Hoogbe* de brouwerij *de Half Mane* is, ook gelegen in de Hoogstraat, en waarvan *Jan Usselinckx* mede-eigenaar was (1670).

BROUWERS: *Nicolaes van der Borch* (1643); *Jan Usselinckx* (1670); *N. van Assche* (einde 18e eeuw).

DE MANDE

«De brouwerij *de Mand* op de *Mannebrugge*» (1654); In de wandeling heette de brouwerij ook *de Mandbrugge*; «de brouwerij *de Mannebrugge*».

(147) Not. Judoc. van Cutsem, 1683.

(148) Not. Rol. van der Borcht, 1670.

In 1654 staat Jw. *Seghers*, weduwe van *Philip van der Veken* als eigenares vermeld. In 1710 Sr. *Peeter Hallemans*.

BROUWERS: *Joos Urselinckx* «de oude» (1632); *Philips van der Veken* (1637, 1643); *Adriaen Heymans* (1654); *Petrus van den Vijvere* (1674); *We Mertens* (1707); *N. Cockaert* (1710).

Urselinckx

Deze *Joos Urselinckx* is wellicht dezelfde als deze die we ontmoet hebben in «de Draak», en getrouwd was met *Margriete van Meerstraeten*.

Van der Veken

N. VAN DER VEKEN, × N.V., waren ouders van:

1. *Michiel*; woonde te Hamme (Br.) in 1635; - 2. *Philips*, mr.-brouwer in «de Mand», × *Margerite Seghers*, (d. *Aert*, mr.-huidevelter, Brussel, en *Antonette Urselinckx*); - 3. *Jan*; - 4. *Anna*; - 5. *Cathelijne*; - 6. *Beyken*; - 7. *Aert*; - 8. *Nicolaes* (de drie laatsten minderjarig in 1635. (149).

Heymans

Zie onder «den Gulden Kenel».

van den Vijvere

Petrus van de Vijvere, mr.-brouwer, was getrouwd met *Anna du Volé* (cit. 1694).

(Wordt vervolgd)

PAUL LINDEMANS

---

(149) Notaris Taverne, 1635.

UIT OUDE PAPIEREN

EEN WOESTAARD

In 1774 werd te Wambeek aangehouden Pieter Steppin, geboren te Okegem, 29 jaar oud, wonende te Liedekerke, in dienst van Z.K. Maj. regiment van Lorios, «over het landt gaende met eene viole spelende langs de deuren». Hij was uit Brabant gebannen voor zes jaar. Op de vraag waarom hij in Brabant gekomen was, antwoordde hij «dat hij genootsaecht is te komen misse hooren in Brabant mitsgaeders sijn noodigh water te halen aldaer» (aan de overkant van de Dender, te Liedekerke). Hij was op de kermis van Wambeek geweest om een stuiver met zijn viool te verdienen. Aan zijn ondervragers zei hij «dat der eerelijcksten provoost maer een schelm ende deugniet en is, spreekende voorts van hem te slaegen... hem doen binden handen en voeten... vermetel dreygende ingevalle hij zou gestraft worden, ze hem alle hun wel mogen vreesen... hij ze allen zou vermoorden ende stelen wat hij kon...» (RAB. Dross., 173).

C.T.

Meerbeek en zijn verleden

(Vervolg van blz. 65)

D. KLOOSTERS EN HUN BEZITTINGEN

DE ABDIJ VAN AFFLIGEM.

Deze kloostergemeente werd in 1074-1086 opgericht door zes bekeerde roofridders die in de eenzaamheid, door boete en gebed, het heil van hun ziel betrachtten. stelden zich onder de geestelijke leiding van de befaamde Fulgentius, die hun eerste abt werd, en die hun kloosterleven oriënteerde naar de voorschriften van Cluny. De abdij bereikte weldra een hoge bloei en groeide uit tot de «Primaria per Brabantiam Abbatia» (Sanderus). Zij ontving vele altaren, in Vlaams- en in Waals-Brabant, met de tienden die daaraan verbonden waren. Talrijke pachthoven en uitgestrekte goederen vielen haar te beurt. Macht en aanzien stegen: de abt van Affligem zetelde in de Staten van Brabant, en sedert 1559 ontving de abdij het voorrecht de aartsbisschop van Mechelen als geestelijk leider te bezitten.

In 1117 verkreeg Affligem de altaren van Meerbeek en van Beisem. Tot aan het Frans Bewind in 1797 zal de Abt voortaan de pastoors aanstellen en voor hun levensonderhoud en woonst instaan. Daartoe beschikte hij over het grootste deel van de plaatselijke tienden, en vermoedelijk ook over grote eigendommen, al kunnen we dit bij gebrek aan oude dokumenten niet afdoende bewijzen. In elk geval rept men in de loop van de 15e eeuw herhaaldelijk van de helftwinning van Affligem te Meerbeek. Een helftwinning was een landbouwonderneming waarbij de eigenaar en de uitbater samen de kosten en de winst van het bedrijf delen. Zij veronderstelt een pachthof door de uitbater in huur genomen, al is dit te Meerbeek alweer niet terug te vinden. In elk geval is er sprake in de oorkonden van Terdonk van deze helftwinning (12 sept. 1438) evenals in het cijnsboek van Rotselaar, omtrent 1474. In dit laatste register is er sprake van een stuk land op de Houtvloer, naast «die helichwijnninge van haffligem toebehorende Jan Robloet».

In de charters van Affligem wordt Meerbeek herhaaldelijk vernoemd. Zo in 1140 toen een groep edelen, waartoe behoorden Walterus de Herenth en zijn zoon Henricus, Gozuinus zoon van Wascellinus, Ingelbertus de Herenth, Hermannus de Nothengem en Jordanus de Thyldunck, een stuk land aan de abdij verkocht voor 48 marken (marcis). In 1231 bezat Henricus, ridder van Duffle, een deel van de tienden van Meerbeek. Hij verpandde dit deel aan de paters in ruil voor een schuldbekentenis van 32 pond Leuvens. In 1236 heerste er onenigheid tussen Heer Arnoldus de Rochelaer en de abdij nopens de novale tienden van Meerbeek. In februari 1236 stond Arnoldus de betwiste novalia of; meer nog, nadat hij vernomen had dat er eveneens een

betwisting bestond tussen Affligem en de abdij van Vrouwen-Park onder Rotselaar, aangaande een tiende door deze laatste van zijn voorzaten verkregen, beloofde hij hen in het bezit van deze tiende te bevestigen, indien ze erin slaagden het te verkrijgen. Het jaar daarna trof Affligem inderdaad een akkoord met Vrouwen-Park, waarbij Franco, abt van Grimbergen, als scheidsrechter optrad. Vrouwen-Park stond haar tiende af en kreeg als vergoeding 110 pond Vlaams (1237).

De goederen van Affligem te Meerbeek waren vrijgesteld van cijnsen en van allerlei lasten. In 1661 nochtans hadden de bezetters hierop uitzondering gemaakt en vermits ze geen betaling bekwamen van hun bede dreigden ze met gerechtelijke vervolgingen. Even later, in 1669 had de abdij last met haar tiendenaar Daniël de Coninck. Deze inde de opbrengst van de tienden en maakte het over aan Affligem. Zulks geschiedde niet meer in die tijd. De in gebreke zijnde dienaar riep meerdere verontschuldigungen in: de langdurige ziekte van zijn vrouw, de schade aangericht door de hagelslag in 1666. Hij verklaart dat twaalf jaar lang «nyet en sijn genoeght alle de Landen subiect Aende thiende voor de hellicht van de vruchten», waarmee hij vermoedelijk bedoelt dat velen hem niet voldaan hebben. In 1667 hadden soldaten zijn huis afgebroken en verbrand. Hij zelf werkt noch bezaait, hij had dat jaar geen graantje ingeogst. Hij vroeg dus moderatie, uitstel, en bekwam ze!

DE PRIORIJ VAN TERBANK.

Deze stichting klimt op tot omstreeks het jaar 1200 en was gevestigd op Terbank, een onderdeel van het uitgestrekte Heverlee. Zij was belast met het onderzoek en de verpleging van de melaatsen uit deze buurt, een opdracht die zich later uitstrekte tot het ganse hertogdom Brabant. De kloosterlingen waren ten getale van tien, w.o. ook enige lekezusters; zij volgden de regel van de H. Augustinus. Uitgestrekte eigendommen vielen haar te beurt, en onder de weldoeners bevonden zich de hertogen van Brabant. Te Meerbeek zetten ze voet aan wal vanaf de eerste jaren van haar bestaan. Een oorkonde, vermoedelijk daterend uit het jaar 1270 leert ons dat Gerardus, «dapifer brabantiae et dominus de rotselaer» de aankoop goedkeurt door Terbank gedaan ten tijde van zijn vader zaliger gedachtenis, van goederen toebehorend aan Simonem de fine (vanden Eynde). Onder deze goederen bevond zich een «mansionem» (hoeve) en vijf dagwand land gelegen naast de kerk van Meerbeek. Naar we menen bestond te dien tijde reeds het pachthof in de Goede Straat, naast de andere vier welke het Godshuis bezat te Heverlee (twee), Bertem en Tildonk. Zekerheid dienaangaande verkrijgen we pas bij het begin van de 15e eeuw. In een dokument van 14 juli 1400 herinnert Jan van Rotselaer er aan dat Terbank door hem en zijn voorzaten steeds vrijgesteld werd van schattingen, beden, exactiën en andere dienstbaarheid. Hij bevestigt dat jaarlijks van

zijntwege een hazewind gezonden werd welke door de pachter gevoed werd en grootgebracht op eigen kosten. Het bleek evenwel dat zulks wederrechtelijk gebeurde en bedoelde heer Jan was bereid er een einde aan te stellen «omme salicheyt der zielen».

De rekeningen van Terbank wijzen uit dat in 1432 de pachter of win jaarlijks 35½ mudden rogge betaalde, terwijl uit de tienden van Beisem door dezelfde nog 12 mudden verschuldigd waren. Volgens de rekeningen van 1565-66 bedroeg het aandeel van de priorij en de opbrengst: 45 hopen haver, 20 hopen erwten, 4 hopen en 8 schoven vitsen, 42 hopen tarwe en 119 hopen rogge. De vitsen, hiervoren vermeld, werden bij wijze van betaling overgemaakt aan bepaalde schuldeisers uit hoofde van een rente, ofwel verhandeld; een gedeelte werd verbrouwen. Jaarlijks ook voldeed de pachter, uit naam van het klooster, een verplichting bestaande uit een mudde koren ten bate van de fundatie van de Zielmis, ook geheten de Vroegmis.

Op 12 september 1438 nam de priorij een rente van 16 mudden rogge op haar hof en enkele goederen onder Meerbeek ten bate van Peeter Bode en juffrouw Geertruyt «sijn wettighe wijf»; van Wouter Pynnoc en juffrouw Lysbet; van Jan vander Straten en Alijt; Jan vanden Sande en Gheertruyt; Lodewijk Appelman; Johannes vander Straten. Het pand wordt beschreven als volgt: «een huys ende hof gheheeten Thof ter banc met eenen bloke daer ane ghelegen gheheeten maelmans bloc ghelijc alsoe men dat houdende es van onsen ghenaden heere van Rotselaer». Het goed strekte zich uit «tot optie beke», ter plaatse thans nog genaamd Het Verbrand, op het einde van de Goede Straat. Zoals men uit de plaatsnaam afleiden kan brandde het hof af, vermoedelijk tijdens de oorlog van Maximiliaan van Oostenrijk (1488-89). Twee gevallen van brandstichting worden vermeld in die tijd. De eerste afpersing kostte de priorij 12 Rijnse gulden; de tweede, ondernomen door ruiters, bracht hun 5 gulden op. Omdat het hof, ondanks deze herhaalde brandschattingen, toch afbrandde, werd aan de heropbouw begonnen. In 1495-96 werden werken uitgevoerd aan de schuur. Kwamen hierbij te pas: voerlieden om bomen te halen te Beisem (eiken, berken en kerselaars); de gebroeders Jan en Henric van Hoeve om de schuur af te breken; twee zagers, onderscheidelijk tegen 2 st. 18 mijten en 10 plekken per dag; metsers; voerlieden om 3 mudden kalk te halen te Voskapel. Twee «pleckers» werkten onderscheidelijk 16 en 12 dagen tegen 8 plekken per dag om de schuur «van buyten te pleckenen»; hun knaap Cleyn Heincke kreeg 2 stuivers per dag. Mathijs Sterck, de strodekker, verdiende 8 plekken daags, zijn knaap moest het stellen met 5 plekken; Beeren, de smid zorgde voor halzen, haken, leien. In 1499-1500 werden de koeën schaapstallen gerestaureerd, dit met stenen die men ging uitgraven uit de «verbrande hoeve»; twintig karren leem werden aangehaald samen met 1½ mudde kalk uit Voskapel.

Als pachters noteren we achtereenvolgens: de weduwe Jan Baten, 1493, en Hendrick Wittemans zone, 1497. Van 1530 tot 1553, Gilis Maes en Berbele s Cocx, die jaarlijks 50 mudden rogge te betalen hadden; daarenboven 5 mudden aan de familie Appelmans te Leuven, 1 mudde aan de Zielmispriester te Meerbeek, 1 mudde aan het Rode Klooster, 6 molenvaten aan de H. Geest van Meerbeek, 3 molenvaten voor een jaargetijde te Meerbeek. Voor de tiendenpacht van Beisem moesten zij 10 mudden rogge en 10 mudden gerst leveren, doch zij kregen anderzijds een mudde rogge om zich een tabbaard aan te schaffen. De pachter was 8 karweien schuldig waarvoor hij 3.000 erwtrijzen en 8 wissen evenals 1.000 staken naar Terbank voeren moest; evenzo moest hij 1.000 goede wijngaardstaken aanbrengen op de wijngaarden van het klooster. Hij beschikte over de helft van de fruitoogst; de andere helft moest hij naar de priorij voeren op zijn kosten. Met Sinksen daarenboven moest hij instaan voor een gift van 9 pond boter.

Van 1553 tot 1568 waren de pachters: Wouter Maes, zoon van Gielis, en Anna Verhulst. Deze kregen de beschikking over een hof met het huis, winnende land, beemden en euzelen. In de voorwaarden stond dat de priorij in de schaapskooi jaarlijks op kosten van de pachter een half vijf en twintig mestschape plaatsen mocht. Van 1569 tot 1578 was het Daniël Hazaerts, zoon van wijlen Daniël, en Anneken Claes, dochter van wijlen Hendrik, afkomstig uit Nederokkerzeel.

Op 4 oktober 1587 staken «die vijanden ende Rebellen van sijne majesteit» het hof in brand; de woning, de stallen en de twee schuren werden in as gelegd. De priorij, die geen mogelijkheid zag het hof herop te bouwen, sloot een akkoord met de pachters Anthonis van Espen en Catlijne Cuelens. Deze zouden zelf een hofstede bouwen met de nodige aanhankelijkheden, op eigen kosten.

In 1604-1613 aanvaardt Anthonis van Espen, zoon van wijlen Jan, nog een termijn van 9 jaren. In 1658-67 doen Hendrick van Espen en Cathelijne vanden Bosch hetzelfde. De huurprijs in 1658 bedroeg 4 halster tarwe, 4 h. rogge en 2 h. gerst per bunder. Er werd evenwel bedongen dat, zodra de vrede getekend werd met de koning van Frankrijk, er een halster gerst per bunder meer zou betaald worden. Voor de beemden diende er 12 gl. per bunder betaald. Uit de tienden van Beisem was er verschuldigd 10 mudden tarwe, 8 mudden rogge, 3 mudden gerst en 8 mudden haver. De priorij eiste het recht op, twee vaarzen of ossen in de stal te plaatsen op kosten van de pachter.

Van 1667 tot 1679 werd het hof uitgebaat door Jan vanden Put en de voornoemde Catelijne vanden Bosse. De huurprijs van het land, te betalen op Sint-Andries, bedroeg 20 mudden tarwe, 15 mudden rogge en 15 mudden gerst. De beemden waarvan de huur verviel op Sint-Martensdag, kostten 38 gl. per jaar.

Vanaf 1679 vinden we op het familie-erf Jan van Espen gehuwd met Elisabeth Michiels. Zij betaalden 2 halsteren tarwe, 2 h. rogge en een half halster gerst per bunder land; 8 gl. per bunder weide. In 1700 hernieuwen de pachters hun kontrakt met Terbank; in de huurcedel wordt hun 40 bunder 2 dw. 33 roeden land toevertrouwd en 7 bunder 2 dw. 27 r. weide.

Van 1730 tot 1751 is de doening in handen van Guillam van Espen en Elisabeth vander Hulst. Als nieuwe bepalingen noteren we een wingeld van 100 gl. die de pachter binnen het jaar te betalen had. Het aantal karweien werd gebracht op twee. Na de dood van Guillam van Espen hertrouwde zijn weduwe met Jooris Ons. Beiden sloten in 1751 een huurkontrakt af voor twaalf jaar. Een nieuwe bepaling komt hierin voor: de pachters zouden de Eerwaarde Zusters elk jaar op een pensenkermis vergasten. In 1762 werd het huurkontrakt vernieuwd; het liep toen over 36 b. 2 dw. 45 r. tegenover 42 b 1 dw. 65 r. de voorgaande keer.

Arnoldus Mals neemt in 1771 de huur over van 39 b. 1 dw. 75 r. land en 5 dw. weide; hij hernieuwt zijn pacht in 1780. Volgens de sterfteregisters overlijdt op 5 frimaire van het jaar 5, de genaamde Pierre Muls, landbouwer, wellicht zoon en opvolger van Arnoldus.

De hofstede door Antoon van Espen omstreeks 1587 opgetimmerd bevond zich bij de aanvang van de Goede Straat, aan de noordzijde. Zij werd in 1845 uitgebaat door Michel Dewit-Vrebos, daarna door zijn weduwe 1852, 1860, en zijn zoon G(uilliam). Bij het begin van deze eeuw was ze in handen van Frederik De Cock die overleed in 1924. De doening werd achteraf verkocht aan August Vanderhulst die de verouderde gebouwen afbrak en een modern huis in de plaats stelde.

HET GODSHUIS VAN DE ZEVEN SLAPERS.

Op 26 april 1437 stichtte een rijk Leuvens burger met name Jan Keynoghe, zoon van Walter, te Leuven in de Langenbruul, het Godshuis van de H. Drievuldigheid, gewoonlijk genoemd de Zeven Slapers. Dit godshuis bestond uit 7 huisjes, elk bewoond door een ouderling van ten minste 55 jaar oud, w.o. zich evenwel een vrouw bevond die gelast was de woningen in een zindelijke staat te houden. Bij testament van 5 april 1460, deed Jan Keynoghe een tweede schenking, en derwijze kwam de fundatie in 't bezit van twee pachthoven, onderscheidenlijk te Holsbeek en te Meerbeek.

Volgens een oude pachtbrief werd het hof in 1605 in huur genomen door Steven vanden Scricke, zoon van Jan, en Catthelyne vander Heyden. Het omvatte de woonstede, een duifhuis, schuren, stallen, winnende landen, verkregen tegen Janne Lambrechts; samen 26½ bunder. Een zekere Cornelis Neuckens, had dat alles in huur gehouden de voorgaande negen jaren. De

huurprijs werd vastgesteld op 21½ mudden graan, te weten 11 mudden rogge, 5 mudden tarwe en evenveel gerst, ½ muddes erwten. Er viel daarenboven 20 gulden te betalen voor weidehuur. De staat van de landerijen werd als volgt beschreven: 5½ bunder waren bezaaid met winterkoren op 4 getijdige voren; de gerst en de haver op 3 voren, de haver op 2, en het braakland «eens om gedaen». De pachter moest de duiven gans de winter onderhouden op zijn kosten, en kreeg als vergoeding de helft van de jonge duiven. Hij moest eveneens 45 busselen walm leveren om het hof te onderhouden; vier karweien uitvoeren; de rentmeesters, momboirs en regeerders van het godshuis halen en thuisbrengen met wagen en paarden, en de kost geven wanneer hij daartoe verzocht werd.

In 1686 vermeldt men als uitbaatster de weduwe Jan Creytsaerts. Op haar volgt vermoedelijk Gillis Neeffs, die optreedt als getuige op 6 november 1753, en vernoemd wordt als «gewezen pachter»; hij is dan 92 jaar oud. Op 5 november 1753 treedt op, in hetzelfde proces, Jan Neeffs, schepen, 44 jaar oud. In 1772 treft men Jan Neeffs en Catharina Ronsmans aan als pachters op het hof: zij hadden een achterstal van 1137 gl. 19 st. 3 oorden, en dienden daarvoor een onderpand te stellen.

Op 21 juni 1786 werd de pacht van Jan Neeffs verlengd voor een termijn. Egidius Ronsmans, bejaarde jongman, broeder van de vrouw, stond borg met twee stukken land onder Bertem. De pachtsom bedroeg 150 gl. voor 26½ b. land onder Meerbeek, Everberg, Beisem, Erps en Leefdaal; en voor 4 bunder weide onder Meerbeek, Beisem en Erps. Enkele maanden nadien deed de vrouw, vermoedelijk na overlijden van haar man, afstand van de huur ten bate van Petrus van den Eynde, ingezetene van Veltem, die trouwen zou met haar dochter Anna-Maria Neeffs. Deze aanvaardden een nieuwe termijn op Sint-Andries 1794 mits 777 gl. per jaar.

Het Frans Bewind bracht de inbeslagname mee van de goederen van het godshuis die in lekenhanden overgingen, met name de burgerlijke godshuizen van Leuven. Deze behielden de oude pachters. Zo zien we nog in 1852 als pachter fungeren een zekere Charles Vanden Eynde. Omstreeks 1874 treedt als dusdanig op Michel Vrebos-Gillyns, gevolgd door Emiel Vrebos-Seys (1907-1945) en Gustaaf Vrebos-Peters. In de poorten van de schuur staat met een puntig voorwerp het jaartal 1777 gegrift. Naar luidt de familie-overlevering werd de schuur dat jaar ingehuldigd met trompetgeschal, omdat ze de grootste was uit de ganse omgeving.

BIJVOEGSEL

DE HEERLIJKHEID.

De heer Frans Scheys, uit Tongeren, zendt ons de volgende samenvatting van een akte, uit het jaar 1291, die berust in het

archief van de Duitse orde te Bekkevoort bij Diest:

«Vrouw Clarisa van den Stene, weduwe uit Brussel, Joannes, zoon van wijlen ridder Jan van Everberg (Eversberghe) en Aleydis, weduwe van wijlen ridder Joannes Uten Houdte, als momboir van haar zoon Arnold, de ware begevers van de kerk van Meerbeek (veri patroni et collatores Ecclesie de Mirbeke, Cameracensis diocesis) hebben een geschil met de commanderie van Bekkevoort, betreffende een jaarlijkse betaling van 4 mud-den rogge, die de commandeur en de broeders van Bekkevoort aan de kerk van Meerbeek verschuldigd zijn. Het geschil wordt bijgelegd. De «patroni, procuratores et parochiani van Mirbeke» zien af van hun eis op voorwaarde dat de commanderie de som betaalt van 6 Leuvense ponden. De acte wordt bezegeld door de voorgenoemde personen, alsmede door Nicolaas Uter Borghe, deken van het concilie van Antwerpen».

Hierbij dient aangemerkt dat er een gehucht Meerbeek bestaat onder Assent, niet ver van de bezittingen van de commanderie. Het is niet gemakkelijk uit te maken of dit gehucht bedoeld wordt, vermits het geen deel uitmaakte van het bisdom Kamerijk. Een ridder, Joannes de Merbeke, vermoedelijk uit deze buurt, was één van de weldoeners van de commanderie (1258).

DE DORPSHEREN.

Naast hun adellijk slot op het platteland hadden de meeste dorpsheren in de 13e en 14e eeuw nog een herenwoning in de stad. Zulks blijkt ook het geval te zijn voor Meerbeek. Naar luidt een akte van 3 juli 1330 maakte Johannes dictus de Levedale, filius quondam Johannis dicti de Levedale, aan het kapittel van de Sint-Pieterskerk te Leuven, 10 stuivers jaarlijkse cijns op het huis van Johanni dicti Noen, in de Schipstraat te Leuven, naast het huis Johannis dicti Meerbeke. Bedoelde Schipstraat heet thans Mechelse Straat.

DE PASTOORS.

Z.E.H. Vanlommele, hoofdaalmoezenier te Leuven, zond ons de levensbeschrijving van Zijn Excellentie Franciscus Sonnius, bisschop van 's-Hertogenbos, en voorheen pastoor te Meerbeek. Deze levensbeschrijving komt uit het werk «Korte Kerkelijke Geschiedenis van België», door K.V.R., Thielen - Drukkerij Poeters, 1911. Op blz. 126 lezen we daar:

«Franciscus Sonnius (ook Van de Velde of de Campo genaamd), geboren te Son, werd den 16 november 1562 door Kardinaal Granvelle tot bisschop van 's Hertogenbos gewijd. Hij bestuurde eerst de pastorij van Meerbeek, tussen Leuven en Brussel, werd in 1533 pastoor van Sint-Jakob te Leuven, en in 1539 professor in de godgeleerdheid en kanunnik van Utrecht.

Hij werd in 1538 gelast met de oprichting der nieuwe bisdommen te gaan bewerken. In 1570 werd hij bisschop van Antwerpen».

Franciscus Sonnius of Van Son was bisschop van 1570 tot 1576.

Op de lijst van de pastoors in het aartsbisschoppelijk archief te Mechelen ontmoeten we nog de volgende namen: Pastor Henricus Michiels alias Zommerius, 1557; Pastor Joannes Smets; Pastor Joannes Bacx, overleed in 1621; Joannes Baptista Seven, 1706.

Voor onderhavige pastoors vinden we het jaar van hun aanstelling en van hun aftreden: Arnoldus of Rumoldus Hanneman, 1622-1641; Martinus vander Straeten 1641-1671; Joannes Baptista de Gruyter, 1679-1706. Hieronimus Piée (en niet Rice) was pastoor vanaf 1706.

DE KOSTERIJ.

Deze wordt in het archief van de Sint-Pieterskerk vermeld in 1273. Godefridus de Meerbeke, dictus de Heysta, droeg op 13 november 7 dagwand op, land en weide, alsook een hof met zijn toebehoorten, die de koster van Meerbeek bezat. De overdracht geschiedde ten bate van Franco dictus monetarius (Ned. munter), priester, wonende op de Biest te Leuven, mits een jaarlijkse cijns van 1 denier en 1 mudde rogge, Leuvense maat, Kerk. archief, nr. 1262.

(Wordt vervolgd)

FR. MAES

UIT OUDE PAPIEREN

WAAR VANDAAN KWAMEN DE SCHARENSLIEPEN. KETELLAPPERS, SCHOORSTEENVEGERS. ENZ.

In de 18de eeuw treft men in het archief van de Drossaarderij op het Rijksarchief te Brussel de volgende aan, haast alle herkomstig uit Auvergne, Frankrijk: 1760: J. Acote, scharensliiep; 1762: Cheron, scharensliiep; 1763: Andoul, scharensliiep; 1768: Martin, schouwveger; Pirolle, ketellapper; 1773: Brocqui, scharensliiep; Redondi, Limousin, ketellapper; J.F. Mahy, 59 jaar, Mariac, Auvergne, ketellapper; 1774: Valiere, scharensliiep; Antonio Tinelle, schouwveger, Sardinië; Antoine Mon, 19 jaar, Rillac, Jean Laminie en Antoine Vidal, Limousin, ketellappers; Antonio Turella, Valdose Savoye, schouwveger; 1775: F. Roche, 18 jaar, scharensliiep; 1776: Jean Spange, Querry, scharensliiep; Fr. Trove, ketellapper; Jacques Husena, 34 jaar, St. Maurice en Auvergne, scharensliiep; 1778: Martin Bourelle, schouwveger, 49 jaar; 1783: Hodor, ketellapper en scharensliiep; 1786: Joseph Galli, schouwveger.

C.T.

Over kasseistampers en andere... nachtraven

De nachtwaker is één van die romantische figuren, die in de herinnering van de moderne mens een vleugje poëzie blijven uitmaken, behorend tot die «goede oude tijd», die zo heel anders was dan deze jachtige eeuw met haar atoombomontploffingen en gierende raketten. Zelfs de afgemeten stap van de politieagenten wordt steeds zeldzamer in de nachtelijke stadswijken. Agenten die thans hun ronde doen, rijden per auto. En binnen enkele jaren wordt zelfs deze gemotoriseerde patroelje wellicht vervangen door hier en daar aangebrachte elektronische Argus-ogen, verbonden met een centrale van waaruit robots bij het minste alarm ten strijde trekken!

Ja, romantisch lijkt ze ons thans wel, de figuur van die eenzame nachtwaker, die bij elk weer, ook bij pikdonkere nacht, over de hobbelige kasseistenen - de «kinderkoppen» - stapte, en zelfzeker waakte over de veiligheid en de rust van de hem toevertrouwde wijken. Zodra hij, op de toren van de kerk, het uur hoorde slaan, zong hij met ruwe, ongeschoolde stem één of ander stroofje, en blies daarna de hoorn, als om zijn woorden nog meer kracht bij te zetten. En wanneer hij dan het voorgeschreven aantal uren gewandeld had, begaf hij zich geuwend naar huis, om er op zijn beurt enige uren door te brengen in de armen van Morfeus.

Men weet niet met zekerheid te zeggen sedert wanneer er vaste, aan de openbare stadsdiensten verbonden nachtwakers werden aangesteld. Voordien was het een algemene burgerplicht. Degene, die zijn nachtje geklopt had, bracht 's morgens de hoorn naar zijn buurman.

De ambtelijk aangestelde wakers namen hun beroep geenszins als een sinekuur op. Zij wisten dat ze konden ontslagen worden voor de minste nalatigheid, voor de geringste onachtzaamheid. In geval van «vuur en brand» moesten ze onmiddellijk alarm blazen en dan de nodige maatregelen treffen om de ramp te bestrijden. Dat voortvarendheid terzake niet altijd gewent was, bewees de Mechelse «Maanblusserij» in januari 1687.

Wanneer de nachtwaker één of meer verdachte personen opmerkte, bracht hij daarvan onverwijld de stadswacht op de hoogte, die dan uittrok om de gesinjeerde verdachten even aan de tand te voelen. Zag hij ergens deuren of vensters openstaan, dan moest hij de inwoners wekken.

Zijn arbeidsuren liepen in de zomer van 23 u. tot 4 u. en in de winter van 22 u. tot 4 u. Elk uur moesten de nachtwakers roepen en blazen. Indien ze dat ééns durfden verwaarlozen, liepen ze het gevaar een ganse maand geen centiem loon te zullen ontvangen. En vermits er toen nog geen syndikaten bestonden

om het gewaarborgd weekloon te verdedigen, pasten die stadsdienaars zorgvuldig op hun tellen.

Wat het zingen van de uren betreft laten wij opmerken, dat de gezongen strofen doorgaans eindigden met een vrome formule. In de kern waren die liedjes haast overal gelijkaardig, op geringe varianten na. Ziehier een tekst uit Eupen, op 18.2.1950 medegedeeld in een bijdrage, verschenen in «*Grenz Echo*»:

«Hört, ihr Leut, und lasst euch sagen,
Die Glock hat zehn geschlagen,
Bewahrt das Feuer und auch das Licht,
Damit niemand kein Schad geschieht,
Und lobet Gott den Herrn!»

Die vermaning op vuur en licht te letten, was in vroegere eeuwen noodzakelijker dan nu. Het vuur laaide in een open, stenen haard en de gensters of vallende kooltjes konden gemakkelijk de lichte houten bestanddelen van de woning doen vuurvatten, zodat het soms tot geweldige rampen kwam.

Zulke «kleinigheid» was er de oorzaak van, dat op 5 februari 1543 gans het begijnhofkompleks te Aarschot door de rode haan werd verslonden. Toch liet men het vuur 's nachts niet graag uitgaan, omdat het ontsteken bij middel van een vuursteen soms erg lastig was. Daarom dekte men het vuur liefst met asse dicht. Ook de toenmalige verlichting met vetpotjes - men ziet er te Aarschot bij de St.-Rochusverlichting nog nazaten van! en met walmende kaarsen of petroleumlampen, bracht heel wat meer gevaren mee dan onze wellicht prozaïsche maar in elk geval deugdlijker elektrische verlichtingsbronnen.

Doorgaans aldus steller van voornoemde bijdrage in «*Grenz Echo*», moest de vermaning, vooral op vuur en licht te letten, slechts bij de eerste ronde weerklinken, want de mensen gingen toen gewoonlijk zeer vroeg naar bed. De gebrekkige verlichtingstechniek dwong hen, het daglicht maximaal te benutten en dus vroeg uit de dekens te wippen.

Naar het schijnt zijn de wijsjes die te 23 uur en later weerklonken, met voorzichtigheid te appreciëren, want de door volkskundigen opgetekende deuntjes verwekken wel eens de indruk, dat het «zersungen» varianten zijn, na-dichtingen, die beter in het geheugen bleven omdat ze minder stroef waren dan de oorspronkelijke tekst.

Na het «aanzingen» blies de waker op zijn hoorn: te 23 u. viermaal, te middernacht vijfmaal, en dan telkens naar gelang het uur: éénmaal, tweemaal enz.

Naar onze verwende begrippen is zulke herhaalde, luidruchtige storing van de nachtrust erg onaangenaam, en zelfs wie het in onze tijd niet op de zenuwen heeft zou zulke «kleine nachtmuziek» voorzeker niet méér dan een paar weken kunnen verdragen. Maar toen waren de zenuwen van de mensen heel wat

minder gespannen dan de onze. Menig burger bleef dapper doorsnurken. Anderen namen tevreden kennis van deze blijk van stip-te plichtsvulling en draaiden zich eens om. Beklagingswaardig waren vooral de zieken, die zich voor de schorre stem en het hoorntje van de nachtwaker niet eens konden beschutten, door de dikke slaapmuts beschermend over de oren te trekken. Toch klaagden ze niet, want wie zou het aandurven zulk een oud, eerbiedwaardig en wettelijk beschermend gebruik te beknibbelen? Waarbij ze tevens niet uit het oog verloren, dat de nachtwaker zowat de rol van wekker vervulde.

Ofschoon dit zingen en klagen in West-Europa pas omstreeks de 15e eeuw kon achterhaald worden, zou het ook voordien reeds hebben bestaan, en wordt het door sommige folkloristen zelfs in verband gebracht met het lawaai, dat gemaakt werd om boze geesten te verjagen. Waarschijnlijk waren het slechts naïeve controlemiddelen, waarmee men kon nagaan of de stadsdienaar zijn plicht vervulde.

Het is een folkloristische wet dat, zodra een gebruik zijn kausaliteit, zijn zin en betekenis verliest, het ophoudt te bestaan. Ook hier was dit het geval. In de 19e eeuw kwamen de uurwerken meer algemeen in gebruik, het brandgevaar verminderde en de verlichtingsmiddelen werden efficiënter. Tevens werd ook het politiekorps beter georganiseerd. De nachtwaker had afgedaan.

Een Brabantse stad, die voor een blijvende herinnering aan die tijd heeft gezorgd, is Aarschot. De Aarschottenaars, in onze rijke verzameling spotnamen op steden en dorpen, worden inderdaad *Kasseistampers* genoemd.

Ook daar was het eertijds de gewoonte, er nachtpatroeljes op na te houden. Deze wakers - ten getale van negen - werden gekozen uit de burgerij, «zonder onderscheid der persoons» en moesten van 22 u. tot zonsopgang, in groepjes van drie, de stad in elke richting doorkruisen, om dieven en ander gespuis te verhinderen een kwade slag te slaan.

Maar vermits de booswichten zich te Aarschot niet «veilig» meer voelden en hun werkterrein naar minder bewaakte gemeenten verlegden, werd die nachtelijke opdracht veeleer een-tonig. Het gebeurde meermaals dat de aangestelden feestelijk voor de «job» bedankten, en in één of ander kroegje wisten te geraken, waar ze tot bij het ochtendgloren de kaarten op tafel gooiden, de teerlingen lieten dansen en menige pot «Bruine» en druppel «Kwak» naar binnen laarsden. Met het begrijpelijk gevolg, dat de «wakers» 's morgens, flink aangevezen, de bliksems van moeder de vrouw moesten trotseren. De dames, dit spelletje beu, gingen hun hart eens luchten bij de burgemeester. En vermits de vrouwen in de loop van de tijden nog nooit op hun tong gevallen zijn, kregen ze spoedig de overheid op hun hand.

Het Magistraat dekreeteerde plechtig dat de mannen, ten einde hun werkelijke aanwezigheid te betuigen, voortaan bij hun ronde met zware tred en daverende pieken op de straatstenen moesten stampen, zodat de veiligstemmende controle door elkeen, van uit het warme ledikant, mogelijk was.

Vandaar dat de Aarschottenaars «Kasseistampers» werden geheten. Ter gelegenheid van de historische kermisstoet van 1937 hebben wij er zulk een groepje aan het werk gezien.

En elf jaar later, dank zij de kulturele werking van de animator van het Aarschotse volksleven, August Paessens, deed er het beeld van de Kasseistamper zijn intrede. Het was een beeldhouwwerk van de Mechelse kunstenaar Tony L. Blickx, bestemd om de pomp van de oude Veemarkt te versieren.

Peter en Meter werden aangesteld en in naam van de Kasseistamper richtte zijn geestelijke vader, August Paessens, zich als volgt tot hen: «Als ik zo, van boven op mijn pomp, naar mijn lieve meter Rachel kijk, voel ik me de gelukkigste van heel de wereld, omdat ons stadje zo schoon is en omdat mijn meter zo'n schoon «maske» is, op wier gezicht ik heel de dag kan kijken, terwijl zij achter haar toog staat en van daar eens een oogske op mij kan trekken...» - En tot de peter: «Zoals ik naar al de «maskes» van onze stad zal glimlachen, zal ik naar al de Aarschottenaren kijken, omdat zij mij allen even lief zijn... omdat zij allemaal Kasseistampers heten en omdat zij allemaal Bacchusvrienden zijn, want zij houden allen van onze gekende Bruine... Wanneer zij 's avonds naar huis zullen strompelen, met een stuk in hun kraag, zal ik terugdenken aan die goede oude tijd, toen wij ook aan onze pree «poterden» om er eentje te komen snoeben. En ik sta hier goed en gaarne, omdat ik als een lichtbaken ben voor hen die te diep in 't glas gekeken hebben en die aldus hun plaats zullen herkennen, als zij mij hier zien staan».

En zo stond daar dan de Kasseistamper fier op zijn pomp, en men wenste hem van harte vele jaren en zelfs eeuwen toe...

Maar het lot - in casu enige onverantwoordelijke bengels - oordeelde er anders over.

In de nacht van 5 op 6 juni 1951 verdween hij eensklaps van zijn voetstuk. Niet omdat de dorst hem te sterk was geworden! Men had hem daarbij geholpen, en zelfs op ruwe wijze...

Tal van meningen werden vooropgezet. Aanvankelijk hoopte men, met gravenmakers te doen te hebben, die de Kasseistamper triomfantelijk zouden meedragen in de Bloemenstoet welke, enige dagen later, te Aarschot zijn ommekeer zou doen, maar toen men merkte, dat deze hoop ijdel bleef, bemoeide de politie zich met het geval. De B.O.B. uit Leuven onderhoorde zelfs enige jongelingen, waarop vermoedens vielen.

Enige dagen later stond er op de pomp een ander beeldje, er tijdens de nacht geplaatst. Het was echter de oorspronkelijke

Kasseistamper niet, maar een zogenaamde «Waterspuwer», afkomstig van een kerkgebouw. Bij het voetstuk was een affiche gehangen en naast het beeld lag een pseudo-humoristische brief, uitgaande van een zg. «Comité tot bevordering der folkloristische grappen».

Zoals Paessens nochtans te recht opmerkte, kon deze euvel-daad geen folkloristische grap genoemd worden, ook al was ze schijnbaar afgekeken van de Antwerpse studenten, die enige tijd voordien te Mechelen het beroemde «Opsinjoorken» roofden. Die studentenstreek droeg wel degelijk een folkloristisch karakter, omdat er een eeuwenoude betwisting bestaat tussen Antwerpen en Mechelen, om het bezit van de «vuile bras», zoals wijlen Jan de Schuyter deze «smijttop» noemde. Iets dergelijks kan echter geenszins beweerd worden van de Kasseistamper.

«Ons werd voordien reeds gevraagd», aldus August Paessens, «of een bepaalde gemeentelijke kring voor de grap het beeldje eens mocht wegnemen. Het zou dan, na verloop van enige dagen, teruggevonden worden bij... het beeld van het Begijntje. De grap zou voorzeker leuk geweest zijn: onze levenslustige Kasseistamper, die het devote Begijntje het hof ging maken! Maar wij hebben die mensen zulks afgeraden, omdat het beeld met cement op de pomp was gehecht en het zou kunnen beschadigd worden, door het weg te breken. Deze keer heeft men echter niets gevraagd en ik ben de mening toegedaan, dat het beeld ongetwijfeld erg beschadigd is.»

Men heeft de Kasseistamper sindsdien nooit meer teruggezien. Hebben de daders onnadenkend gehandeld en zijn ze nadien voor de gevolgen beangstigd geworden, zodat ze het beeld spoorloos deden verdwijnen? Of was het soms een aktie, moedwillig tegen August Paessens gericht, ten einde hem te ontmoedigen? Indien dit het geval was, dan visten de daders achter het net, want reeds op 18 oktober 1955 werd een nieuwe Kasseistamper ingehuldigd, op dezelfde plaats waar de eerste stond.

A. VAN HAGELAND

UIT OUDE PAPIEREN

ONTHAAL VAN NIEUWELINGEN

Wanneer vóór 1940 in de streek van Aarschot beginnelingen op een kleermakersatelier kwamen, werden ze door de oudere gasten of zelfs door de baas - want kleermakers zijn olijke kwasten! - de eerste dagen weggestuurd om allerlei ingebeelde dingen te halen. Verzenderkensdag was dus voor hen niet beperkt tot 1 april. Dit gebruik schijnt te behoren tot de «inwijdingsritus» van de jonge kleermakers. Het wordt ook thans nog waargenomen in ateliers en konfektiehuizen te Brussel, zoals de «Union des Drapiers», waar jonge gasten o.m. worden verzocht het strijkijzer voor de knoopsgaten te zoeken.

A.V.H.

UIT OUDE PAPIEREN

BOUWSTEENTJES VOOR DE PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS VAN BRABANTSE DORPEN, NAMEN EN FEITJES

In de «rekeninghe Jans Cokere meyer van Rode (St.-Genesius) van al dat hij ontfaen ende uytgegeven heeft van den vervallen ... der meyerien van Rode vors. toebehoerende ieder 16 dagen in oeghst int jaer 1401... woleke rekeninghe gemaect is in Vleemsche munten ponden ende scellingn grote lichts gelde». komen de volgende namen en feiten voor: van Lippen Heylen maerte geheten Linken om dat sij hueren meester twee broeden ende eyere genomen hadde ende die vercoecht heymelic. gepunct (overeengekomen) voir vonnisse. 6 st. 8 den. - Van Lisen Cammaerts van (St.-Agatha Berchem) om dat sij enen bundel doerne nam die Jerijs in de Coye (herberg in de Koe) waren op den langen steenwegh. 4 st. 6 den. - Van Hennen Loye om dat hij sloech enen knecht met enen stocke. 9 st. - Van Gilis Rakets van Doirpe (Dworp) om dat hij slouch mit enen stocke enen knecht geheeten Clays Craye. 6 st. - van Henneken Boshmans Jans Boshmans sone omdat hij quetste met enen messe meester Jans Spaen sone. 9 st. - Van Peter Borchmans Jans Borchmans sone van dat hij met enen messe queste meester Jan Spaen sone. 9 st.

De (schepen) hancke van (St.-Agatha)-Berchem toebehoirende mer vrouwe van Brabant den welken bancke toehoiren de prochie en dorpen hier na volghende (Beckersele. Anderlecht. Vorst). In den welken bancke ende doirpen alle hroeken en coeren (overtredingen) gewijst worden nae den lantcharter den ouden groten des coninx Lodewic.

Hierna volgen «eeyne dorpen onder die smaef heren (kleine dorps-heren) onder die hancke van Uckele» In die prochie van Uckele tscpendom ende tgehucht van Stalle ende gehuchten van Anshem (dair in deelt heer Wouter van Kersheke van allen coeren die dair vallen mogen deen hellicht jegen ons vors. vrouwen (hertogin Joanna) toten live (tot de doodstraf) ende oec hebbende die honden van Bousvoirt wat hofsteden ende geviel d(air) op enighe hroeke die men viense (vindt) dat huer is tot den live. Ende alle hroecken wesende gewijst (gevonnist) hij (door) schepenen tot Uckele na den lantcharter den ouden groten des coninx Lodewix munten van 16 denieren.

De hanc van Watermale dair toe hoiren alle dese navolghende dorpen gaende thoeft vonnisse t Uckele ende alle hroecken ende coeren die dair vallen moghen wisent (wijzen) die dorpen na den lantcharter den ouden groten des coninx Lodewike munten voir 16 den. In de prochie van Watermale hancke toehoirende eensdeels den honden van Bousvoirt alsoe verre als sij dair in gericht sijn toten live ende alle dander hoiren onser gen. vronwen (hertogin Joanna) toe.

In de prochie van Yetterheke ende Audergem (Etterbeek) onder de hanc van Watermale al ons gen. vrouwen toehoiren.

In de prochie van Stockele toehoirende Henrick van Cole ende Henric den Hertoghe al te male toten hloetreysen (hloedwonden).

In de prochie van Crayenem over de heke toehoirende den meyer van Vilvorden ende in desen siden (zijde) van de heke deen hellicht toehoiren onser vrouwen. van allen hroecken die dair vallen mogen ende dander hellicht Everart Boete totten live ende alle hreucken worden dairaf gewijst na den lantcharter den ouden groten...»

Wamheke de hanc toehoirende onser gen. vrouwen den welken hancke toehoiren de doirpen ende prochien hier nae volghende ende geet te hoeft vonnisse te Lenneke ende Lenneke (St.-Kwintens-Lennik) te Nivelle ende sijn alle broeken ende coeren gewijst na den lantcharter... Van Janne den Becker van Wamheke omdat hij een verken stae en quetste met eenre glavien (degen)... Van Jan Hennans omdat hem gehoden was op in t zwart (?) dat hij ter oegstwaarheyt (jaarlijks onderzoek) hadde gecomen des hij niet en dede.

In de prochie van Lombeke Sente Kathelijne onder den hanck van Wambeke toehoiende ons gen. vronwen utgesteeken alle broeken die dair vallen mogen die diefte anverden sijn die heeft h. Everard ter Clays.

In de prochie ter Nat onder die hane van Wambeke toehoiere onser gen. vrouwen uutgesteeken (uitgenomen) alle broeken die dair vallen moghen die diefte aneverden.

In de prochie van Meysbroeck al heer Clacs de Zwaef toe hoiren toten live».

In de prochie van Merbeke hanck wesende van hen selven den here van Wedergaete altemal toe hoiren nytgesteeken datter onser vrouwen den cleeslagh heeft.

In de prochie van Bijgarde (Groot-Bijgaarden) toehoiere heer Floreye van Bijgarde altemale toten live ende dat levert hij onser gen. vrouwen in een paer linnen cleederen».

(RAB. RK 12775).

CONSTANT THEYS

UITVOER VAN PAARDEN IN 1618 TE BRUSSEL

Volgens de plakكاتen van Brabant moest men, om paarden te mogen uitvoeren, van de Staten een licentie, een uitvoervergunning, bekomen, wat natuurlijk de betaling meebracht van uitvoerrechten, die, in de 18e eeuw, 16% van de waarde van het paard bedroeg. Het ligt dan ook wel voor de hand dat men de betaling van die vrij hoge belasting trachtte te ontduiken, wat dan weer strenge controlemiddelen nodig maakte.

Zoals voor de meeste rechten, was de inning ervan verpakt. Op 16 mei 1618 waren aangestelden van de pachters naar paarden gaan kijken in de «herberghe genaempt den Wolf deser stadt Brussele». Maar «den weerdt, werdinne ende knecht» hadden zich daartegen verzet. Klacht werd ingediend bij de amman, die «in feyte vaststelde dat den commis van de teghenwoordighe pachter van de licente van de peerden genaempt Peynenhorghs op den 18de mei hem heeft gevonden inde herberghe genaempt den Wolf... om aldaer doende zijn officie te visiteren in den stalle... eenighe peerden daer hij achterdeneken af was hebbende van niet oftewel onbehoorlijk verlicent te zijn... ende hoewel hem in gevolghe van den placarte van 1608 hier te lande gepubliceert niet en vermochte eenigh heletsel ofte wederspannicheydt te geschieden mét woorden ofte wercken op pene van d'indignatie van hunne hoocheden ende voorts gestraft te worden een ander ten exempele, soo hebben die gedaeghden hun evenwel vervoordert wederspannicheydt teghen den commis te doen soo met woorden als met wercken hen naersprekend ende seer groote injurien... ende tot groot schandael van verscheyden personen... hij soo verre dat zij hebben gehruyckt de gewaepende handt..., daerdoore de pachters grootelijcx souden vervart gemaect wordden hun in t' feyt der vs. pachtinghe voorder tondervinden ende hunne hoocheden hij gevolghe wordden vercoert in hunne domaniale gerechtigeyd. De amman verzocht «daeromme dat de gedaeghden hieroppe sullen worden geexamineert tamquam pede ligato (met gebonden voeten...).

Tot zijn verweer verklaarde Jan Jacques, de waard, 68 jaar oud, dat hij het Pijnehorch niet kende, dat hij op 24 mei ll. «des achternoens was geweest onder Berchem hij Coeckelbergh en des avonts thuis comende «vernam» datter eenighe woorden gerzen waeren tusschen de pachter van de licenten van de peerden» en zijn eigen knecht, dat de pachters daar waren geweest om in zijn stal te visiteren twee paarden van twee soldaten die de pachters een of twee dagen te voren hadden doen «arresteren» (verheurdverklaren). Op bevel van de soldaten had zijn knecht geweigerd de paarden te laten «hesien opdat hun nyet sonde misdaen worden». Tot de onderzoekers had hij gezegd dat hij hen niet kende en ze misschien

«spien», spionnen waren doordat ze niet zeiden «van wyens wegen sij quaemen», dat ze zeiden «doe de stal open» en hij geen «resistentie» gedaan had.

(RAB. Fiskale kamer nr. 2950).

CONSTANT THEYS

VERDWENEN KERKRAMEN IN DE SINT-DIONYSIUSKERK TE VORST-BRUSSEL

Niet alleen als kunstwerk maar ook als geschiedkundig document zijn oude kerkramen belangwekkend.

Tijdens onze opzoekingen in het Rijksarchief te Brussel troffen we een suggestieve beschrijving aan van twee kerkramen uit de parochiekerk. We tekenden ze op uit een geding, door de Abdis van het Benedictinessenklooster te Vorst, in 1675 ingezet tegen de «Amptman Borgemeester ende schepenen der stadt van Brussele» (K.A. bundel 7081).

Het gaat hier over kerkramen uit het jaar 1593, nu sinds lang reeds verdwenen:

punt 16. Item, wordt gedesigneert inde buytenkerke (1) der voorst haere heerlijkheid van vorst dat in eene groote venster vande selve kereke aende rechte sijde (de huidige St.-Jozefkapel) in dopperste van selve venster staet het jaer 1593 ende daer onder op hunnen rangh de melding van de wethoudere van dijen tijde ende ook sommige daer van met hunne wapenen ende andere met hunne patroons als naementlijk Phillips de vleeschouwere meyer, Phillips gaillard greffier, Jan vanden herge schepenen, Joos (de) leenere schepenen, Robert de geersmueter. Mr. Joos macharis ende onder deselve noch andere verscheyde naemen van schepenen onder andere kereke ende huysaermenmeester waer van d'intituleerengh ende de naemen door de oudheyt in het gelas ten deele sijn gebroken geworden.

point 17. Item, desegneert alnoch aen dandere sijde van de kereke inde Cappelle van Ons Liev. Vrouw hemelvaert eene gelijcke venster hebbende op d'opperste d'inscriptie van den jaere 1600 ende daer onder de naemen van Rogier heuse, proost, Phillips de vleeschouwer, meyer, Guillam de vadder, borgemr. Jan devos, schepene, Joos deleener, schepene, Odile verheylewegen schep. Pauwel Timmermans, sch. Jan vanden herge, greffier, met hunne respectieve wapen ende patroone sijnde tot dijen drij plaetsen open tot diergelijcke naemen waer van naer alle apparentie het gelas doorden tijt is gebroken ende verandert geweest.

HENRI HERDIES

EEN OUDE ZERKSTEEN

In voormeld geding komt een allusie voor op een zerksteen uit dezelfde kerk; het citaat luidt:

Item wort gedesigneert sekeren serksteen liggende int achterste van de heuke der voorst. kereke, hebbende in sijne circūferentie dese inscriptie: hier leet hegraven Geeraert vander heyden in synder tijt gesworen clerck van dese hancke die sterfft anno XVe XI den VII dagh mey.

Van deze steen is er in de kerk geen spoor meer te vinden.

HENRI HERDIES

---

(1) De Buitenkerk (die buiten de kloosteromheining stond) was de huidige parochiekerk. De Binnenkerk (binnen het klooster gelegen) was de Abdijkerk.

Het paardetuig

Hier volgt een technische bewerking van het verzameld materiaal betreffende het paardetuig (1).

Wij beperken onze uiteenzetting bij het tuig van het boerepaard. Alhoewel de essentiële delen ervan terug te vinden zijn in het tuig van het koetspaard en van het «kamionpaard» weiden wij nochtans niet uit over deze laatste.

Enkele voorafgaande bemerkingen. Wij beschrijven een paardetuig dat zo volledig mogelijk is. Nochtans zal men niet altijd al de vermelde onderdelen terugvinden bij gelijk welk tuig; bij kleine boeren is het soms zeer vereenvoudigd; anderzijds kunnen de onderdelen zeer verschillen in uitzicht, grondstof en fatsoen, en dat van streek tot streek (de zwaarte van de bodem kan hier wel invloed hebben), en ook van de ene gareelmaker tot de andere. Dit ambacht is bij uitstek zeer gesloten, in handen van bepaalde gezinnen; het wordt van vader op zoon overgeërfd.

* * *

De verschillende delen van het paardetuig kunnen naar hun functie ingedeeld worden als volgt:

1. De delen die de trekkracht van het dier opvangen, en het verbinden met het voertuig of het veldwerktuig dat moet getrokken worden;

2. de delen waarmede het dier wordt gemend, en gebeurlijk bedwongen;

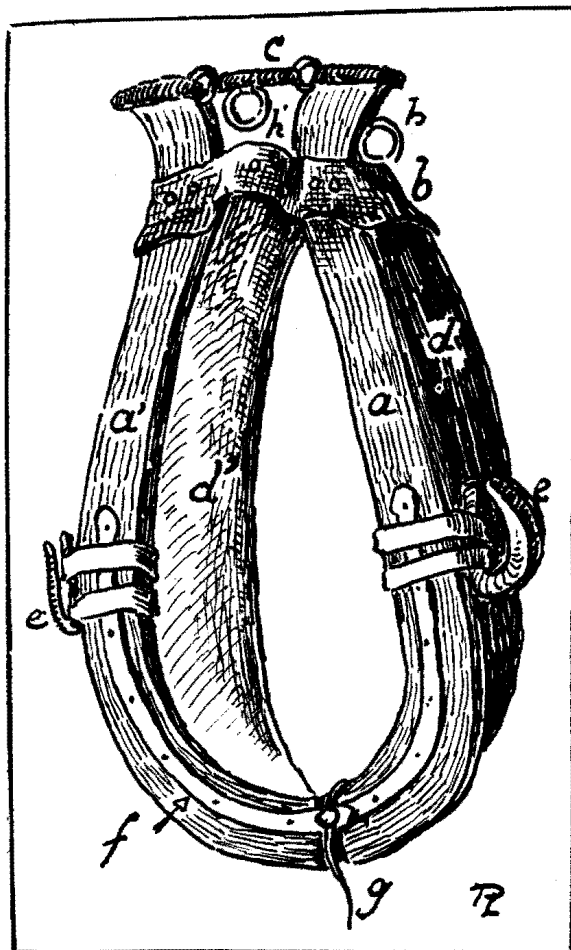
3. en dit is hier een speciaal geval, de delen die het gewicht van de vracht gedeeltelijk op de rug van het paard laten wegen en die ook, bij middel van het paard, het kwikken van de vracht moeten voorkomen.

Met onze bijdrage beogen wij technische duidelijkheid te brengen bij de vloed van woorden die bij deze navraag binnengestroomd is. Wij geven de benamingen zoals zij moeten geschreven worden, en niet zoals ze in de volksmond uitgesproken worden.

De thans meest voorkomende Brabantse benaming voor het paardetuig, is *paardegetrek* of, kortweg, *het getrek*. In het oosten van de provincie schijnt men *paardengetuig* te zeggen. Wij noeterden het woord *paerdengetreck* in vele 17e en 18e eeuwse boedelstaten, voor het noord-westen van Brabant. In het zuid-westen van de provincie gebruikt men nochtans nog (algemeen?) het woord *harnassuur*. Dit woord, en ook *harnas* (beide herinneren ze aan het Frans *harnais*) waren hier vroeger algemeen verspreid: «zes peerden met hun arnassen» (Borchtlombeek, 1754); «8 werckpaerden met hun *arnassuren*» (ib., 1787); «in den peerdenstal een peerd met *arnassure*» (Opwijk, 1793); «4 peerden met *arnassuren*» (Gooik, 1743); «twee wagenen met

(1) Zie lopende jaargang, blz. 76-79 (Brabantse woorden).

haeren *barnasschen* ende *gareelen* te negen peerden» (Hof te Elishout, Anderlecht, 1433); «4 peerden met *barnassche* te weten met hare *gerele*, *streng* ende *boescole*» (Vollezele, 1426); «een groten waghen met sine *barnassche* te zesse peerden metten *stringhen*» (Hof te Bollebeek, 1438); «een waeghen, 2 ploeghen, 3 egden alle den *barnassche*» (Dilbeek, 1433); «een ploeghe met haeren *barnasche* ende toebehoerte» (Zellik, 1528); «6 ploeghen, 6 eeghden met den *barnasse* daertoe behoorende» (Hof te Pamel, 1441).

AFB. I. GAREEL. a-a'. spaan. b. kap. c. spanriem, d: *goreelbulg*, d': *goreelkussen*, e-e'. *treit*, met *treithuak* en *treitkussen*, f. *spaan-ijzer*, g. *goreelgesp*, h-h'. *ogen*.

1. Het stel dat de trekkende dieren verbindt met de voer- veldtuigen omvat het gareel, de strengen en het zwengelhout.

a. *Goreel* is de meest verspreide benaming van het halsjuk. Enkele aantekeningen uit vroegere eeuwen: 5 *gereelen* (Hof te

Bollebeek, 1438): 4 gorreelen (Oetingen, 1737); een *goriel* (Kester, 1727); een *goreel* (Dilbeek, 1754); Waals: *goré*.

Bij ons draagt zowel de trekkende koe als het paard, een gareel. Het *koegoreel* is wat kleiner dan het *paardegoreel*. Tot voor enkele jaren bestond er in Brabant ook het *bondengoreel*. De voorname delen zijn de twee *spanen*, symmetrische platte stukken hout, die de hals van het dier omvatten, en waarop heel de krachtinspanning van het trekdier draagt: (Waals, *hènes*; Frans, *attelles*, vgl.: «twaelf goreelen mette *goreelspaenden*», Hof te Galmaarde, 1429). Beide *spanen* zijn van boven verbonden door de *spanriem* en vormen er de *kruin* van het gareel. Deze is gewoonlijk nog bedekt met een lederen *bovenkap*.

Elke spaan draagt op haar onderste lengte een plat ijzer, een *spanijzer*, dat haar steviger maakt; bovendien schuiven de uiteinden van deze ijzers ineen, zodat het gareel met de *goreelgesp* kan gesloten worden.

Op de buitenrand van elke spaan wordt, haaks met het vlak van de spaan, een lederen kraag aangebracht, de *goreelbalg*, die een dik linnen kussen, opgevuld met verende stoffen, - het *goreelkussen* - moet bedekken en op plaats houden. Met dit kussen voorkomt men dat bij het werk het schuren van de spanen op de huid, het paard zou kwetsen.

De verbinding van het gareel met de strengen wordt *treit* (2) genoemd. Ze bestaat uit een zware haak (waarin de streng gehaakt wordt), de *treithaak* of *klauwier*, en een sterke lederen lus, de *treitlits*, die de haak aan de spaan bindt (kan ook een ijzeren band zijn). Een kussen, het *treitkussen*, beschermt de huid van het trekdier tegen het mogelijk schuren van de haak.

Een medewerker uit Geetbets vermeldt *gareel* of *haam*. Dit is een interessante mededeling: de oude benaming *haam* (voor gareel) bestaat inderdaad nog in het oosten van ons gebied (Hageland). TUERLINCKX vermeldt: *haamdeksel* = lederen kap van de haam; *haamspaan* = haamhout; *haamtreit* = «lederen oog des haams, waar de *strengbaak* in hangt». Volgens RUTTEN bestaat het woord ook in Haspengouw, en hij verwijst naar de woorden aangehaald door TUERLINCKX. Dit is mogelijk voor de Haspengouwse gemeenten nabij het Hageland; maar in Haspengouw zelf gebruikt men het woord *goreel*.

Het woord *haam* (voor gareel) schijnt in de meeste van onze dialecten niet meer te bestaan, behalve in één samengesteld woord, *haamschijd* (zie verder) dat wél verspreid is in al onze gewesten.

Bij het gareel behoren de twee (geelkoperen) ringen, de *sleutels* of de *ogen*, op de kruin. Door die ringen loopt de *loenie* (zie verder).

---

(2) Dit is het zelfde woord als het Frans *traits*, alhoewel het Franse woord «streng» betekent.

b. De *string* bestaat uit twee afzonderlijke delen: het voorste deel dat bestendig vast zit aan de treithaak, is dikwijls ketting. In West-Brabant bestaat zij uit twee ijzeren roeden, de *roeien*, die aaneen geschakeld zijn, en geheel of gedeeltelijk in een lederen schede zitten, de *hoos* of de *bas*, die de flank van het dier beschermt tegen het wrijven van de string.

Een lederen riem, die van de ene hoos naar de andere gaat, alover de rug (de *ruggeriem*) en een andere die al onder de buik loopt (de *buikriem*) houden de hozen, en dus de strengen, op de gewenste hoogte. Het achterste deel van de string zit bestendig vast aan een van de uiteinden van het *haamschijd* (zie verder); het is gewoonlijk een zware ketting, de *keet* of de *trekstring*. Naargelang men het paard kort of lang moet inspannen, wordt de zoveelste *malie* van de *keet* in de haak van de achterste roede geplaatst.

Wij noteerden: «de grooten waghen metten *stringen*», Hof te Bollebeek, 1438; «twee paer *stringen* met *ploegblijn* Opwijk, 1793; «een nieuw arnassure met een paer *hosen*» Opwijk, 1793.

De voorste strengen met hun *hozen*, en de *rug-* en *buikriem* vormen een geheel dat men het *hozengetrek* noemt. Behoort ook hierbij de *krepier*, ook de *harpier*, de *staatriem* of *staartkoord* genaamd (fr. *croupière*): een riem of koord die vastzit aan het gareel, over de rug loopt, en eindigt met een lederen lus; door het oog van de lus wordt de staart van het paard getrokken. Zo zit de riem vast onder de staart, en belet hij dat het gareel over de kop van het paard zou glijden wanneer het dier de kop laat hangen.

In Elingen schijnt men het hozengetrek, *harnas* te noemen. In een pachtbrief van Vollezele, van 1426, noteerden wij «gerele, strenge ende hoescole». Staat dit laatste woord in verband met hozengetrek?

c. Het zwengelhout is een dwarshout aan wiens uiteinden de beide kettingen van de strengen vastgemaakt zijn. Het draagt in het midden een ring die aan het voer- of veldtuig kan gehaakt worden.

Dit zwengelhout noemt men *haambout* (CORN. VERVL), *haamkluppel* (JOOS), *haamschijd* (TEIRLINCK), *haamschier* (DE BO). In Brabant zegt men het *haamschijn*; maar het woord luidt in de gesproken (en geschreven) taal: *onschijn* (Opwijk, 1793), *haenschijn* (Vlezenbeek, 1754).

Een *schijd* (o., meervoud, *schijers*), ook *schijer*, is, (TEIRLINCK) een «lang (omtrent één meter) en dik (dikte van den arm) stuk hout» (3). DE BO, geeft de zelfde bepaling voor *schier*. In Brabant (althans te Opwijk), noemt een dergelijk stuk gekloven hout een *schijr*. - Een haamschijd was dus oorspron-

---

(3) «de hool van een boom wordt eerst in lange stukken gezaagd en elk stuk daarna in schijers gekloven» (TEIRLINCK). Zie zelfde be-merking bij DE BO (sub. *schier*).

kelijk een *schijd* (hout, kluppel, schier) dat door de strengen, aan het *haam* bevestigd was.

Wordt er maar één paard aangespannen (bv. aan de ploeg of aan de driewielkar) dan wordt het *haamschijn* rechtstreeks aan het tuig gehaakt. Bij een tweespan (bv. twee paarden gespannen van weerskanten van een wagenssel) wordt het *haamschijn* van elk paard gehaakt aan de uiteinden van een zwaarder zwengelhout, dat wij in Brabant een *voorderboom* noemen (en in de meeste dialecten een *zwing*, *zwengel*, *zwenghout*, genoemd wordt). Wij noteerden: «een ploeghe, eghde, slesse, slijpheirt, *veurderboom*, kelf», (Humbeek, 1772); «ploegh. *veuderboom*, kelf en slesse», (Merchtem, 1770); «de ploeghe met *voorderboom*» (Lippelo, 1687), twee *veudderboomen* (Dilbeek, 1752), een *voorderboom* (Opwijk, 1793).

De *voorderboom* wordt aan de wagen gehaakt. Bij een driespan haakt men aan de wagen (of aan de driewielkar), een *derdenboom*. Deze is een zwaar zwengelhout waaraan men, aan een der uiteinden een *voorderboom* haakt met twee paarden, en aan het andere uiteinde, een *haamschijn* met één paard. Zoals de *voorderboom* draagt de *derdenboom* een ring om het gespan aan de wagen te haken. (Die ring staat hier niet in 't midden, maar verdeelt de boom in twee armen: een korte, waar het tweespan aangehaakt wordt, en een lange waar het paard dat alleen gaat aan trekt. Worden er vijf paarden aan de wagen gespannen, dan gaan er twee paarden aan weerskanten van de dijsel in, aan de kop van de dijsel spant men drie paarden met een *derdenboom*. Deze wordt gehaakt in een grote hartvormige ijzeren beugel, het *hartstrop*, die horizontaal op de kop van de dijsel staat.

In Haspengouw heet het zwengelhout *ameel*; de *voorderboom*, de *dobbel valei*; en de *derdenboom*, de *drievalei*. *Valei* zelf is de naam van de ring die van voren aan de dijsel of aan de driewielkar zit en waaraan het groot zwengelhout gehaakt wordt (4).

Een *kleitsoor* behoort wel niet bij het paardegetrek; maar de knecht die een driespan, en zeker een vijfspan ment moet je noodzakelijk bij de hand hebben. Niet om de dieren te slaan, maar wel om het teken te geven voor een gelijk *aanzetten* van al de paarden, en om de nodige krachtinspanning gelijk te verdelen op al de paarden.

Het woord *zwingel* (benevens *haamschijn*) bestond wel in West-Brabant. Wij tekenden aan: «de eghde met *zwengel*» (Bui-

---

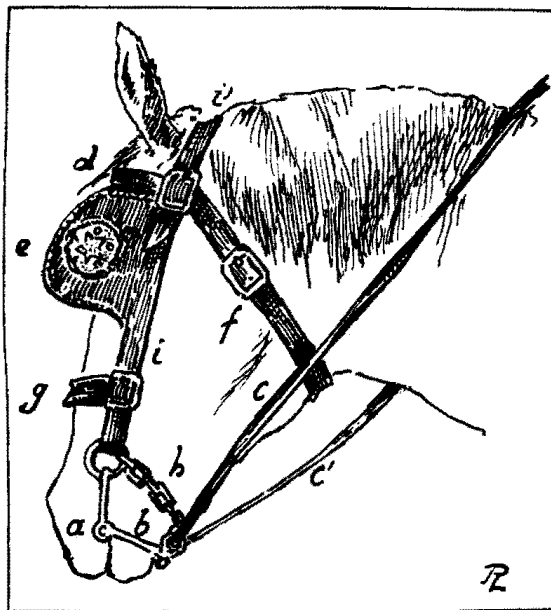
(4) *Valei* komt van het Frans *volée d'attelage*. Dit is in Frankrijk een transversaal hout dat door de dissel steekt en waaraan de zwengelhouten van het gespan gehaakt worden. Het vervult dus dezelfde functie als een groot zwengelhout.

DE BO geeft voor Westvlaanderen *voleie*: «charnas, zwaar zwengel aan de korten dijsel van wagen of ploeg». De kennis van dit woord zal in Vlaanderen wel beperkt zijn tot de leemstreek, palende aan Frankrijk.

zingen, 1629), «de eghden met hun *swingels*», (Oetingen, 1736), «twee eghden met de *swingels*» (Gooik. 1743), «de eeghden met de *swinghels*», Denderwindeken 1648). Het is wel opvallend dat in al deze gevallen de zwingel een bijhorigheid schijnt te zijn van de egge.

Merken wij nog op als wanneer een koppel paarden aan de wagen staan, deze een lederen *halsband* (*halsstuk*) dragen. De *koppeltugel* wordt aan deze banden geknoopt. Deze band wordt ook aan het *bartstrop* verbonden met een ketting. Dit laat de paarden in zekere maat toe de wagen te remmen.

II. Het stel om het boerepaard te mennen omvat het hoofdstel (fr. *bride*), de leireep (fr. *renes*) en de lijn (fr. *cordeau*).

AFB. II HOOFDSTEL of *Breil*. a. *gebit*, b. *brank*, c. c' *loenie*, d. *kopstuk*, e. *ooglap*, f. *keelband*, g. *neusriem*, h. *kinnekeet*, i. i'. *portemors*.

a. De in Brabant meest verspreide benaming voor het hoofdstel, is *breil*. *Toom* komt minder voor in West-Brabant (5). Bij de *breil* behoort het *gebit*, dat uit twee delen bestaat, het *mondstuk* en de *stijlen* of *branken*. Deze zijn ijzeren staafjes die met het mondstuk haaks verbonden zijn en waaraan de leireep vastgemaakt is. Verder vindt men bij het hoofdstel het *kopstuk* (een riem die over het voorhoofd loopt), de beide *ooglappen*, de *keelband*, de *neusriem* en de *kinnekeet* (fr. *gourmette*). Men zegt «het paard de *breil opsteken*»

Wijzen wij hier terloops op die eigenaardige uiting van volks-

(5) Men noteere de aanmerking uit Zellik: «toom is een breidel zonder ooglappen», die voor deze streek wel juist is.

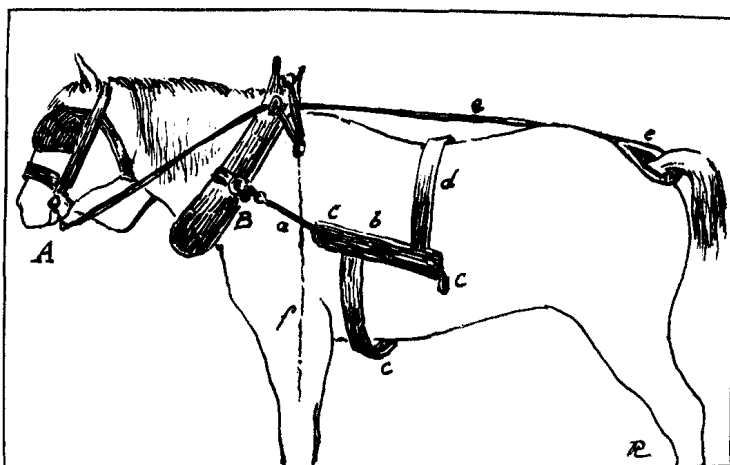
kunst die het hoofdstel van het paardetuig versiert: op de ooglappen, en ook wel eens op de neusriem en op het kopstuk worden met geelkoperen kopspijkers en andere koperen platen aardige decoratieve tekeningen uitgevoerd. Ze is een bewijs dat de doorgaans nog al nuchtere boer iets voelt voor het mooie voorkomen van zijn paard.

De leireep (6) noemt men in Brabant de *loenje* of *loenie* (fr. en waals: *longe*). Het is een lederen reep die, langsover het schoft van het paard, en door de *ogen* die op de *krui*n van het gareel staan, van de ene *brank* naar de andere loopt.

c. Aan de *loenie* is de lijn gevestigd. In Brabant zegt men het *kordeel*. Het is de gewone lijn, gebruikt wanneer men de wagen of de kar voert. Maar als men van achter de ploeg (of de egge) een paard moet mennen dan gebruikt men een langere lijn, de *ploeglijn*. Ik weet niet of men ook «ploegkordeel» zegt? Wij vonden het woord *ploeglijn* vermeldt te Meerbeke (O.V.) in 1650; te Kester, in 1727; te Vlezenbeek in 1754, te Huizingen in 1779, te Opwijk in 1793.

Er is ook het *roekordeel*, dat, in een dobbel gespan, de iorie van het *roepaard* verbindt met het haamschijn van het *handpaard* en ook *kordeelpaard* genaamd, omdat dit paard alleen rechtstreeks door de paardenknecht gemend wordt.

III. Bij het tuig van het paard dat tussen de bomen - *tremels* zegt men in Brabant - , van de boerenkar stapt is er een bijzonder stel voorzien om het paard een deel van het gewicht van de vracht te doen dragen; en ook om te beletten dat de kar, die een tweewielkar is, met vracht en al zou kwikken.

AFB. III. GEGOREELD PAARD: A. Breil, B. goreel, C-C'. string.
a. roei, b. hoos, c. huikriem, d. ruggeriem, e. krepier, f. kordeel:

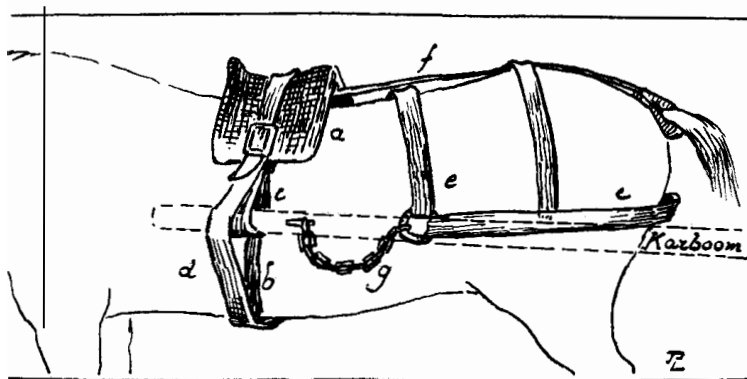
(6) Een ander algemeen Nederland woord voor leireep is *teugel*. Dit woord heeft in Brabant een heel andere betekenis: hij duidt de koord aan waarmede paarden en runders op stal gebonden worden: of waarmede men de runders naar de weide leidt.

Er weze hier terloops er op gewezen dat deze kar zo goed als verdwenen is in de leemstreek: tussen de twee oorlogen zagen we ze geleidelijk verdwijnen, om vervangen te worden door driewielkarren. Die oude Brabantse karren waren opvallend plomp, (vergeleken met de Kempense kar) en helemaal geschikt om getrokken te worden door een bonkige brabantse ruiter (7).

Het stel bestaat uit het zadel - *de zaal*, ook het *kussen* of het *kusseneel* (8) genaamd - dat schijlings over de rug ligt, en dat met een brede riem, de *kussenriem* (fr. *sous-ventrière*) onder de buik vastgegespt wordt. Over het kussen ligt een zware lederen riem die, langs weerskanten van het zadel een grote, verstelbare lus vormt waarin de karboom geschoven wordt. Met die lussen licht het paard de vracht op. Ze worden de *licht* genoemd, ook *help*, *rugriem*; en *dossier* (fr. *dossière*). «Een karre met het *kussen* ende *licht* (Lippelo, 1687); «een *kersadel* met een *dossiere* (Dunderwindeke 1652, 1648).

Om een mogelijk achterwaarts kwikken van de kar te voorkomen (bij slechte lading b.v.) is er dan nog de *kwikriem*, (*slagriem*), die verbonden is aan de *zaal*, de karbomen omsluit, en onder de buik wordt vastgegespt.

IV. Met de gewone kar kan het paard deinzen. Hiervoor is er bij het tuig een speciaal stel riemen voorzien, die samen de *broek* of *achterlap* (fr. *avaloir*) vormen. De voornaamste loopt

AFB. IV a. *zaal* of *kussen*, b. *kussenriem*, c. *licht* of *help*, d. *kwikriem*, e. *broek*, f. *achterreep*, g. *deinskeet*.

horizontaal, en omvat de dijen van het paard. Een tweede loopt over het kruis. De uiteinden van beide riemen zijn van weerskanten van het paard verbonden door een ijzeren ring, die verder met een ketting, de *deinskeet*, met de karbomen verbonden is. Als het paard deinst dan duwen de dijen op de *broek*, en doen de kar achteruit bollen. Bij de *broek* behoort wel eens de *achterreep*. Deze is een soort staartriem, die ook met een lus onder de staart van het paard gevestigd wordt. Maar hij is korter dan

(7) Wie bezorgt zo een kar aan het museum te Bokrijk?

(8) «het *kusseneel* (St.-Gen.-Rode, 1751; Vlezenbeek, 1754).

de staatriem die bij het hozegetrek behoort, en vastgemaakt aan het zadel.

Hier volgt nog een lijst van voorwerpen die betrekking hebben op het paardetuig, en die wel de oudste is waarop wij de hand konden leggen. Wij vonden hem in de rekeningen van de rentmeester van de Abdij Vorst, voor de jaren 1540-41 (9), bij de uitgaven die gedaan werden voor het Veehof van de Abdij.

«*Wouter van der Plast*, goreelmaker betaelt van spanriemen, gorde-riemen, luegerordeelen (?) ende van spaenderen, spaennagels, cremen, velthen, cussenen... steerten van breyelen, dergerd... treyten, tueghels van breydels... een paer wanten... van 6 goreelen te binden... van 3 breyelen ende helchteren, van 3 paer hoessen ende een cusseneel... van randen van goreelen ende cusseneelen... een blocksadele... van diverse goreelen, breyels, achterreepen ende ander getuyghe te lappen ende te hermacken... een maencamme...»

Peeter de pene, zeeldrager betaalt van... coeseelen, dauweytén, dergarden...

Philips van Ouderkercke, spoermaker, betaelt van 6 roscammen ende eenige te scerpen... paer stegelrepen, sporen... geheeten... breyelketen voir de wagenpeerden... steegelrepen gevernist... van een keten ende 4 ijserkens totter osbaer... staßbandketen.

Bernard Myte, zadelmaker (10) ... dobbel loinguen ende trappen, ... dobbel buigzeelen, tuegels ende steegelreepkeeten ... hoofstoelen metten tuegels... singhelen, lintzeelen met de loingden, ... dobbel singhel ... portemorsen (11), singelriemen, scoenriemen ... ene saedel metten singele ende stegelreep (12) ... dobbel lintzeel metten keelriemen, ... een duytsche zadelde voor een kerrepeert...».

Ir. PAUL LINDEMANS

---

(9) RAB., Kerkarchief 7548.

(10) Gareelmaker en zadelmaker blijken te verschillende ambachten te zijn.

(11) *Portemors*, Frans *porte-mors*, is de riem van de breidel die over het hoofd loopt en waaraan het gebit (*le mors*) hangt. Men kan met een gesp de riem verlengen of verkorten naargelang de grote van de paardenkop. Wij kennen geen Nederlandse weerga voor dit woord. En blijkbaar bestond er ook geen in de 16e eeuw.

(12) Die stegelrepen (stijgbeugels) in zadels behoorden in de 16e eeuw en vroeger bij het paardentuig. De paardeminner zat (bij een tweespan) schijlinks op het handpaard. Zie de tekening van Bruegel: het *Tweespan* (Albertine, Wenen). Tekening van uitzonderlijk belang voor onze materiële folklore! Zie ook in *Breviarium Grimani*, de kalenderplaat voor oktober: in het *Getijdenboek Henessy*, de platen voor juni en augustus: en andere miniatren uit de Vlaamse school.

Brabantse woorden

389. ZANDPAPIER

Het begrip wordt hoofdzakelijk weergegeven door: zand-, zavel-, ruis- of schuurpapier. Er zijn (of waren) inderdaad andere woorden bekend: emeriepapier, ijzer- en glaspapier.

Tot in het begin van deze eeuw gebruikte men om de haard, metalen eetgerei, enz. te poetsen een eenvoudiger middel, o.m. schuurzand; na de eerste wereldoorlog werd het gemechaniseerd procédé van zand dat op papier gehecht was, algemeen.

De ingezonden vindplaatsen luiden:

1. *zandpapier* (Diest), - L.B. en J. Vr.
2. *zavelpapier* (Evere), - P.C. en *zavelpapier* (Bever en St.-Pieters-Kapelle), naast *schuurpapier*, - L.M.
3. *scheurpapee* (*eu* zoals in «*deur*») (Alseberg), - C.T.; idem te Rode, Dworp, Ruisbroek en Lennik, - J.V.; *scheurpapier* (Hoeilaart); *skuurpapie* (Elingen), - E.E.; *skuurpapier* (Herne), - R.B.; *schuurpapier* (St.-Pieters-Kapelle), zie boven; *schuurpapie* (Steenhuffel), - J.W.; *schierpapier* (Moorsel, bij Aalst); *schuupapier* (Aarschot), - A.v.H.; idem te Duffel, - F. Si., te Tisselt, - K.D., en te Temse; te Testelt hoort men *schoerpapier*, - A.W., te Diksmuide *scheurpapier* en te Zwartberg *schoerpapier*.

In de dialektwoordenboeken worden bepaalde woorden opgegeven, zo bv. *zandpapier* of *zavelpapier*, d.i. papier met scherp zand op de ene zijde, waarmede men schuurt en reinigt, I. Teirlinck, ZOVlaams Idioticon, III, 311; *zandpapier*, met zelfde bepaling als bij Joos in Cornelissen en Vervliet II, 1470 voor het Antwerps.

De Bo vermeldde *ijzerpapier* «papier met ijzeren vijlsel belijmd» in het Westvlaams (blz. 401) en *glaspapier* «papier met glaspoeder belijmd» (blz. 331). Voor het Leuvens vermeldde Goemans: «*ruischpapier*», waarvan het eerste element behoort tot het wkw. *ruischen*, d.i. wrijven.

Schuurpapier en *schuurdoek* wisselen af; het laatste is een «doek waar een soort van grof zand op gewerkt ligt en dat dient om iets blank te schuren», A. Joos, Waasch Id., blz. 589. Het verschil blijkt nog duidelijker uit volgende mededeling van de hr. F. van Es: «Er dient een onderscheid gemaakt tussen *schuurlinnen* en *schuurpapier*. Het eerste is lijnwaad waarop een fijne laag amaril of smergel gelijmd is en dat dient om metaal (bv. een ijzeren plaat) te schuren. Het eigenlijk schuurpapier is zeer stevig papier waarop een laag smergel met zand gemengd, gelijmd is; het dient ook meer om hout af te schuren, bv. de verf van ramen en deuren, alvorens er een nieuwe laag op aan te brengen. Het volk maakt niet steeds het onderscheid tussen beide.

In het eerste geval zegt men in het Gents *amarildoek*, *smergeldoek*, *emeriedoek* (Fr. toile d'émeri), *emeriepapier* (Fr. papier d'émeri), *lemeriepapier* of *kaarteleer* (onz.): de laatste bena-

ming werd gegeven omdat het *kaarteleer* gebruikt wordt in de katoen- en wolfabrieken waar men er de naalden van de kaarden mee poetst

In het tweede geval spreekt men van *zandpapier*. In het Gents Wdb. staat volgende illustratie: «z'hên hem ne kier mee zandpapier gewreven dander de vellen aanhangen» voor: ze hebben hem eens duchtig onder handen genomen, bekeven of berispt.

Ook te Aalst zegt men *emeriepapier* of *zandpapier*, zonder onderscheid. Het jongere geslacht, waarschijnlijk onder invloed van de school, zegt er ook wel *schuurpapier*.

De term *smergel* die boven voorkomt, is naar zijn oorsprong Italiaans (*smeriglio*), waarschijnlijk via het Duits *Schmergel*; betekenis: amaril, een gesteente dat tot poeder kan gemalen worden. *Schmirgel-* of *Sandpapier* wordt ook gezegd in Westfalen; uit het Siegerland zijn mij bekend *Sand-* en *Glaspapier*

390. BLENS (blenzen)

Blenzekaarten zijn de kaarten tot tien (Rotselaar), G.L.V. Ook te Willebroek zijn de *blenzen* de kaarten van 1 (of 2) tot 10; de andere kaarten heten er *belekes* en het zijn de klassieke *zot, dam* en *hiër*. - G.S.

L. Goemans tekende het woord op in zijn Leuvensch Taal-eigen I, 96: *ik had drij beeldekens in mijn spel en voor de rest allemaal blanches*. In het Gents Wdb. 193 komt het woord eveneens voor: *blanche kaarten*. Het woord is natuurlijk Frans. nl. (carte) *blanche*, d.i. *une carte de jeu sans figure*.

391. RUT

Te Alseberg luidt het *hij is parreutte*, te Lot *hij is prette*. C.T. Men zegt te Steenhuffel *hij is ruten* (Ndl. berooid, leeg, arm); te Merchtem *parrut*; te Oosterzele *ruten*; te Oordegem *perrut*; te Wetteren en te Massemen *hij is kneurre*. J.W.

In het Gents zegt men *hij is rutte* (= hij heeft alles verloren bij het spel; overdrachtelijk: hij bezit niets meer, hij is totaal geruineerd), *hij is plat* of *platzak*. Synoniem van *rutte* (*ritte*) zijn *ruts* (*ritse*), *krutte* (*kritte*), *krente luns* of *lens* (bv. *lens hên in ne tombola* = niets gewonnen hebben), *pluts*, *quitte*. Zie verder L. Lievevrouw Coopman, Gents Wdb.

Rutte of *ritte* is ook een oude koe, overdrachtelijk: een oud wijf; vandaar *ruttevlies* of *rittevlies*: vlees van een oude koe, fig. ook: een oud wijf. In het Gents bestaan er drie soorten van vrouwen volgens de leeftijd: *kaltvlies* (jonge vrouwen), *hoelie* (vrouwen die, laten wij zeggen, ouder zijn) en... *ruttevlies* (oude vrouwen)! - F.v.E.

Rut zijn wordt geciteerd in Cornelissen en Vervliet, Antwerpsch II, 1051 en in De Bo, Westvlaamsch 835; *rut* of *blut zijn* bij Stoett in zijn spreekwoordenboek 228-229.

In het Duits van Eupen en omgeving is bekend *rutt* of *rütz*

«aller Klicker im Spiel verlustig», Rhein. Wtb. 7, 651.

De uitdrukking werd reeds herhaalde malen besproken. Zo werd 1. *Ik ben Ruthje* (= ik heb niets meer om te betalen, alles is op) door C.F. Zeeman, Ndl. Spreekwoorden (Dordrecht, 1877) verklaard door de bijbelse naam «Ruth zoowel als Naomi, hare schoonmoeder, waren beide armē vrouwen» (blz. 427)

2. Voor Stoett (op. cit., blz. 228-229) is de oorsprong zeer onzeker: «het is niet onmogelijk dat we in dit *rut* hetzelfde woord moeten zien als *rut* (*en roy*), dat we in de 16e eeuw aantreffen in de zin van: armoedig, kaal, berooid.

Berut brengt Stoett in verband met een wkw. *beruiten* (= beroven), zoals *berooïd* behoort bij *berooien*, maar deze werkwoorden werden niet aangetroffen; de auteur stelt dan voor te denken aan een afleiding van *rut* en *rooi*, zodat beide oorspronkelijk betekenen *scabiosus* (= schurftig), zie Stoett, Ndl. Spreekwoorden, bewerkt door C. Kruyskamp (Zutphen, 1951, 7e druk), blz. 229, n. 2.

Wie er Franck-Van Wijk of het Wdb. der Ndl. Taal op na slaat vindt ook geen zekerheid.

Het gewestelijk Nndl. *blut(s)*, d.i. ook «alles verloren hebbende bij het spel», wordt in het WNT 2, 2933 verklaard als waarschijnlijk verwant met *bloot*. Bij dit *blut(s)* zou dan kunnen behoren het boven geciteerde Gents *pluts*.

Hierbij staat zeer dicht het Rijnlands *but(s)*, *buk(s)*; naar J. Müller behoort *but* enz. echter etymologisch bij het Ndl. *buit* (in bv. *buit maken*); zie Zeitschrift für dt. Mundarten 1921, blz. 78.

De hele geschiedenis is misschien moeilijk omdat *rut* en *dgl.* behoren tot de taal van het spel, een terrein waar gevoel en kindertaal een krachtig woordje meespreken.

392. OMENNEN

Dr. J. W. wees op de uitdrukking die te Steenhuffel bekend is *iets omennen*, d.i. iets bekopen en er de gevolgen van dragen. Geen enkel korrespondent kent het !

393. GIEZEN

Giezen is watertanden, zowel te Leuven als te Schaffen bekend. Voorbeeld: een kind ziet een maatje een smakelijk hapje verorberen en krijgt zijn deel niet van het lekkers; het kan er blijven op *giezen*, - A.M.

Ook zo wordt het woord omschreven voor Rotselaar: *bege- rig staan toekijken als iemand eet en tonen dat men zou willen meeën: een kind, een hond giezen*. Men spreekt ook van *ne gieze* en van *'n giesbees*. - G.L.V.

Dezelfde precisie als voor Rotselaar vermeldt ook de hr. L.B. voor Diest: vooral *kinderen* of *honden giezen* (= lekker voedsel met de ogen verslinden). Het substantief *giezer* wordt hier zeer vaak gebruikt.

Giezen wordt mij tenslotte meegedeeld voor Willebringen en Herentals: *zie hem eens giezen; hij is aan 't giezen; hij giest voor dat pateeke*. Van Dale nam het wkw. op als Zuidndl. en «alleen in de onbepaalde wijs».

Het woord is identiek met het Dt. *gieren*, d.i. heftiges Verlangen dragen (Rijnlands voorbeeld: *de Jung giert na de Appeln*, Rhein. Wtb.) en behoort tot dezelfde stam als ons *begeren* en *gierig*.

394. UISEL

De handbalans is te Evere *nen hoeisel: een zakje patatten aan den hoeisel hangen*. - «Toen ik vijf à zes jaar oud was bond vader, om me te wegen, een doek om me heen en knoopte dan het doek aan een *hoeisel* vast». - P.C.

Te Alsemberg en omgeving spreekt men van een *uissel*, C.T.; ook zo te Elingen, - E.E. en te Bever, St.-Pieters-Kapelle, L.M.

Deze balans is te Steenhuffel bekend als *nen uissel* (Ndl. unster): *nen uissel van ne vorremarsjang*, - J.W.; te Gent is zo een weeghaak een *einsel* of *einze*, - F.v.E.

Te Leuven *en hoeësselke*, te Schaffen *nen beussel*. Houdt het woord soms geen verband met Rijsen?

Een halve eeuw geleden werden de gewichten en de balansen nog regelmatig gecontroleerd. Men moest er op bepaalde tijden naar de «zôëger» gaan om ze te laten «ôëke», d.i. stempelen. Gedurende eeuwen maakten de «sygers» deel uit van «de mannen van de strepe», een categorie van personeel van de Leuvense administratie, waarin ook de concierge van het stadhuis, de boden te paard en te voet, de torenwachter, enz. deel uitmaakten. Er waren zelfs tellers van het klaphout en de schaliën. We kennen nu nog «den ètentelder», maar die bekleedt geen officieel ambt, hij is dat uit natuurlijke aanleg; synoniem, «nen tamme»; anders gezegd, «iëne die 'em ni zal forcere». Dergelijke «typen» zijn uiterst geschikt om «kontrolëur van 't gèsfabriek te weudde», gezien hun neiging om «poenkes on 't gès te vôële». - A.M.

Voor Rotselaar tenslotte wordt ook *de oasel* vermeld, - G. L.V. Te Tienen is het weeginstrument van de voddeman *ne pun-gel*. Het woord betekent ook allerhande voorwerpen die men op een zolder deponert om ze later aan de voddeman te verkopen. Iemand die naast vodden ook allerhand huisraad opkoopt is *ne pungeleer*, R. Mo.

Een laatste vindplaats werd meegedeeld uit Willebroek: *nen uissel*, - G.S.

Uisel is een afleiding met *-el* uit het substantief *ons*. Het woord komt o.m. voor in A. Joos, Waasch Id. 682: *de ussel* of *unsel* wordt er omschreven als de unster of Romeinse weegschaal; *usselwichtig gewogen* = met de unster gewogen, ib., blz. 836. In het Gents Wdb. luidt het woord *einsel* (= weeghaak), I, blz. 366.

De boven meegedeelde bewijsplaatsen en de citaten in onze dialektwoordenboeken spreken altijd van een *uisel* als van een weeginstrument. In het Duits bestaat *ösel*, *nös sel* (met overtollige *n*-) in de betekenis «maat» voor vloeistoffen (zie F. Wrede, Plattdt. Wtb. Celle, 1960, blz. 180; J. ten Doornkaat Koolman, Wtb. der ostfriesischen Sprache. Norden, 1882, II, blz. 688; Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wtbs. Bremen, 1768, III, blz. 248) of maat voor droge waren (zie Grimm, Dt. Wtb. 7,901). Dit woord *ösel*, dat zo goed lijkt op ons *uisel*, met korte *ö*, schijnt er niet mee samen te gaan, want was hier ook een *n* geweest, dan moest het produkt een lange *ö* zijn. Voor *ösel* moet dan aan wat anders gedacht worden, misschien aan het wkw. *öseln*, d.i. scheppen. Dit begrip zou passen: het gaat hier immers om een maat die men vult, niet om een weegschaal of iets dgl. Ook Grimm scheidt *ösel* (Dt. Wtb. 7,901) van *unzel* (= kleine schnellwage, knippwage, stangenwage, ib., 11, 2284).

Pungel is in Limburg en Haspengouw een bijvorm van *pondel* en *pundel* (Schuermans en Rutten). *Pondel*, met *-el* is afgeleid uit *pond* en is dus wat de vorming betreft te vergelijken met *uisel* uit *ons*. Hiernaast bestaan dan nog afleidingen op *-er*, nl. de bijvormen *ponder* en *unster*.

L. D.

NIEUWE VRAGEN

428. Hoe heet het kind dat alles stuk maakt, zijn kleren scheurt, enz.?
429. Bestaat er (nog) in uw dialekt een naam voor de figuur waarmee men de kinderen bang maakt (bv. boeteman)?
430. Kent u zegswijzen voor: zich zenuwachtig of gejaagd haasten?
431. Is u de naam *Fidok* (bv. in: *ne fijne Fidok*) bekend? - Betekenis?
432. De hoge «kanten» langs een weg worden op bepaalde plaatsen doorbroken door een opening, waarlangs de boer met zijn gespan zijn veld kan bereiken. Hoe heet deze doorbroken berm?
433. Hoe heet een *gierigaard* in uw dialekt?
434. Hoe zegt men «slecht snijden», zo dat bv. het brood afbrokkelt.

Boek en tijdschrift

A. van Hageland, *De magische kring van de dood*. Overdruk uit *De Brabantse Folklore* nrs. 143-144. 1959. - Te bestellen bij de auteur: Paul Deschanellaan, 163, Brussel 3. Prijs: 50 fr.

Merkwaardige studie over de gebruiken bij de dood. De kern wordt gevormd door «De laatste tocht», Begrafenisvormen te lande», «Lijkmalen» en «Rouw». Algemene kapitels over «Dood en onsterfelijkheid», «Dodenkultus» en «Terugkerende geesten» omramen het werk. Tekst, bibliografie en illustraties zijn zeer verzorgd. De analyse van de magie bij de dood, kultus en ritueel worden gegeven aan de hand van archiefteksten, literatuur en door andere vorsers vooropgestelde theorieën. Maar ook de taalkundigen hebben zich met het geval beziggehouden; men denke slechts aan de (korte) uiteenzetting van J. Daan in haar *Wieringer land en leven in de taal* (Alphen, 1950), blz. 80-82 en vooral aan de grondige studie van H. Hartmann, *Der Totenkult in Irland* (Heidelberg, 1952). Ook de nota's van A. van Berkum, *Over Romaanse en Germaanse lijkplechtigheden in de middeleeuwen* (Ts. Ndl. Taal- en Letterkunde 12, 1893, blz. 48-82) mochten bij het onderzoek betrokken worden. Voor een studie zoals deze waarin, naast de interpretatie van de gebruiken, ook talrijke technische gegevens verwerkt worden (bv. kist, lijkwade, enz.) verwijs ik naar de bijdrage van W. Pée en G. Winnen, in *Taal en Tongval* 9 (1957), blz. 97-132.

Van dezelfde auteur verscheen tevens *Volksgeneeskunde. Het «Handboek voor lijdenden»* van kapelaan Vandenbosch (Overdruk uit *Oostvlaamsche Zanten* 35, 1960, blz. 61-64. Het stuk is bedoeld als een hulde «bij een literair eeuwfeest». Het succesrijke *Handboek* verscheen inderdaad 100 jaar geleden; de drukkerij Fonteyn, te Leuven, drukte er, in 1865, reeds een zesde uitgave van. Enkele specimina van remedies zullen de belanghebbende voorzeker aanzetten het werk van Vandenbosch nader te leren kennen.

In een volgend stuk bestudeert A. van Hageland *De mens in het volksleven* (Overdruk, 10 blzz. uit *Brab. Folklore* nr. 145, 1960) en tenslotte geeft hij in een *Volkskundig mozaiek* 1959 (Overdruk, 21 blzz., uit *Brab. Folklore* nr. 145, 1960) een berekend en boeiend overzicht van de volkskundige activiteit in 1959.

M.J. Celis - L. Spinael, *Onze-Lieve-Vrouw van Lubbeek in Brabant*. Uitgave Paters Assumptionisten. Leuven, 1960.

Handige brochure (80 blzz., prijs: 30 fr) over de geschiedenis van O.-L.-Vr. van Lubbeek, in feite een bijgewerkte vertaling uit het Frans (uitgave 1925); ook het aantal illustraties is gro-

ter geworden. Naast foto's komen geslaagde pentekeningen voor, het werk van notaris J. Halflants. Het boekje heeft geen wetenschappelijke pretentie en is hoofdzakelijk bedoeld om de godsvrucht te bevorderen.

J. Spanhove, *Rond de stichting van de priesterkonferenties te Asse in 1622* (Overdruk, 16 blzz., uit *Collectanea Mechliniensia*, juli 1960. Leerrijke bijdrage waaruit blijkt dat de priesterkonferenties in de streek rondom Asse gesticht werden in 1622; het gaat hierbij dan ook waarschijnlijk om de oudste stichting van die aard in ons land. Na een degelijke analyse van het oorspronkelijk stuk volgt de lijst met de namen van de pastoors uit de omliggende parochies tussen 1600 en 1790.

I. D.

In Memoriam

Op 28 augustus jl. overleed te Halle, 60 jaar oud, de heer *Leo* Joachim Ghisleen *THEYS*, rustend onderwijzer van de gemeenteschool van Alseberg, zijn geboortedorp. Hij was een bevoegd en nauwgezet leraar, een fijnzinnig kunstenaar met pen, penseel en beitel; hij tekende o.m. illustraties voor bijdragen in het orgaan van de Vlaamse Toeristenbond, in *Eigen Schoon* en de *Brabander* en was dertig jaar lang lid van ons Genootschap.

- Fr. MAES, *Kortenberg, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 fr., voor de leden 35 fr.
 Fr. MAES, *Oude woningen te Zaventem*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
 Fr. MAES, *Omheen de Kerk van Teruren*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
 J. VAN DER VELPEN, *Hoegaarden en zijn Gehuchten*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
 G. RENSON, *De Belegering van Halle in 1580*, 20 fr.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkoeh). — 2. *Kanton Diest* (uitverkoeh). — 3. *Kanton Assche*, 72 bl., ill. 75 fr. (voor de leden: 50 fr.) — 4. *Kanton Wolveterm*, 92 bl., ill. 90 fr. (voor de leden: 60 fr.) — 5. *Kanton Tiengn*, 53 bl., ill. 75 fr. (voor de leden: 50 fr.) — 6. *Kanton Vilvoorde*, 136 bl., ill. 135 fr. (voor de leden: 90 fr.) — 7. *Kanton Zoutleeuw*, 37 bl., ill. 60 fr. (voor de leden: 40 fr.) — 8. *Kanton St-Kwintens-Lennik*, 52 bl., ill. 75 fr. (voor de leden: 50 fr.)
 W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill. 60 fr., voor de leden 40 fr.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor Vl. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven):

- J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beert, Beigem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchlombeek*, elk deeltje: 35 fr.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 fr.
 J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*: 150 fr.
 Ed. DEWOLFS, *Top. van Tienen*: 60 fr.
 J. LINDEMANS, *De Frankische Kolonisatie in Brabant*: 50 fr.
 J. LINDEMANS, *Een Saksische vesting in Brabant*: 20 fr.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 fr. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor Vl. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 bl. ill. (1947), 60 fr. (voor de leden: 40 fr.)

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkoeh)

1. *Pipenpoy*, 60 fr. — *2. *van Overstraeten*. — *3. *Wambacq*. — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter*. — *6. *Covens*. — *7. *de Ridder*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 fr. — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuwel*, 5 fr. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 fr. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Ophem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 fr. — 20. *Rogghe*, 5 fr. — *21. *Ververtbrugghen*, 15 fr. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 fr. — 23. *de Kempeneer*, 20 fr. — 24. *Stuckens*, 20 fr. — 25. *Lindemans*, 40 fr. — 26. *De Smeth*, 40 fr. — 27. *Van Nuffel*, 40 fr. — 28. *Van Lierde*, 20 fr. — 29. *Van Wayenbergh*, 30 fr. — 30. *De Boeck*, 30 fr. — 31. *van der Meeren*, 40 fr. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walekiers*, samen 40 fr. — 34. *Evenepoel*, 30 fr. — 35. *Stallaert*, 30 fr. — 36. *van den Bossche*, 40 fr. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijcke*, samen 40 fr. — 39. *Paridaens*, 30 fr.
 Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed*, 252 bl., 270 fr.; — voor de leden, 180 fr.
 A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 fr.; — voor de leden, 80 fr.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM DR JAN LINDEMANS. Ingen. 300 fr.; geh., 375 fr.; voor de leden resp. 200 en 250 fr.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 fr.
 Jan LINDEMANS, *O. L. Vr. in 't Hammeken (Zemst)*, 20 fr.
 Pieter CNOPS, *Marieverering te Evere*, 30 fr.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 fr.

Pas als afzonderlijk boek verschenen

J. VAN DER VELPEN

DE GESCHIEDENIS VAN HOEGAARDEN

Prijs: 120 F (voor de leden: 100 F)

Verschijnt kortelings:

DE GESCHIEDENIS VAN ALSEMBERG

door C. THEYS

Intekeningsprijs: 250 F.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

J. LEENEN, Aardrijkskundige straatnamen	305-306
T. GERITS, Een preekstoel voor de Abdijkerk van Averbode in 1532	307-313
L. LINDEMANS, De voorouders van Jan III, hertog van Brabant, en van Willem III, graaf van Holland	314-320
J. SCHOONJANS, Bijdrage tot de geschiedenis van de Leuvense universiteitsbibliotheek	321-340
I. DE BRUYN, Een spookgeschiedenis	341-343
P. CNOPS, Wind- en watermolens te Evere en Schaarbeek	344-354
A. TOLLEBEEK, Een klooster te Brussel onder de invloed der Devotio Moderna, Sint-Elisabeth van de Berg Sion (1432-1500)	355-375
P. LINDEMANS, Brouwerijen en brouwers van Oud-Brussel	376-380
F. MAES, Meerbeek en zijn verleden	381-388
A. VAN HAGELAND, Over kasseistampers en andere nachtraven	389-393
P. LINDEMANS, Het paardetuig	397-405
<i>Brabantse woorden</i>	406-410
<i>Nieuwe vragen</i>	410
<i>Boekbespreking</i>	411-412
<i>Uit oude papieren:</i>	
C.T., Oude middelen om haar en baard te doen groeien	306
C.T., Pastoors en wijn	313
C.T., Zij verstond zich niet goed met haar man	320
C.T., Oude herbergen te Brussel en enkele andere plaatsen	354
C.T., Een woestaard	380
C.T., Waar vandaan kwamen de scharensliepen, ketellappers, schoorsteenvegers, enz.	388
A.V.H., Onthaal van nieuwelingen	393
C.T., Bouwsteentjes voor de plaatselijke geschiedenis van Brabantse dorpen; namen en feitjes	394
C.T., Uitvoer van paarden	395
H.H., Verdwenen kerkraden in de St.-Dionysiuskerk te Vorst-Brussel	396
H.H., Een oude zerksteen	396

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, *J. Verbesselt*, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAFgaandelijk gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.